

Osobnosti mesta **1** Banská Bystrica

- Beatrix Aragónska • Ján Babilon
- Martin Metod Braxatoris-Sládkovičov
- Andrej Buday • Emil Černý • Tomáš Červeň
- Martin Čulen • Ján Dernschwam • Ján Duchoň
- Samuel Eisert • Alžbeta Göllnerová-Gwerková
- Ludovít Bohdan Grossmann • Jozef Hanula
- Andrej Hanzlík • Samuel Hruškovíc
- Arnold Ipolyi Stummer • Emil Jurkovič
- Karol Ivan Kiszely • Jozef Božetech Klemens
- Ján Kmeť • Ján Kollár • Matej Korvín • Eugen Krčméry
- Pavol Križko • Pavol Kuzmány • Adam Dávid Lovich
- Machold (rod) • Filip Morgenthaler
- Ondrej • Viliam Paulíny • Ján Pilárik • Jakub Pribicer
- Anton II. Radvanský • Michal Rárus • Jan Roubal
- Samuel Rožnay • Gabriel Serdaheli • Ján Simonides
- Daniel Sinapius Horčíčka • Karola Skutecká-Karvašová
- Alexander Skutecký • Ján Stražan
- Samuel Dobroslav Štefanovič • František Šujanský
- Daniel Šustek • Július Juraj Thurzo • Ján Jozef Tumlér
- Ferko Urbánek • Ján Vesel • Jaroslav Vlček
- Mikuláš Zmeškal • Ludovít Žello • Izidor Žiak Somolický

Banská
Bystrica
2013

Osobnosti mesta

Banská Bystrica 1

**MESTO
BANSKÁ BYSTRICA**

Osobnosti mesta Banská Bystrica 1

PodĎakovanie

Spracovateľom

Mgr. Soňa Šváčová, PhD. (zostavovateľka)

PaedDr. Jana Borguľová, Mgr. Mária Bôbová, Mgr. Katarína Donovalová,
Mgr. Jozef Ďuriančík, Mgr. Eva Furdiková, Mgr. Martina Kubealaková, PhD.,
doc. PaedDr. Július Lomenčík, PhD., PhD. Vladimír Sklenka, PhD.,
Mgr. Zlata Troligová, Mgr. Eva Urbanová, PhD.

Inštitúciám za poskytnutie obrazových dokumentov a archívnych materiálov

Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici; Štátna vedecká knižnica
v Banskej Bystrici – Literárne a hudobné múzeum; Stredoslovenské múzeum
v Banskej Bystrici; Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica;
Slovenská národná knižnica – Literárny archív v Martine; Rímskokatolícka
cirkev – Biskupstvo Banská Bystrica; súkromné archívy autorov

Osobnosti mesta

Banská Bystrica 1

Banská Bystrica
2013

Osobnosti mesta Banská Bystrica 1

je publikácia obohacujúca oblasť bio-bibliografických slovníkov personálneho charakteru zameraných na popularizáciu významných osobností, spätých svojím životom a pôsobením s Banskou Bystricou. Vychádza v nadväznosti na širšie koncipovaný projekt, v rámci ktorého Komisia pre pamätihodnosti mesta Banská Bystrica v diskusii s odbornou i laickou verejnosťou pravidelne posudzuje, vyhlasuje a eviduje pamätihodnosti mesta v záujme ich ochrany. Ostatným príspevkom týchto záslužných snáh bolo knižné vydanie *Pamätihodnosti mesta Banská Bystrica I* v roku 2012. Prostredníctvom slovníkových hesiel tu autori predstavili hmotné i nehmotné pamätihodnosti i osobnosti, zapísané do registra. Ako číslo v názve prezrádza, ide o otvorený materiál, do ktorého môžu podávať nové návrhy záujemcovia z radov odborníkov i laikov. V reakcii na prvé vydanie sa najviac podnetov týkalo práve osobností, medzi ktorými boli dosiaľ predstavení: Anton Anderle, Ján Bakoss, Matej Bel, Belo IV., Paľo Bielik, Ján Botto, Viliam Figuš-Bystrý, Július Cesnak, Ján Cikker, Ján Egry, Július Flache, Ján Golian, Pavel Hruz, Ladislav Hudec, Ján Kohúth, Mikuláš Kováč, Július Krébes, Karol Kuzmány, Michal Königsberger, Gustáv Kazimír Zechenter Laskomerský, Samuel Libay, Jozef Dekret Matejovie, Alexander Matuška, Oto Karol Moller, Štefan Moyses, Ján Móry, Jozef Murgaš, Daniel Petelen, Beta Poničanová, Albín Sakáč, Ladislav Sára, Aron Schönfeld, Dominik Skutecký, Andrej Sládkovič, Teofil Stadler, Andrej Stollman, Svetozár Stračina, Andrej Škrábik, Jozef Gregor Tajovský, Terézia Vansová, Rudolf Viest, Kristián Andrej Zipser.

Redakcia preto zvážila vydanie voľného pokračovania publikácie o pamätihodnostiach, tento raz zameranej výlučne na prezentáciu osobností, ktoré zohrali viditeľnú úlohu vo všetkých sférach života nášho mesta.

Prehľad personálnych životných a tvorivých osudov v kontexte spoločenskej situácie (nielen) mesta má prispieť k poznaniu histórie a cez hodnotovú rovinu i k poznaniu prítomnosti a pochopeniu zodpovednosti za budúcnosť.

Výber a zaradenie dejateľov do publikácie ovplyvnili viaceré skutočnosti: časové, autorské, rozsah a dostupnosť materiálu, rozsah a vizuálna podoba výstupu, stav výskumu a i. Predkladaná publikácia dopĺňa v stanovenom rozsahu a formáte zamýšľaný budúci personálny zoznam so zvoleným časovým kritériom. Do slovníka sme zaradili významné osobnosti z rôznych oblastí, ktoré v meste žili a tvorili do roku 1945.

Zložitý a náročný výber, vyváženosť jednotlivých častí si nenárokuje na neomylnosť. Otvorenosť procesu je jeho devízou a zároveň ponukou pre širokú verejnosť k vítanej aktívnej účasti na ňom.

Pri tvorbe hesiel sme zvolili formu stručného životopisného hesla s prehľadnou štruktúrou:

- meno a priezvisko osobnosti
- iné formy mena
- základné charakteristiky osobnosti
- základné biografické údaje (dátum a miesto narodenia, dátum a miesto úmrtia)
- biografický prehľad o rodine, štúdiu, pôsobení, činnosti
- bibliografický prehľad o tvorbe a činnosti
- výberový zoznam použitej literatúry a prameňov

Pri mieste narodenia a úmrtia sme v prípade uvedenia iného štátu ako Slovenska použili súčasnú podobu jeho názvu. Heslá sme doplnili o obrazovú časť za účelom vyššieho užívateľského komfortu. Vyváženú proporcionalitu hesiel sme nie vždy mohli dosiahnuť, a to pre nedostatok bio-bibliografického materiálu, najmä v starších obdobiach.

Publikácia *Osobnosti mesta Banská Bystrica I* je adresovaná širokej verejnosti ako skromný príspevok do mozaiky poznania o našom meste i o nás samých.

S úctou a obdivom k predchodcom

Zostavovateľka

Obsah

Beatrix Aragónska	9	Filip Morgenthaler	58
Ján Babilon	10	Ondrej	60
Martin Metod Braxatoris-Sládkovičov ...	12	Viliam Pauliny	61
Andrej Buday	14	Ján Pilárik	63
Emil Černý	16	Jakub Pribicer	64
Tomáš Červeň	18	Anton II. Radvanský	66
Martin Čulen	20	Michal Rárus	68
Ján Derschwan	21	Jan Roubal	70
Ján Duchoň	23	Samuel Rožnay	71
Samuel Eisert	25	Gabriel Serdaheli	72
Alžbeta Göllnerová-Gwerková	27	Ján Simonides	74
Ľudovít Bohdan Grossmann	29	Daniel Sinapius Horčíčka	76
Jozef Hanula	30	Karola Skutecká-Karvašová	78
Andrej Hanzlík	32	Alexander Skutecký	80
Samuel Hruškovic	34	Ján Stražan	82
Arnold Ipolyi Stummer	36	Samuel Dobroslav Štefanovič	84
Emil Jurkovič	38	František Šujanský	86
Karol Ivan Kiszely	39	Daniel Šustek	87
Jozef Božetech Klemens	41	Július Juraj Thurzo	89
Ján Kmeť	43	Ján Jozef Tumler	91
Ján Kollár	44	Ferko Urbánek	92
Matej Korvín	46	Ján Vesel	94
Eugen Krčméry	48	Jaroslav Vlček	95
Pavol Križko	50	Mikuláš Zmeškal	97
Pavol Kuzmány	52	Ľudovít Žello	98
Adam Dávid Lovich	54	Izidor Žiak Somolický	100
Machold (rod)	56		

Beatrix Aragónska

uhorská, česká a chorvátska
kráľovná, manželka uhorského
kráľa Mateja Korvína, manželka
uhorského kráľa Vladislava II.
Jagelovského

* 16. 11. 1457 Capua, Taliansko

† 23. 9. 1508 Neapol, Taliansko

Beatrix sa narodila ako neapolská princezná. V Neapole sa jej ako kráľovskej dcére dostalo vynikajúcej cielavedomej výchovy aj vzdelania budúcej vladárky. V roku 1476 sa vydala za uhorského kráľa Mateja Korvína. Beatrix učarovali stredoslovenské banské mestá vrátane Banskej Bystrice, ktorú spolu s Matejom Korvínom navštevovala. Banská Bystrica spolu s ďalšími mestami patrila medzi venné mestá manželiek uhorských kráľov. Beatrix bola do ich držby uvedená v rokoch 1478 – 1479. Tieto mestá jej ostali verné, aj keď ju po smrti Mateja Korvína všetci zradili. V roku 1490 sa vydala za nového uhorského kráľa Vladislava II. Jagelovského, lebo len tak mohla ostať naďalej uhorskou kráľovnou. Toto manželstvo však bolo zrušené

pápežom. Beatrix prijala rozhodnutie s hrdosťou a v roku 1501 Uhorsko opustila. Jej odchod z Uhorska bol noblesný, keďže v tej dobe bola stále jednou z najbohatších žien Európy.

Beatrix sa vrátila do rodného Neapola, kde v roku 1508 zomrela a bola pochovaná so všetkými náležitými kráľovskými poctami.

V Banskej Bystrici ju pripomínajú erby na Matejovom dome a v Zelenej sieni Thurzovho domu.

Vladimír Sklenka

■ Literatúra a pramene

JURKOVIČ, Emil. *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*. Banská Bystrica: Pribicer, 2005, 550 s. ISBN 80-969366-2-X.

SKLENKA, Vladimír. Matejov dom. In: *Pamiatky a múzeá*. 2010, roč. 59, č. 1, s. 58 – 61.

ISSN 1335-4353.

Beatrix Aragónska, mramorový reliéf zo zbierok Maďarského národného múzea v Budapešti.

■ Erb Beatrix Aragónskej v Zelenej sieni Thurzovho domu. Foto: Jozef Dorica

Ján Babilon

spisovateľ, kuchár, národovec

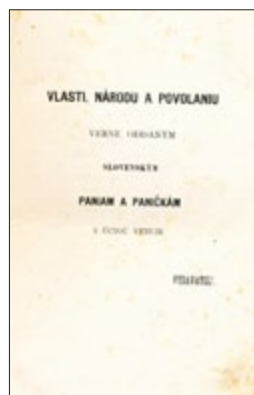
* 2. 6. 1818 Radvaň

† 17. 1. 1877 Budapešť, Maďarsko

Narodil sa, ako prvorodené dieťa z desiatich, rodičom Jánovi Babilonovi, povoláním krajčírovi a výrobcovi nitrátových solí, a Anne Klimekovej. Rodiny oboch rodičov Jána Babilona pochádzali zo Sliezska.

Ludovú školu vychodil v rodnej Radvani u učiteľa Daniela Šidlaja, potom navštevoval

nižšie evanjelické gymnázium v Banskej Bystrici (pri zápise 16. septembra 1829 mal uvedenú slovenskú národnosť). Prečo sa rozhodol byť kuchárom a kde sa vyučil, sa zatiaľ nevie. Stal sa budapeštianskym mešťanom, kde pravdepodobne vlastnil reštauráciu. Zrejme pod vplyvom otcovho najmladšieho brata Samuela (1774 – 1854), ktorý bol nielen evanjelickým kňazom, ale aj spoluzakladateľom Spoločnosti česko-slovenskej, i pod vplyvom mladšieho

■ Najstaršie vydanie kuchárskej knihy z roku 1870

brata Ľudovíta (1820 – 1883), evanjelického kňaza, ktorý bol poslucháčom Ľudovíta Štúra na bratislavskom lýceu, a po jeho odvolaní spolu s ním a viacerými študentmi odišiel do Levoče, sa v Jánovi Babilonovi rozvinulo silné národné čítanie. V jeho reštaurácii sa schádzali významné osobnosti slovenského národného a kultúrneho života. Tu vznikol zámer napísať prvú kuchársku knihu v slovenskej reči, ktorou by sa Slováci v oblasti gastronómie mohli vyrovnáť veľkým kultúrnym národom. Príprava náročnej publikácie trvala 20 rokov. Kniha vyšla v Budapešti v roku 1870 vlastným nákladom autora a zrejme sa stretla s ohlasom hlavne u Slovákov žijúcich v Budapešti, lebo za prvým vydaním nasledovali dve ďalšie, ktorých sa autor Ján Babilon už nedožil. Kuchárska kniha je napísaná krásnou štúrovskou slovenčinou a neobsahuje hungarizmy. 1500 receptov je určených všetkým vrstvám obyvateľstva, no najcennejšie na nej je jej vzdelávacie a výchovné poslanie. Ján Babilon nabáda k zdravému rozumu, hospodárstvu a poriadkumilovnosti v kuchyni, plánovitosti pri príprave jedál, prezieravosti pri využívaní mimoriadnej úrody v niektorých rokoch, k využívaniu domácich rastlinných korenín a poskytuje aj praktické rady pri príprave zásob na zimu. Prihovára sa aj za uchovanie starých osvedčených jedál našich predkov.

Knihu venoval „VLASTI, NÁRODU A POVOLANIU verne oddaným SLOVENSKÝM paniám a paničkám s úctou venuje vydavateľ“.

Kuchárska kniha Jána Babilona vyšla na Slovensku v reedícii v roku 1989 vo vydavateľstve Tatran. Ďalšia kuchárska kniha v slovenskej reči, ktorej autorkou bola žena – spisovateľka Terézia Vansová, vyšla až 44 rokov po prvom vydaní Babilonovej kuchárskej knihy v roku 1870. Obidve významnou mierou prispeli ku skvalitneniu stravovania v slovenských rodinách.

Eva Furdiková

■ Literatúra a pramene

SLÁVIK, Ján. *Dejiny zvolenského evanjelického a.v. bratstva a seniorátu*. Banská Štiavnica:

Vdova a syn Augusta Joergesa, 1921, 886 s.

BABILON, Ján. *Prvá kuchárska kniha v slovenskej reči*. Bratislava: Tatran, 1989, 496 s. ISBN 80-222-0119-7.

■ Ďalšie vydanie z roku 1894

■ Vydanie z roku 1989

Martin Metod Braxatoris- Sládkovič

**Gnom, Martin Sládkovič, Ondrejovič,
Strýčko Martin**

evanjelický kňaz, básnik, autor
literatúry pre deti, prekladateľ

* 2. 5. 1863 Radvaň

† 29. 8. 1934 Senica

Bol ôsmym z deviatich detí (len piati sa dožili dospelého veku) štúrovského básnika Andreja Sládkoviča. Po jeho narodení zasadil Andrej Sládkovič pri fare slovanskú lipu, ktorá dodnes pripomína pamiatku obidvoch. Základné vzdelanie získal v Radvani a v Banskej Bystrici absolvoval aj päť tried gymnázia (1874 – 1879), štúdium dokončil na lýceu v Bratislave (1879 – 1882), kde po zmaturovaní (1882) začal študovať teológiu. Roku 1885 bol dva semestre v Rostocku a v štúdiách pokračoval na univerzite v Lipsku (1886 – 1887). Po prechodnom kaplánskom účinkovaní v Nadlaku medzi

rumunskými Slovákmi, v Liptovskom Mikuláši a v Brezovej pod Bradlom prišiel 20. júla 1892 do Senice, kde plodne pôsobil ako evanjelický farár až do svojej smrti.

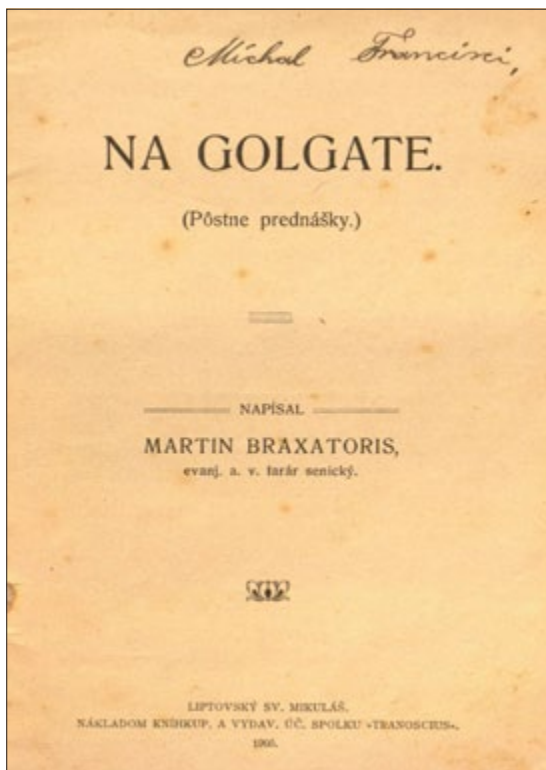
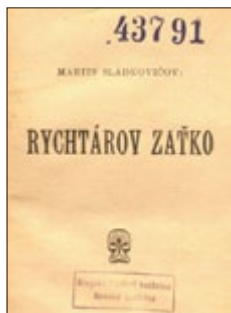
V lyrickej tvorbe M. Braxatorisa sa najpodnetnejšie prejavili vplyvy Hviezdoslavovskej poetiky. Sám sa štylizoval do pózy skromného, nenáročného pestovateľa múzy, ktorý nedosiahne veľkosť svojich vzorov (cyklus *Popevky popevkára*, 1903). Písal národnú a náboženskú reflexívnu poéziu. Výber z náboženskej lyriky vydal v troch zv. *Ratoliesky z hory Olivetskej* (1903, 1921, 1926).

Podľa vzoru Hviezdoslava písal aj epickú poéziu, napr. vytváraním rodinných žánrových obrázkov (*Z našej viesky*, *Z horských tajov*), alebo v básňach na biblické námety (*Na Herodovom bode*, 1894). Napísal aj balady (*Čudesná studienka*, *Husári v Sitne*, *Podivný zvon* a iné). Charakter Braxatorisovej epickej poézie najlepšie ukazuje rozsiahla veršovaná skladba *Hôr kráska* (vyšla v Slovenských pohľadoch na šesť pokračovaní, 1893), ktorá pripomína Hviezdoslavovu Hájnikovu ženu. Výber zo svetskej poézie zhrnul do prvého zväzku zbierky *Verše* (1918), druhý zväzok ostal v rukopise.

Martin Braxatoris-Sládkovič bol jedným z mála spisovateľov tej doby, ktorí si uvedomovali potrebu literárnej tvorby pre deti. V tvorbe veršov pre deti

■ Obálka, titulné listy a ukážka z knihy, zdroj: Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici

patril k najproduktívnejším tvorcom. Bol stálym prispievateľom a neskôr redaktorom *Novín malých* (1899 – 1914). Ako redaktor bol nútený zaplniť časopis vlastnými príspevkami (publikoval okolo 330) pod pseudonymom Strýčko Martin. Medzi najmladšími čitateľmi i medzi slovenskými kultúrnymi pracovníkmi mali veľký ohlas. Hodnotovo jeho poézia pre deti nie je jednoznačná. Veľká časť tvorby vznikla bez vnútornej potreby a nedozrela v tvorivom procese. Bola ovplyvnená dobovými názormi na prioritu výchovného aspektu v literatúre pre deti. Zo slovenských básnikov si však ako prvý uvedomil psychickú jedinečnosť dieťaťa. Po vzniku Československej republiky básne pre deti vydal knižne v zbierkach *Zo života malých* (1921), *Drobné kvietky: vianočný darček pre dobré dieťa* (1922), *Hĺstka kláskov* (1925) a *Vláci džavot* (1925). Pre deti napísal aj divadelnú hru *Popelka*, čím upozornil i na potrebu dramatického žánru v literatúre pre deti a mládež.

Vytrvalo a cieľavedome prekladal zo svetovej literatúry. Prebásnil Goetheho veľbáseň *Faust* a úryvky zo Schillerovho *Viliama Tella*. Prekladal aj Puškina, Gogola, Turgeneva, Heineho, z maďarskej poézie prekladal Petőfiho a Aranya. Spolu s Jánom Detrichom preložil *Dobrodružstvá Toma Sawyera* amerického spisovateľa Marka Twaina.

Július Lomenčák

■ Literatúra a pramene

BRTÁŇ, Rudo. Martin Braxatoris-Sládkovičov sedemdesiatročný. In: *Slovenské pohľady*. 1933, roč. 49, č. 4, s. 241 – 244. ISSN 1335-7786.

KLÁTIK, Zlatko. *Ludmila Podjavorinská a detská literatúra*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1955, s. 87 – 91.

Slovenský biografický slovník. I. zväzok. A – D. Martin: Matica slovenská, 1986, s. 315 – 316.

Portrétna fotografia Martina Metoda Braxatorisa-Sládkovičova, zdroj: SNK – Literárny archív, Martin.

Andrej Buday

Andrej Budai ; A. B. ; A. - B-y ; a + y

úradník, spisovateľ, publicista,
entomológ

* **26. 11. 1859 Jabříková**

† **31. 12. 1907 Gyula, Maďarsko**

Narodil sa v Jabříkovej, dnes súčasť Tajova, v rodine debnárskeho majstra Františka a jeho manželky Jozefíny, rodenej Paulini. Ľudovú školu navštevoval v Tajove a Banskej Bystrici. Po štúdiu na gymnáziu v Banskej Bystrici absolvoval Banícku a lesnícku akadémiu v Banskej Štiavnici a stal sa úradníkom v mediarskom podniku v Banskej Bystrici, neskôr v kremnickej mincovni.

Popri technike inklinoval výrazne k literatúre. Na jeho záujmy s veľkou pravdepodobnosťou vplývali jeho učitelia na gymnáziu, napríklad prírodovedec a akademický maliar Jozef Božetech Klemens. Buday bol priateľom tajovského rodáka, spisovateľa Jozefa Gregora Tajovského a spolupracovníkom spisovateľa Jána Bottu, Pavla Tomkuliaka a Izidora Žiaka Somolického. Podieľal sa na vydaní *Spevy Jána Bottu* (Praha, 1880), v Banskej Bystrici pomáhal pri rozširovaní slovenskej periodickej tlače. Sám písal básne, divadelné hry s náboženskou tematikou a memoáre. Zbieral

povesti, piesne, povere, legendy, ľudové obyčaje a zvyky. V slovenských novinách, časopisoch, kalendároch a i. (Slovenské pohľady, Národný hlásnik, Národné noviny, Ľudové noviny, Černokňažník, Obzor,

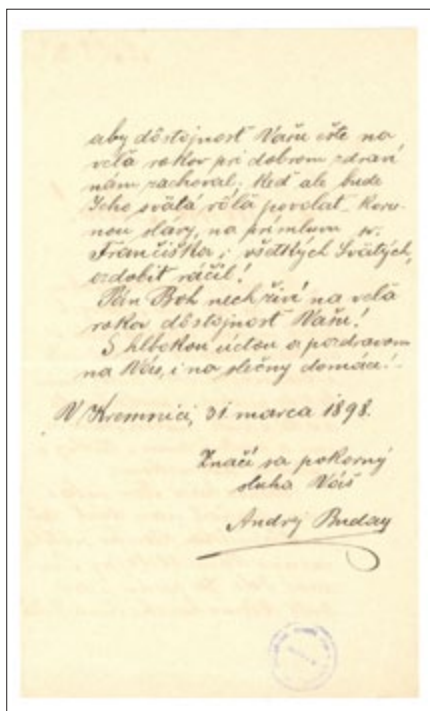
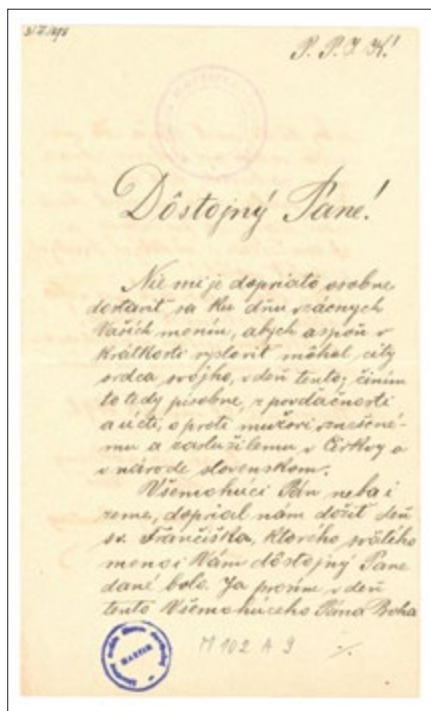
Rozpomienky.

(1866—1885.)

„Mesiace idú a sa navracajú, my sa nenavrátime, keď raz umrieme!“ Takto sme sa učili na gymnásiume baňsko-bystrickom v prvej polovici sedemdesiatych rokov, z „Cvičebnej knihy k latinskej mluvnici“, Emila Černého. Sú to slová vážne a pravdivé, ktorým sme my v tom čase nerozumeli. Lebo mesiace skutočne idú a každý rok znovu sa vracajú, a my ľudia pomaly sa tratíme, čo hneď i nie smrťou, ale každý iným osudom života sem alebo tam je hodený, až zostáva celky zabudutým.

Každý človek s radosťou rozpomína sa na zlaté dni svojej mladosti, na svoj rodný kraj a domček, kde po prvýkrát spatril svetlo sveta a počul prvé zvuky reči materskej, kde každého z nás matka slovenská učila poznávať svet, po slovensky učila modliť sa k Pánu Bohu... Začiatkom októbra 1866 moja starostlivá matka zaviedla ma do školy tajovskej; lebo Jabříková, kde som sa narodil v novembri 1859, nemá osobitnej školy, spojena je so súrod-ným Tajovom pod jeden duchovný správca. Učiteľom tajovským v tom čase bol Pavel Albrecht, rodom Žilincan; farárom Martin Zimmer, rodom z Konošova pri Kremnici. Bol to muž starý a slabý, prísnej tváre, ktorého som sa ako malý chlapec až veľmi bál.

■ Rozpomienky uverejnené
v Slovenských pohľadoch v roku
1900

■ Korešpondencia Andreja Budaya adresovaná Františkovi Šujanskému, zdroj: SNK – Literárny archív, Martin

Katolícke noviny, *Tovaryšstvo*, *Pri kozúbku*, *Sborník Matice slovenskej v Amerike*) uverejňoval články o ľudovej kultúre, folklóre Zvolenskej a Tekovskej župy, informácie o histórii banskej techniky, rozličné rady pre domácnosti, cestopisné črty, správy a postrehy – *Vždych v pôste*, *Fašiangový výbuch*, *Hrdopýška*, *Dvoh dvorov pes* (Černokňažník 1898), *Vykopaný poklad* (Katolícke noviny, 1899), *Pestovanie kvetín v prírode a domácnosti* (Obzor, 1896), *Debnárske názry* (Slovenské pohľady, 1891), *Poverý a obyčaje zo Zvolenskej stolice* (Slovenské pohľady, 1894), *Vdova a lakomec* (Pri kozúbku, 1893), *Na bludných cestách* (Sborník Matice slovenskej v Amerike, 1897), *Povesti z ľudu* (Tovaryšstvo, 1900), *Rozpomienky* (Slovenské pohľady, 1900) a pod.

Záujem o prírodné vedy ho priviedol k entomológii, a to hlavne koleopterológii. Prínosná bola jeho spolupráca s prírodovedcom a lekárom Trenčianskej

župy MUDr. Karolom Brančíkom pri tvorení jeho Zoznamu Coleopter (chrobákov) z Trenčianskej stolice, ktorý vychádzal v ročenkách Muzeálneho spolku Trenčianskej župy.

Soňa Šváčová

■ Literatúra a pramene

AGNET, Ján et al. *Biografický lexikón Slovenska*. Zv. I. A – B. Martin: Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2002, s. 593 – 594. ISBN 80-89023-16-9.

BUDAY, Andrej. *Rozpomienky* (1866 – 1885). In: *Slovenské pohľady*. 1900, roč. 20, č. 4, s. 197 – 200. ISSN 1335-7786.

RIZNER, Ľudovít Vladimír. *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. Diel prvý*. A – F. V Turčianskom Sv. Martine: Nákladom Matice slovenskej, 1929, s. 215.

Portrétna fotografia Andreja Budaya z roku 1883, zdroj: SNK - Literárny archív, Martin.

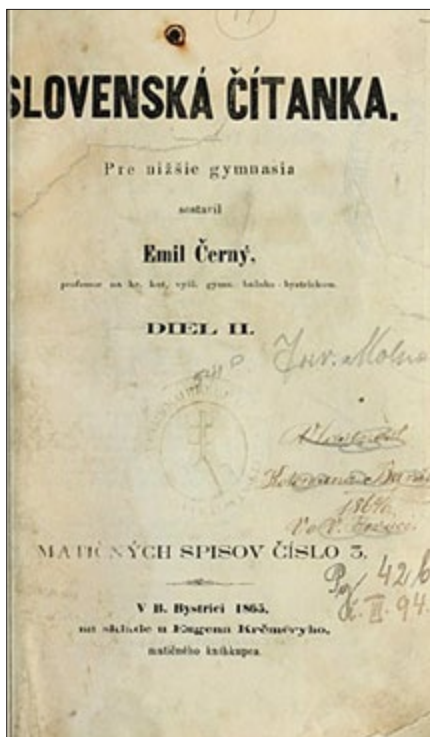
Emil Černý

Emil Pohronský, Miloš Pohronský, Milko

pedagóg, klasický filológ,
publicista

* **21. 3. 1840 Banská Bystrica**
† **1913? Iskra, Rusko**

V Banskej Bystrici a Bratislave získal základné a stredoškolské vzdelanie, po ktorom nasledovalo vysokoškolské štúdium na filozofickej fakulte viedenskej univerzity. Po návrate do rodiska vyučoval klasickú filológiu a slovenčinu na katolíckom gymnáziu (1862 – 1867) spolu s bratom Karolom. Bolo to v období, keď biskup Štefan Moyses ustanovil za riaditeľa vynikajúceho pedagóga a národne cítiaceho Slováka Martina Čulena. Škola mala výbornú úroveň

■ Titulný list Slovenskej čítanky

a niesla sa v slovenskom národnom duchu. Popri vyučovaní sa Černý aktívne venoval tvorbe odborných prác z gréckej a latinskej gramatiky, stredoškolských učebníc, slovníkov a cvičebníc. Najznámejšou sa stala jeho *Slovenská čítanka pre nižšie gymnázia I. a II.* (1865), ktorá sa používala v školskom systéme najdlhšie. V časopise *Slovesnosť* publikoval aj prehľad o histórii slovenskej spisby *Literatúra slovenská*.

Po vzniku Matice slovenskej roku 1863 sa stal členom jej výboru, členom „mluvozpytného“ odboru a odboru pre školské knihy. Udržoval styky s významnými ruskými slovanofilmi a slovenskými dejateľmi. Ako profesor povzbudzoval svojich študentov k národnému cíteniu a úcte k veľkým predstaviteľom slovenského národa. Tak si naňho spomína Svetozár Hurban Vajanský, ktorého báseň na oslavu menín Andreja Sládkoviča vybral spomedzi ostatných študentských prác a poslal ho s ňou osobne pozdraviť básnika v Radvani.

Emil Černý bol ženatý a mal tri dcéry. Po predčasnej smrti manželky (zomrela po narodení tretej dcéry roku 1867 ako 26-ročná) a po odvolaní Martina Čulena z funkcie riaditeľa gymnázia v čase násilnej maďarizácie školy, rozhodol sa prijať ponuku ruských priateľov a v roku 1868 odišiel do Ruska. Tam sa nasledujúcich

- Na katolíckom gymnáziu v Banskej Bystrici vyučoval klasickú filológiu a slovenčinu

tridsať rokov venoval vyučovaniu klasických jazykov na Slovanskej učiteľskej akadémii v Moskve. Pokračoval aj v odbornej činnosti, popritom sa venoval stenografii, za čo získal mimoriadne uznanie. Roku 1903 dostal Cenu Petra Veľkého za rusko-grécky slovník, ako štátny radca bol nositeľom aj ďalších piatich štátnych vyznamenaní.

Presný termín jeho úmrtia ani miesto posledného odpočinku nie sú známe.

Jana Borgulová

■ Literatúra a pramene

IVANOVA, Oľga. Emil Vjačeslav Černý a tradície ruského humanitného vzdelávania. In: Blanka SNOPOKOVÁ et al. *Mosty priateľstva – osobnosti Slovenska v kontexte vzťahov so zahraničím*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 2013, s. 99 – 106. ISBN 978-80-89388-52-3.

KLIMOVÁ, Anna et al. *Kto bol kto v histórii Banskej Bystrice 1255 – 2000*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 2002, s. 37. ISBN 80-85169-62-2.

LOMENČÍK, Július. Emil Černý (1840 – 1913) – autor slovenských čítaniek pre stredné školy. In: Blanka SNOPOKOVÁ et al. *Mosty priateľstva – osobnosti Slovenska v kontexte vzťahov so zahraničím*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 2013, s. 87 – 98. ISBN 978-80-89388-52-3.

ŽILÁK, Ján. Na margo pôvodu Emila Černého. In: Blanka SNOPOKOVÁ et al. *Mosty priateľstva – osobnosti Slovenska v kontexte vzťahov so zahraničím*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 2013, s. 79 – 86. ISBN 978-80-89388-52-3.

Portrétna fotografia Emila Černého, zdroj: SNK – Literárny archív, Martin.

Tomáš Červeň

Cherven, Cserven

rímskokatolícky kňaz, mecén

*** 20. 1. 1793 Chyžné, Poľsko**

† 27. 4. 1876 Banská Bystrica

Pochádzal z národne uvedomelej rodiny z hornej Oravy. Základné školy navštevoval v rodnom Chyžnom a v Trstenej. Gymnaziálne štúdiá absolvoval v Bratislave a vo Vespríme, odkiaľ odišiel študovať filozofiu do Györu. Ďalej nasledovalo štúdium teológie. V roku 1812 bol prijatý do banskobystrického seminára a pokračoval v štúdiu teológie na univerzite v Pešti. Za kňaza bol vysvätený v roku 1817 v Banskej Bystrici, kde pôsobil ako prebendát biskupského úradu. V rokoch 1817 – 1821 prerušil kňazské účinkovanie a stal sa vychovávateľom v šľachtickej rodine Kvaššayovcov v Brodzanoch. Naučil sa viacero rečí a veľa cestoval.

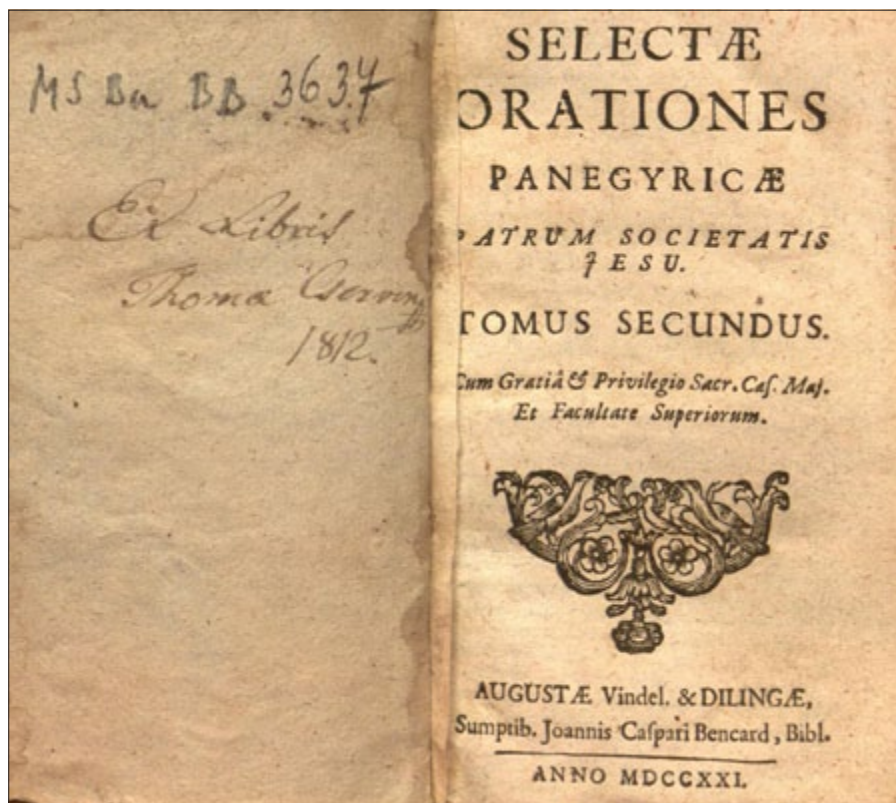
Dosiahol viaceré vyznamenania a cirkevné hodnosti. Od roku 1821 pracoval ako tajomník banskobystrického biskupstva a notár Sv. stolice, v roku 1828 sa stal konzistoriálnym radcom a v roku 1833 kanonikom stoličného chrámu a riaditeľom biskupskej kancelárie v Banskej Bystrici. V roku 1847 dostal titul opáta. Biskup Jozef Rudňanský a najvýznamnejší banskobystrický biskup Štefan Moyses ho vymenovali za generálneho vikára, okrem toho bol kapitulou dvakrát navrhnutý na hodnosť biskupa. Š. Moyses menoval T. Červeňa za generálneho vikára a v roku 1861 bol aj zástupcom riaditeľa biskupského lýcea. V roku 1865 sa stal veľprepoštom kapituly. Túto hodnosť mu udelil pápež Pius IX.

Tomáš Červeň je známy aj ako mecén, štedrý podporovateľ katolíkov, študentov, učiteľov, spolkov, cirkevných budov a ľudí v duchovnej, finančnej či akejkolvek inej tiesni. Nerád hovoril o svojej charitatívnej činnosti, a preto mnohé príspevky, mimo známych a zverejnených darov, ostali anonymné. Napriek tomu jeho dobrosrdečnosť poznalo celé Slovensko, čoho dôkazom sú početné listy vďaky.

Jeho finančná a iná pomoc bola vždy prítomná aj na strane národných pohybov. Zaslúžil sa o rozmach Spolku sv. Vojtecha. Ako jeden z jeho zakladajúcich členov na jeho vznik a rozvoj prispel sumou 1200 zlatých. Neúnavne pracoval aj v záležitostiach banskobystrického katolíckeho gymnázia. Dokladom záujmu o národne uvedomelú inteligenciu je jeho korešpondencia a osobné priateľstvo s Martinom Hamuljakom, významným slovenským bernolákovcom, ktorého podporoval ako zakladateľa Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej. Prispieval tiež k rozširovaniu spolkového almanachu Zora, v ktorom sa venoval jazykovej korektúre. Po nástupe novej, tzv. štúrovskej generácie sa Tomáš Červeň stáva členom spolku Tatrín. Bol memorandumovým delegátom a podporovateľom Maticе slovenskej (pri jej založení venoval na jej činnosť najprv 1000 zlatých a v roku 1862 prispel rovnakou čiastkou). Dokonca v testamente odkázal Matici svoj majetok, ktorý však po jeho smrti vzhľadom na násilné zrušenie tejto inštitúcie pripadol jeho rodine.

Zomrel vo veku 83 rokov a v 60. roku kňazskej služby 24. apríla 1876. Správu

■ Jedna z kníh patriaciich v minulosti Tomášovi Červeňovi, vlastníctvo dokumentuje rukopisný vlastnícky záznam v latinčine z roku 1812, zdroj: Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici

o jeho smrti priniesli skoro všetky vtedajšie slovenské periodiká. V nekrológoch sa vyzdvihoval nielen ako vzácny a vážený kňaz, ale aj ako mecén, slovenský národný podporovateľ, radca a priateľ.

Eva Urbanová

■ Literatúra a pramene

HOLEČKO, Miroslav, ed. *Mecén a lexikograf. Pamätnica z celonárodnej dvojspomienky*

venovanej 200. výročiu narodenia národných kultúrnych dejateľov Tomáša Červeňa a Jána Koiša. Bratislava: Národné osvetové centrum, 1993, 52 s. ISBN 80-7121-082-X.

KLIMOVÁ, Anna et al. *Kto bol kto v histórii Banskej Bystrice 1255 – 2000*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 2002, s. 38. ISBN 80-85169-62-2.

Portrétna fotografia Tomáša Červeňa, zdroj: SNK – Literárny archív, Martin.

Martin Čulen

učiteľ, publicista, rímskokatolícky kňaz, slovenský národovec

* 31. 5. 1823 Brodské

† 24. 1. 1894 Čaka

Martin Čulen sa narodil v Brodskom na Záhorí. Vyštudoval filozofické vedy a teológiu v Trnave a vo Viedni. Najskôr pôsobil ako rímsko-katolícky kaplán na rôznych miestach a následne sa vydal na učiteľskú dráhu ako stredoškolský učiteľ. V roku 1849 bol obvinený z panslavizmu a musel utiecť z Uhorska. Ušiel do Prahy, kde sa zúčastnil na Slovanskom zjazde. Po návrate do Uhorska v rokoch 1851 – 1856 pôsobil v Banskej Bystrici ako stredoškolský učiteľ na slovenskom gymnáziu, kde bola vyučovacím jazykom slovenčina. Martin Čulen sa tu priatelil s ďalšími poprednými slovenskými národovcami, pri návšteve Boženy Němcovej v Banskej Bystrici jej ako vzdelaný človek poukazoval krásy Banskej Bystrice a predovšetkým kostol v Radvani na Hôrke, ktorý Božene Němcovej doslova učaroval.

Od roku 1854 bolo gymnázium povýšené na vyššie štátne gymnázium a Martin Čulen tu vyučoval matematiku a fyziku.

■ Budova gymnázia na Námestí Štefana Moyzesa v Banskej Bystrici, v ktorej vyučoval Martin Čulen, zdroj: Stredoslovenské múzeum, repro: Jana Bedíková

Neskôr sa stal riaditeľom gymnázia v Satu Mare v dnešnom Rumunsku, odkiaľ sa po čase znovu vrátil na gymnázium v Banskej Bystrici, ale už na pozíciu riaditeľa, v ktorej pôsobil v rokoch 1862 – 1867.

V roku 1867 bol po obvinení z panslavizmu preložený do Levoče a následne penzionovaný. Napriek tomu sa venoval otvoreniu ďalšieho slovenského gymnázia v Kláštore pod Znievom, ktorého bol v rokoch 1869 – 1874 riaditeľom. Po zatvorení gymnázia uhorskými orgánmi pôsobil ako kňaz pri Leviciach, kde aj v roku 1894 zomrel.

Vladimír Sklenka

■ Literatúra a pramene

ŠTILLA, Miloš. *Martin Čulen – pedagóg a národný buditeľ*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983, 166 s.

ŠTILLA, Miloš. *Martin Čulen v dejinách Banskej Bystrice: katolícky kňaz a významný pedagóg a národný buditeľ*. Banská Bystrica: Trian 2005, 63 s. ISBN 80-88945-79-8.

ŠTILLA, Miloš. Martin Čulen v dejinách slovenského národa v 19. storočí. In: *Historické štúdie*. 2006, roč. 44, s. 241 – 261. ISSN 0440-9515.

Portrétna fotografia Martina Čulena, zdroj: Stredoslovenské múzeum, Banská Bystrica.

Ján Dernschwam

odborník v oblasti banskej techniky a hutníckej technológie, humanistický vzdelanec, obdivovateľ antiky, bibliofil

* 23. 3. 1494 Most, Česko

† 1568 Častá

Od 1500 navštevoval mestskú latinskú školu v Moste, od 1507 študoval na univerzite vo Viedni, 1509 v Lipsku, 1510 bakalár.

Od 1514 sekretár humanistu Hieronyma Balba, ktorý bol úradníkom na dvore kráľa Vladislava a vychovávateľ kráľoviča Ľudovíta. Od 1517 v službách Juraja Thurzu a potom jeho brata Alexeja. V r. 1520 – 1549 v službách Thurzovsko-fuggerovskej spoločnosti; úradník hlavnej faktórie spoločnosti v Budíne, 1528 – 1529 hlavný správca solných komôr v Sedmohradsku. Od 1529 žil prevažne v Banskej Bystrici v Thurzovom dome, sídle mediarskeho podniku. Odtiaľ sa každoročne vydával na služobné cesty do Budína, Viedne, Prahy aj do Augsburgu. Svojimi organizačnými schopnosťami

■ Exlibris Jána Dernschwama

■ Podobizeň Jána Dernschwama na obálke knihy Ein Fugger-Kaufmann im Osmanischen Reich

neovplyvňoval len podnik v Banskej Bystrici a faktóriu v Kremnici; augsburská centrála ho poverovala aj špeciálnymi úlohami, týkajúcimi sa najmä viedenského dvora. R. 1535 získal šľachtictvo. V r. 1545 – 1548 sa zúčastnil na rokovaníach s Ferdinandom I. Habsburským a Dolnorakúskou komorou o predĺžení nájmu bansko-bystrických baní, na odovzdávaní týchto baní a rokoval o usporiadaní majetkových požiadaviek Fuggerovcov. R. 1553 – 1555 súkromný člen cisárskej delegácie do Istanbulu, ktorá v mene Ferdinanda I. odovzdala sultánovi Süleymanovi I. posolstvo a dohodnuté poplatky.

Hoci v profesionálnej kariére získaval čoraz významnejšie poverenia, vystúpil zo služieb spoločnosti a po prísľube, že nevstúpi do cisárskych služieb a neprežradí obchodné tajomstvá, sa venoval prevažne osobným záľubám. Najvýznamnejšou črtou dokumentujúcou hĺbku i smery jeho záujmov bolo zberateľstvo kníh i rukopisov. Vybudoval bohatú renesančnú

R V D I M E N T A

Mathematica.

Hæc in duos digeruntur libros, quorum prior GEOMETRIÆ TRADIT PRINCIPIA seu prima elementa, unâ cum rerum & uariarum figurarum dimensionibus. Posterior uerò omnigenum Horologiorum docet delineationes, autore Sebastiano Munstero.

B A S I L E A E.

knihnicu a založil aj menšiu knihnicu pre faktóriu. Ním vyhotovený katalóg z roku 1552 *Inventarium Librorum Ioan. Derschwam* obsahoval dovedna okolo 2100 tlačí, napr. i inkunábuly a viacero gréckych, latinských a orientálnych rukopisov. Vlastnil práce významných činiteľov, filozofov, vedcov, básnikov staroveku, stredoveku a renesancie. Pôsobenie knižnice malo pre Banskú Bystricu veľký kultúrnohistorický význam, bola sprostredkovateľom novej kultúry a nového myšlienkového prúdenia. V rukopise zanechal viac spisov z jeho historických výskumov. Pri skúmaní dejín Slovenska i Uhorska, najmä dejín baníctva v Banskej Bystrici a mincovníctva v Kremnici je osobitne cenný jeho memoriál *Beschreibung des Mittern Haus im Neusohl gelegen durch Hannsen Thurnschwamb, der Herren Fugger gewesten Factoris daselbst sambt andren, was sich in der Cron Hungarn zugetragen, beschrieben im 1563 Jahr. Opis Stredného domu v Banskej Bystrici* (tzv. Stredný dom dnes Thurzov

■ Thurzov dom, sídlo mediarskej spoločnosti.

■ Titulný list diela z roku 1555 venovaného Jánovi Derschwamovi za záchranu rukopisov a kníh z knižnice Mateja Korvína pred tureckou ničivosťou.

dom) sa venuje aj regionálnym dejinám Banskej Bystrice, domom na banskobystrickom námestí a ich majiteľom. Osobitným prínosom spisu je rozbor spoločensko-politickej situácie v Uhorsku v období predmoháčskej krízy.

Ján Derschwam bol významnou osobnosťou svojej doby. Banská Bystrica sa aj jeho zásluhou zviditeľnila ako hospodárske stredisko, ale aj ako významné centrum humanizmu a renesancie v Uhorsku.

Mária Bôbová

■ Literatúra a pramene

KALHOTKOVÁ, Eva. Zabudnuté úvodné stránky Derschwamovho diela Opis Stredného domu v Banskej Bystrici. In: *Acta historica neosoliensia*. 2009, roč. 12, s. 443 – 454. ISSN 1336-9148.

KÜHNDEL, Ján. Ján Derschwam, vzdelený faktor Fuggerovcov na Slovensku (1494 – 1567). In: *Historické štúdie*. 1955, roč. 1, s. 168 – 187. ISSN 0440-9515.

Ján Duchoň

humanistický pedagóg, filozof, básnik

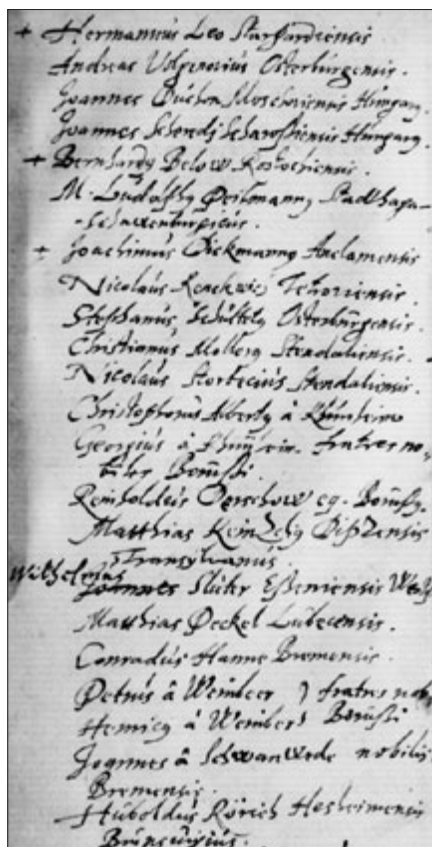
* 1596 Mošovce

† 1637 Banská Bystrica

Základné vzdelanie získal u otca Jána Duchoňa v Kvačanoch, následne pokračoval v štúdiách na latinskej škole v Banskej Bystrici, Banskej Štiavnici, Liptovskom Jáne a Ľubici. Po ročnom prerušení, keď pôsobil ako učiteľ a vychovávateľ v Markušovciach na Spiši v službách šľachtického domu Mariáši, pokračoval r. 1622 v štúdiu na univerzitách vo Wittenbergu a Rostocku, magister.

V r. 1626 učiteľ v Partizánskej Lupči, 1626 konrektor mestskej evanjelickej školy v Banskej Bystrici, kam prišiel na pozvanie členov banskobystrickej mestskej rady, 1627 – 1637 rektor.

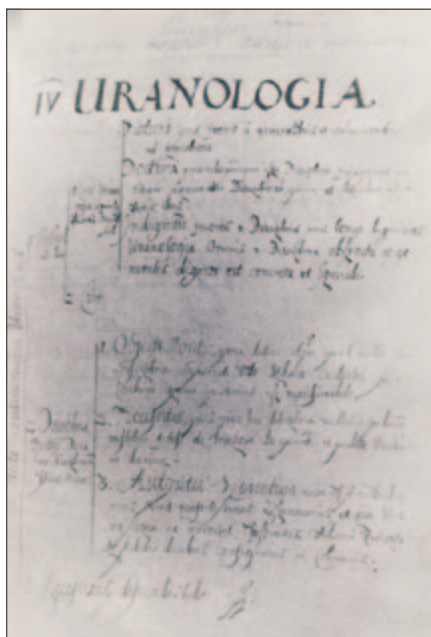
Ján Duchoň bol prvou významnejšou osobnosťou slovenského pôvodu vo funkcii rektora. Škola pod jeho vedením dosahovala vynikajúcu úroveň. Vyučovali sa predmety širšieho stredoškolského základu, dôležité pre uplatnenie sa absolventa na významnejších postoch súdobej spoločenskej sféry, ale najmä pre ďalšie univerzitné štúdium. V pedagogickom

■ Univerzitný zápis mena Jána Duchoňa (tretí zhora) z roku 1623

■ Titulný list diela Zodiacus votivus, 1622

■ Rukopis Ďuchoňovho spisu *Cursus philosophici encyclopaedia*.

pôsobení sa miešali antické prvky s kresťanskými, v duchu reformačného humanizmu upevňoval a rozvíjal princípy klasického cirkevného rétorizmu a protestantského aristotelizmu. Najvyšším cieľom mu bolo dosiahnutie zbožnosti, tradičné chápanie vzdelanosti a kultúry však doplnil propagáciou princíпов vecného encyklopedizmu svojho učiteľa Johanna Heinricha Alsteda. Reagoval na potrebu zoznamovať žiakov s technikou a vysvetľovať aj biologické, antropologické i zemepisné pojmy. Banskobystrická škola, ako jedna z prvých v Uhorsku, sa tak začala zameriavať na praktické disciplíny. Prostredníctvom verejných rečníckych cvičení v latinskom jazyku Duchoň vychovával žiakov k odbivu vycibrenej Cicerónovej latinčiny, prostredníctvom filozofického kurzu sa zamerával okrem tradičných filozofických disciplín aj na encyklopedické poznatky reálnych vied vychádzajúcich z potrieb mestskej civilizácie. Do výchovno-vzdelávacieho procesu a do obsahu vzdelávania zahrnul nové poznatky z matematiky a príbuzných

disciplín (geometria, geodézia, kozmografia, architektúra), z technických a remeselných prác, z praktickej filozofie (etika, ekonomika, politika), z náuky o školstve a ap. Sprostredkúval poznatky klasickej antickej vzdelanosti, ale pozornosť upriamoval aj na poznanie vlastných dejín, zemepisu, na otázky života vo vlastnom meste. Aj za krátky čas sa zásluhou Jána Duchoňa škola v Banskej Bystrici dostala na vysokú úroveň, obsahom výučby, presadzovaním nových pedagogicko-výchovných princípov a didaktických zásad plnila priekopnícku funkciu pedagogického realizmu na školách v celej krajine. Pôsobenie Duchoňa malo vplyv na viacerých žiakov, ku ktorým patrili napr. filozof Matúš Rakšáni a spisovateľ Štefan Pilárik.

Autor filozoficko-teologických dišpút, cyklu votívnych básničiek venovaných šľachtickému rodu Mariášiovcov (*Zodiacus votivus*, 1622), básne na počesť prešovského evanjelického farára M. Madarása. Za dva epigramy uverejnené v diele wittenberského profesora Johanna Scharfa (*Metaphysica exemplaria*, 1624) získal titul poeta laureatus Caesareus. Tlačou vyšli aj jednotlivé programy verejných rečníckych cvičení a akadémií na banskobystrickej škole. Ďalšie samostatné diela vyšli Duchoňovi v Levoči v tridsiatych rokoch 17. storočia. Duchoňovo dielo (*Gymnasmatia oratoria, Theatrum sapientia, Vestibulum philosophiae, Cursus philosophici encyclopaedia*) predstavuje v dejinách slovenskej kultúry 1. polovice 17. storočia jedinečný doklad o tom, že výchova má úzky súvis s ekonomickým, politickým, etickým, kultúrnym a vôbec sociálnym rozvojom spoločnosti.

Mária Bôbová

■ Literatúra a pramene

- MARTULIAK, Pavol. Ján Duchoň – humanista, encyklopedista, významný banskobystrický pedagóg 17. storočia. In: *Významné osobnosti v dejinách Banskej Bystrice. Fenomén osobnosti vo výskume regionálnych dejín: zborník príspevkov*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 2010, s. 67 – 74. ISBN 978-80-89388-33-2.
- MIKLEŠ, Ján. Reformačný humanizmus a vecný encyklopedizmus v diele Jána Duchoňa. In: *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka*. Bratislava: Tatran, 1986, s. 177 – 194.

Samuel Eisert

obchodník, kníhkupec

* 10. 12. 1773?

† 7. 10. 1848?

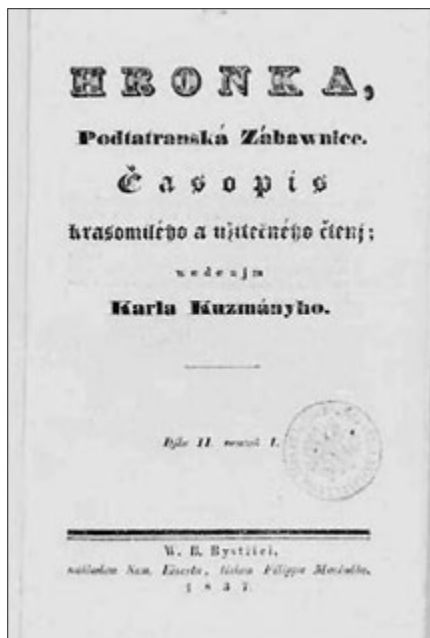
Banskobystrický mešťan a obchodník Samuel Eisert začínal v Banskej Bystrici ako kramár a ihlár, od r. 1834 kníhkupec.

Svoje podnikateľské pôsobenie rozšíril aj do kultúrnejších oblastí tejto sféry a zapojil sa do kníhkupeckej činnosti až vo veku šesťdesiatjeden rokov. Už na začiatku svojho kníhkupeckého pôsobenia sa dostal do kontaktu s významným predstaviteľom a podporovateľom vtedajšieho slovenského národného života, kníhkupcom Gašparom Fejérpataký-Belopotockým, keď sa stal jeho stálym komisionárom. Prostredníctvom neho získal tiež kontakty do Čiech, spolupracoval s kníhkupcom a nakladateľom Jánom H. Pospíšilom a s pražským kníhkupcom Kronbergerom. Samuel Eisert bol jedným z troch slovenských oficiálnych distribútorov, ktorý mohol prijímať predplatné od záujemcov pre český časopis Květy.

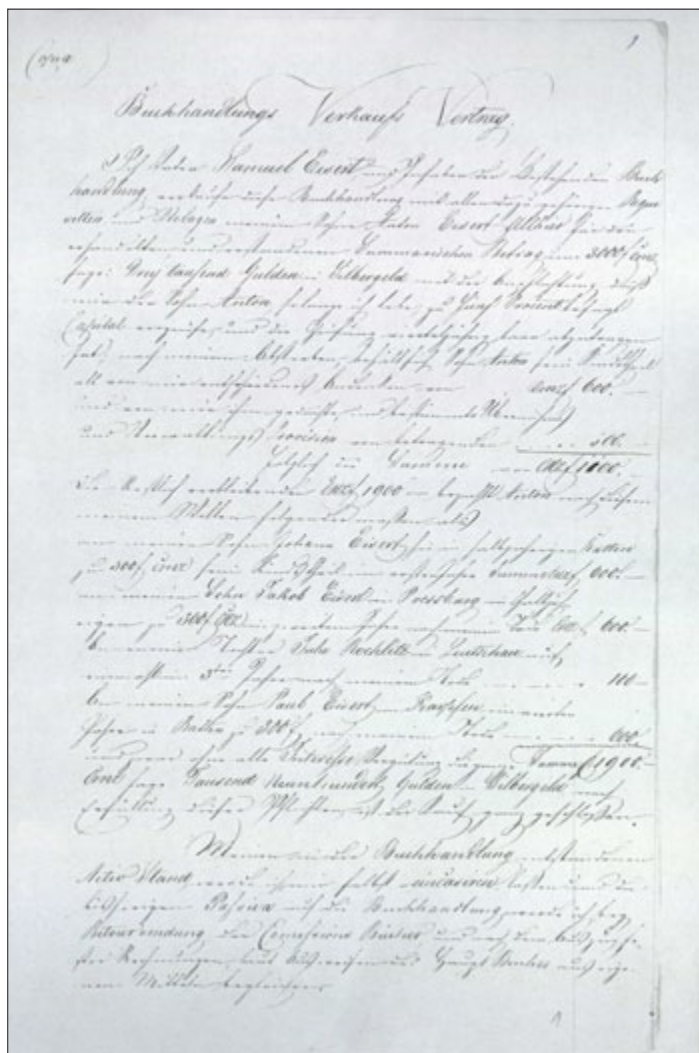
Spolupracoval aj s ďalšími slovenskými predstaviteľmi. V domácom prostredí Banskej Bystrice napr. s evanjelickým kňazom Karolom Kuzmánym. Eisert sa popri poskytovaní svojich kníhkupeckých služieb spolupodieľal v r. 1837 – 1838 aj na vydávaní Kuzmányho literárnej revue *Hronka : podtatranská zábavnica*. Keď Karol Kuzmány nebol schopný sám viesť náklad a kvôli kňazským povinnostiam sa nemohol dostatočne venovať vybavovaniu korešpondencie s kníhkupectvami na Morave a v Čechách, zveril Samuelovi Eisertovi administráciu a kolportáž Hronky. Kníhkupecké kontakty mal Eisert aj s Michalom Godrom, riaditeľom na evanjelickom gymnáziu v Novom Vrbove vo Vojvodine, ktorý v snahe o skvalitnenie vyučovacieho procesu na škole založil školskú knižnicu a nadviazal styky aj s banskobystrickým kníhkupcom Eisertom. Rovnako aj bratislavský spolok študentov evanjelického lýcea Spoločnosť česko-slovenská prostredníctvom knihovníka Daniela Jaroslava Bórika.

Samuel Eisert sa popri kníhkupeckej činnosti zapájal aj do príbuznej oblasti, ktorá bola podporovaná zo strany slovenskej inteligencie, pomáhal pri zakladaní knižníc. Prvé zmienky spojené s jeho osobou dokladá korešpondencia z r. 1834 – 1835, v ktorej Gašpar Belopotocký poukazoval na Eisertovu snahu o založenie knižnice. S oficiálnou žiadosťou o súhlas na otvorenie knižnice sa Eisert obrátil na predstaviteľov mesta až v r. 1838. Schválenie výpožičnej knižnice v Banskej Bystrici (Leihbibliothek) bolo štátnymi orgánmi odobrené v r. 1840.

Samuel Eisert ešte počas svojho života v r. 1845 previedol na základe zmluvy kníhkupectvo a knižnicu na jedného zo svojich synov, Antona Eiserta, ktorý pokračoval v kníhkupeckej a knižničnej činnosti svojho otca do konca 50. rokov 19. storočia.

■ Titulný list časopisu Hronka s menom nakladateľa Samuela Eiserta, zdroj: Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici

■ Dokument o prevode kníhkupectva a knižnice na Antona Eiserta, zdroj: Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica

Poslednýkrát sa stretávame s menom Samuela Eiserta v ozname nového ročníka Belopotockého *Nového i starebo vlastenského kalendára* v novovzniknutom časopise *Orol Tatranský* z novembra 1845.

Mária Bôbová

■ Literatúra a pramene

BÔBOVÁ, Mária. Banskobystrický kníhkupec Samuel Eisert. In: *Studia Bibliographica Posoniensia* 2011. Bratislava: Univerzitná knižnica, 2011, s. 49 – 54. ISBN 978-80-89303-30-4.

Alžbeta Göllnerová-Gwerková

literárna vedkyňa, historička,
pedagogička, publicistka,
organizátorka protifašistického
odboja v okolí Banskej Štiavnice

* 19. 10. 1905 Čierny Balog

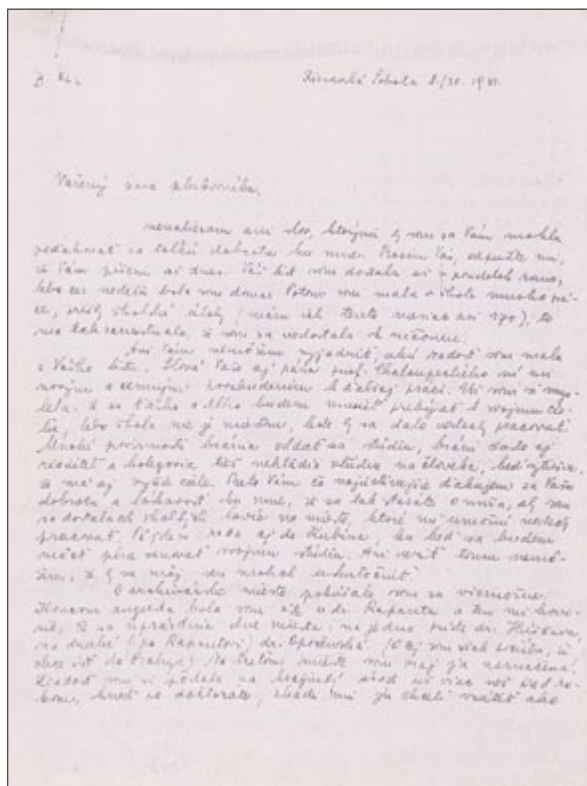
† 18. 12. 1944 Banská Bystrica

V rokoch 1917 – 1919 študovala na obchodnej škole, následne na gymnáziu v Banskej Bystrici (1919 – 1925). Vysokoškolské vzdelanie získala na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe (1925 – 1930), kde obhájila prácu na tému *Počiatky reformácie v Banskej Bystrici*. Po štúdiách pôsobila na gymnáziu a učiteľskom ústave v Banskej Bystrici (1939 – 1944). Ako literárna vedkyňa a historička sa snažila včleniť sociologické aspekty do vnímania literárneho sveta. Na jednej strane prízvukovala dôležitosť prepojenia literatúry a spoločnosti, na strane druhej neuberala umeniu jeho výnimočnosť a relatívnu samostatnosť v spoločenskom kontexte. Upozorňovala na odrazy spoločenských premien v umeleckej sfére a túto metodológiu uplatňovala aj v uvažovaní o národnostnej a emancipačnej problematike. Prínosné sú najmä jej štúdie o popredných predstaviteľoch maďarského literárneho a kultúrneho života. Pozornosť venovala najmä J. Eötvösovi, D. Szaboovi, K. Mikszathovi, E. Adymu a iným.

V záujme o slovenskú literatúru máme k dispozícii jej literárno-historické práce o J. G. Tajovskom, H. Gregorovej či S. H. Vajanskom, ktoré vyšli posmrtné pod názvom *Literárnobistorické a kritické práce Alžbety Göllnerovej-Gwerkovej* (2003). Hanu Gregorovú vyzdvihovala nielen ako spisovateľku, ale aj ako bojovníčku za ženské práva. Gwerková sa vo všeobecnosti zaoberala emancipáciou, opäť v historickom a spoločenskom meradle. Jej záujem o postavenie a úlohy slovenskej ženy v spoločnosti vyústili aj do teoretickej podoby, keď spolu s Jarmilou Zikmundovou zostavili zborník *Žena novej doby* (1938). Rovnako v súvislosti s Tajovským, Vajanským a ďalšími zdôrazňovala ich literárny prínos do spoločenského života. V jej ponímaní znamenalo sociologické hľadisko dokonale poznať spisovateľa a jeho dielo, dobu a prostredie. Preto Tajovského videla ako obhaju utláčaného ľudu, buditeľa v zápase o slobodu, naopak Vajanského vnímala viac ako politika, kritizovala ho za jeho nedostatočný prienik do problémov a povrchnosť, predovšetkým v židovskej otázke.

Pokrokové a moderné myšlienky presadzovala nielen v literárnej vede, ale aj v rôznych oblastiach spoločenského života. Aktivizovala sa napríklad pri rozvoji

■ List adresovaný Jozefovi Gregorovi Tajovskému z roku 1937, zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum, Banská Bystrica

detských opatrovní. Rovnako v ťažkých časoch vojny nezostala pasívnym účastníkom nadchádzajúcich udalostí, ale so svojím manželom, akademickým maliarom Edmundom Gwerkom, od roku 1940 viedla ilegálnu skupinu pokrokovej mládeže a pripravovala pre rozhlas relácie, vyzývajúce do boja proti fašizmu. Zároveň bola členkou Národného výboru v Banskej Štiavnici.

Jej spoločenské pôsobenie bolo prerušené 10. novembra 1944, keď bola zaistená banskoštiavnickým gestapom na základe udania a následne 19. novembra 1944 prijatá do väznice v Banskej Bystrici. Hoci je k dispozícii prepúšťací list s dátumom 18. december 1944, otvorenie masového hrobu v Kremníčke ukázalo, že medzi zavraždenými bola aj Alžbeta Göllnerová-Gwarková.

Eva Urbanová

■ Literatúra a pramene

BAKOŠ, Oliver Emil. *Literárno-historické kritické práce Dr. Alžbety Göllnerovej-Gwarkovej*.

Topoľčany: Prima print, 2003, 74 s. ISBN 80-968917-8-2.

ČERVENÁKOVÁ, Katarína. *Sprievodca banskobystrickými cintorínmi*. Banská Bystrica: Literárne a hudobné múzeum, 1992, s. 9 – 10. ISBN 80-85548-03-8.

KLIMOVÁ, Anna et al. *Kto bol kto v histórii Banskej Bystrice 1255 – 2000*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 2002, s. 62. ISBN 80-85169-62-2.

Portrétna fotografia Alžbety Göllnerovej-Gwarkovej, zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum, Banská Bystrica.

Ľudovít Bohdan Grossmann

Groszmann

národnokultúrny pracovník,
pedagóg

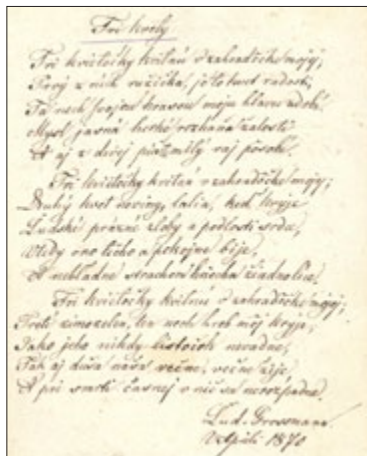
* 15. 4. 1818 Pukanec

† 6. 2. 1890 Banská Bystrica

Otec Andrej Groszmann, obchodník, mama Júlia, rodená Mesersschmidtová, dcéra meštana a richtára v Ľubietovej. Študoval na gymnáziu v Banskej Štiavnici, na evanjelickom lýceu v Bratislave a teológiu na univerzite v Jene a Halle, ktorú úspešne ukončil v roku 1844. V rokoch 1844 – 1847 bol vychovávateľom v Necpaloch a v roku 1847 nastúpil ako stredoškolský profesor klasických jazykov na evanjelické gymnázium v Banskej Bystrici, kde pôsobil 41 rokov.

Bol národnokultúrny pracovník, spoluzakladateľ a mecén Matice slovenskej. Podporovateľom Matice bol aj jeho brat, známy advokát v Banskej Bystrici, Ladislav Grossmann.

Grossmann je autorom Ľudových a pedagogických príspevkov v Slovenských novinách, Národných novinách,

■ Rukopis básne Tri kvety, zdroj: SNK – Literárny archív, Martin

Černokňažníku, Orle, v nemeckých odborných ročenkách a inde. Známy je aj ako autor životopisných príspevkov o Andrejovi Sládkovičovi, ktoré uverejňoval v rôznych pedagogických a literárnych časopisoch. Vzniklo medzi nimi úprimné priateľstvo. O dva roky starší Grossmann sa stal jeho verným a oddaným druhom a dokonca bol svedkom na Sládkovičovej svadbe s Antóniou Júliou Sekovičovou.

V roku 1888 odchádza Ľudovít Grossmann do dôchodku a v jeho zhoršujúcom sa zdravotnom stave ho opatruje jeho sestra Amália Grossmannová. Zomrel 6. 2. 1890 a pochovaný je na evanjelickom cintoríne v Lazovnej ulici spolu s matkou a sestrou Amáliou.

Eva Urbanová

■ Literatúra a pramene

ČERVENÁKOVÁ, Katarína. *Sprievodca banskobystrickými cintorínmi*. Banská Bystrica: Literárne a hudobné múzeum, 1992, s. 10. ISBN 80-85548-03-8.

KLIMOVÁ, Anna et al. *Kto bol kto v histórii Banskej Bystrice 1255 – 2000*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 2002, s. 64. ISBN 80-85169-62-2.

SLÁVIK, Ján. *Dejiny zvolenského evanjelického a. v. bratstva a seniorátu*. Banská Štiavnica: Vdova a syn Augusta Joergesa, 1921, 886 s. Portrét Ľudovíta Grossmanna, zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum, Banská Bystrica.

Jozef Hanula

maliar, pedagóg

* 6. 4. 1863 Liptovské Sliače

† 22. 9. 1944 Spišská Nová Ves

Narodil sa v rodine roľníka. Popri práci sa jeho otec venoval aj maliarstvu a rezbárstvu, bol známy ako „Hanula rezbár“ a Jozefa Hanulu po ňom volali „rezbárov syn zo Sliača“. Otec ho podporoval v jeho umeleckých snahách už od detstva. Po absolvovaní základného vzdelania v Strednom Sliači odchádza na jeho podnet za Petrom Michalom Bohúňom do Partizánskej Ľupče a Jozefom Božetechom Klemenšom do Banskej Bystrice v nádeji, že ho zoberú do učenia. Jeho predpoklady sa však nenaplnia a Jozef Hanula naďalej ostáva bez umeleckého vzdelania. Svoju zlú finančnú situáciu sa snaží vylepšiť si maľovaním podobizní, madon či dokonca obchodných firiem. Napokon si ho pri návšteve Sliača všimol biskup Juraj Částka a pomohol mu uskutočniť jeho túžbu, získať výtvarné vzdelanie. V roku 1897 odišiel do Spišskej Kapituly, kde približne počas dvoch rokov pracoval pod vedením talianskeho maliara pracostolov Félixa Daberta.

V roku 1881 už odchádza do Budapešti na Krajskú školu a prípravňu pre profesorov kreslenia k profesorovi Imre Gregusovi. Tu sa zoznamuje aj so Slováckmi žijúcimi a študujúcimi na tamojších školách. Sochár Fraňo Janček a architekt Milan Harminc stali

■ Jozef Hanula: Na Jána sa lúky kosia, 1926

■ Jozef Hanula: Umelec s manželkou, 1933

sa jeho najbližšími priateľmi. V roku 1892 začína štvorročné štúdium na Kráľovskej bavorskej akadémii výtvarných umení v Mníchove. Po úspešnom roku štúdia sa vrátil do služieb Juraja Částku, ktorý bol vymenovaný za arcibiskupa v Kaloči. Částka sa ho snažil pripútať do svojich služieb a obmedziť mu tak ďalšie štúdium. Na jeho podnet namaľoval šesťmetrovú kompozíciu *Smrť Tomorybo* v bitke pri Moháči. V Mníchove spoznáva svoju prvú manželku Františku, rod. Kozákovú (Fany). Ku koncu mníchovských štúdií, na jar roku 1896 Hanula prijíma ponuku farára Andreja Hlinku na premalbu kostola v rodných Sliačoch. Jeho návrat na Slovensko na neho zapôsobil natoľko, že dokonca zrušil svoju cestu do Paríža i ďalšie štúdiá a rozhodol sa tu ostať, aby sa aktívne zapojil do kultúrnej osvety. Na jeseň sa v tomto, už zreštaurovanom kostole, oženil s Fany, rod. Kozákovou. Prvé dve deti im umreli hneď po pôrode, druhé sa dožilo len 6 mesiacov. Jediné dieťa, ktoré ostalo nažive, pomenovali Cyril, Františka však pri pôrode umrela (1901). O rok nato sa Hanula oženil druhýkrát, s Máriou, rod. Zvadovou z Ludrovej, ktorá mu porodila osem detí.

V roku 1918, v časoch prevratu, sa Hanula utieka aj s rodinou z Chraste do Spišskej Novej Vsi, kde sa aj natrvalo usadzuje. Po prevrate začína najprv učiť v reálke v Žiline slovenský jazyk a literatúru, čoskoro však pôsobí ako profesor kreslenia na gymnázium v Spišskej Novej Vsi a to až do roku 1933. Zároveň vykonáva prácu redaktora

■ Jozef Hanula: Orba, 1913

v týždenníku Tatry a v roku 1933 sa stáva spoluzakladateľom Spolku slovenských umelcov v Martine, ktorého členmi boli napríklad aj V. Roy, E. Maróthy-Šoltéssová, M. Rázus, T. J. Gašpar, V. Figuš-Bystrý, E. B. Lukáč, L. Podjavorinská a ďalší. V tomto roku dostáva čestné uznanie za umeleckú tvorbu. Ocenenie Štefánikova umelecká cena za výtvarné umenie dostal v roku 1939 a o tri roky neskôr bol menovaný laureátom štátnej ceny za celoživotné dielo na poli výtvarného umenia. Napriek tomu, že bol už známy a vážený umelec, neustále zápasil s finančnými problémami. Snažil sa uživiť svoju početnú rodinu. Ku koncu života pracoval na svojich pamätiach, ktoré vyšli v Matici slovenskej v roku 1940 pod názvom *Spomienky slovenského maliara*. Jozef Hanula zomiera v Spišskej Novej Vsi 22. augusta 1944 na následky ťažkého ochorenia rakoviny žalúdka.

Z bohatej sakrálnnej tvorby (výmalby Kostola sv. Kríža v Hubovej, Kostola sv. Filipa a Jakuba v Liptovskej Teplej, Kostola Ružencovej Panny Márie v Černejovej a mnohé ďalšie) pripomeňme, že jeho dielom sú aj výmalby interiérov katolíckych kostolov v Banskej Bystrici, konkrétne v Radvani a Sásovej. Príznačným

bol pre umelca najmä ľudový žáner, vďaka ktorému sa jeho tvorba dostala do povedomia širšej verejnosti. Najkvalitnejšie diela takéhoto druhu spadajú do rozmedzia rokov 1900 – 1918, keď sa usadil v rodnej vlasti. Ide o obrazy, ktoré sa sústreďia na žánerové motívy súvisiace so životom slovenskej ženy, jej prácou, záujmami. Veľkú pozornosť kladol aj na precízne stvárnenie dobových krojov. Neskôr sa do jeho tvorby dostáva aj roľník, pastier a motív práce vöbec – *Priadka* (1904), *Orba* (1913), *Pred pílou* (1920), *Na Jána sa líúky kosia* (1926) a mnohé ďalšie. Samostatnú skupinu tvoria motívy detského žánru. Za všetky spomeňme aspoň *Dievčatko s knižkou* (1905 – 1910) a *Chlapec v matróžových šatách* (1916).

Eva Urbanová

■ Literatúra a pramene

- GLASOVÁ, Anna, ed. *Jozef Hanula, Archív výtvarného umenia 1863 – 1944*. Bratislava: Slovenská národná galéria, 1980. Nestr. Faksimile rukopisov.
- PRIEŠOLOVÁ, Helena et al. *Jozef Hanula 6. 4. 1863 Liptovské Sliace – 22. 9. 1944 Spišská Nová Ves*. Spišská Nová Ves: Progrup, 2013, 39 s. ISBN 978-80-971337-0-2.

Andrej Hanzlík

právník, verejný činiteľ

* 19. 10. 1850 Radvaň

† 4. 1. 1931 Banská Bystrica

Narodil sa v rodine radvanského remeselníka – hrebenára. Po štúdiu práva v Prešove sa stal advokátskym koncipientom vo Zvolene u Samuela Medveckého, staršieho brata Terézie Vansovej. Po niekoľkých rokoch prišiel do Banskej Bystrice, kde dlhé roky vykonával advokátsku prax. Zastupoval nielen Tatra banku, ale bol známy aj ako „advokát chudobných“. Prejavoval silné národné cítenie. Udržiaval priateľské vzťahy so Svetozárom Hurbanom Vajanským, Jozefom Gregorom Tajovským, s rodinou Andreja Sládkoviča, najmä s jeho zaťom Jozefom Hodžom a synom Martinom (k Hanzlíkovým osemdesiatinám napísal oslavnú báseň, v ktorej vyzdvihuje jeho šľachetnosť a dobré srdce).

Býval v Lazovnej ulici, dome č. 8, kde vlastnil na tú dobu bohatú knižnicu, v ktorej

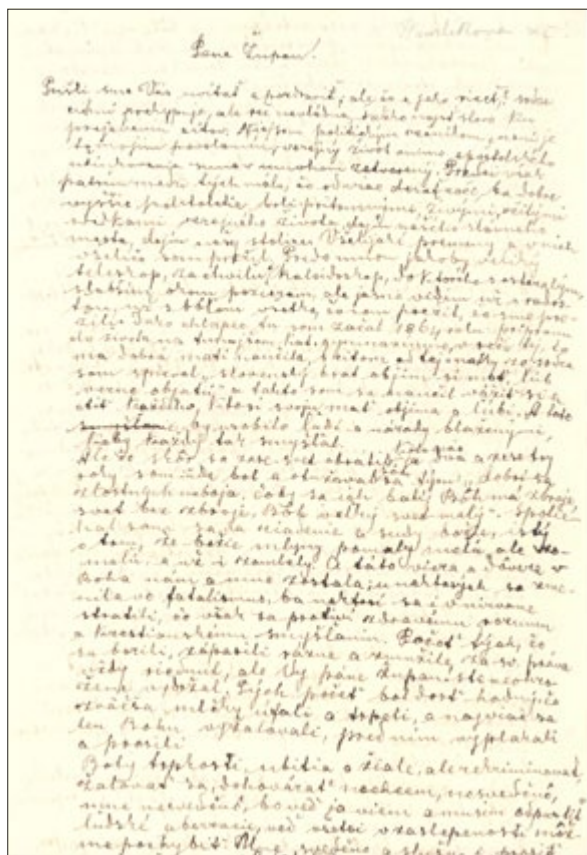

■ Fotografia zo študentských čias

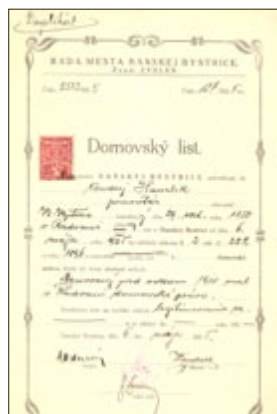
sa v hojnej miere nachádzali aj diela slovenských autorov. V čase maďarizácie to nebolo také samozrejmé. Postaral sa o dôstojný pohreb štúrovskeho básnika Jána Bottu (1881), ktorý sa dostal do nemilosti uhorskej vlády, a spolu s Ľudovítom Turzom Nosickým aj o testament Sama Chalupku (1883).

Ako slobodný a bezdetný upriamil svoju pozornosť na pomoc nielen osirelým deťom staršieho brata Jána, ale aj mladým literátom. Podporoval Mateja Bencúra, spisovateľským menom Martina Kukučína, počas jeho štúdií medicíny v Prahe, ale predovšetkým Izidora Žiaka Somolického, pre ktorého sa stal doslova dobrodincom na desiatky rokov.

V rokoch 1923 – 27 bol zvolený za starostu mesta. V tejto funkcii sa pričínil o výstavbu viacerých významných budov. Za jeho osobnej účasti bol slávnostne položený aj základný kameň pre Národný dom (otvorený v roku 1929). Dúfal, že práve v tejto budove si budú podávať ruky všetci obyvatelia bez rozdielu konfesijného a stavovského. Takisto sa postaral o založenie základiny na podporu stredoškolských

■ Korešpondencia adresovaná županovi, zdroj: SNK – Literárny archív, Martin

■ Domovský list Andreja Hanzlíka v Banskej Bystrici, zdroj: SNK – Literárny archív, Martin

■ Dom v Lazovej ulici č. 8

a vysokoškolských študentov, ktorú mesto pomenovalo Mestskou základinou Andreja Hanzlíka.

Andrej Hanzlík zomrel ako 80-ročný a pochovaný je na evanjelickom cintoríne v Lazovej ulici.

Mesto Banská Bystrica roku 2009 na jeho počesť obnovilo podporu študentom zo sociálne znevýhodneného prostredia a zriadilo Štipendijný fond Andreja Hanzlíka.

Jana Borgulová

■ Literatúra a pramene

FURDIKOVÁ, Eva. Andrej Hanzlík – otec mesta, právnik, humanista s veľkým srdcom. In: *Bystrický Permon*. 2007, roč. 5, č. 1, s. 9.
KLIMOVÁ, Anna et al. *Kto bol kto v histórii Banskej Bystrice 1255 – 2000*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 2002, s. 68. ISBN 80-85169-62-2.

Portrétna fotografia Andreja Hanzlíka, zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum, Banská Bystrica.

Samuel Hruškovíc

autor duchovnej poézie
a autobiografickej prózy,
prekladateľ a editor

* 1. 4. 1694 Krupina

† 1. 9. 1748 Banská Bystrica

Pochádzal z meštianskej rodiny. Detstvo prežil u starých rodičov v Turom Poli (1695 – 1702). Po získaní vzdelania na Slovensku (Turie Pole, 1702; Krupina, 1702 – 1705; Banská Bystrica, 1705; Jelšava, 1709; Gemer, 1709; Rožňava, 1710; Banská Štiavnica, 1710; Banská Bystrica, 1711 – 1717 a Lučenec, 1717) študoval v nemeckom Wittenbergu (1717 – 1719). Od študentských čias mal pohnutý život. Na štúdiá a živobytie si zarábala rôznymi prácami: ako domáci učiteľ a vychovávateľ pôsobil u zemana Jána Radvanského v Radvani (1711 – 1717, 1719 – 1720) a zemana Dávida Spielenbergera v Banskej Bystrici (1719 – 1720), ako diakon v Lešti (1710) a rektor v Sennom (1711). Hmotný nedostatok, telesná vyčerpanosť a duševná prepracovanosť neskoršie podmieňovalo nepevné zdravie aj psychickou precitlivosťou, ktorá vplývala na jeho literárne dielo. Po štúdiách sa stal evanjelickým farárom v Kostolných Moravciach (1720 – 1732) a r. 1732 prišiel do Banskej Bystrice, kde bol slovenským (1732 – 1737) a nemeckým kazateľom (1737 – 1748). Bol i superintendentom banského okolia (1737 – 1748). Počas úradovania okrem iných povinností vykonával cirkevné vizitácie v podriadených ev. cirkvách, ktoré sa stali príčinou konfliktu. Kráľovská námestná rada ho na základe sťažnosti zbavila kňazského i biskupského úradu. Po dlhom spore ho oslobodili a znovu inštalovali do úradov (8. 3. 1748). Znechutený S. Hruškovíc však onedlho v Banskej Bystrici zomrel (1. septembra 1748).

V poézii sa orientoval na latinské príležitostné verše, epigramy a najmä na slovenskú náboženskú lyriku, ktorú obohatil o sedemnást vlastných piesní. Prínosom bol jeho preklad sedemdesiatich štyroch nemeckých piesní, ktoré sú takmer doslovné alebo parafrázované. Pôvodné i preložené piesne charakterizuje barokové myslenie

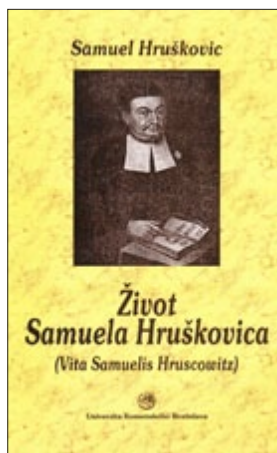

a zobrazovanie. Hruškovícove vlastné piesne i preklady sa uplatnili v jeho dvoch nových vydaniach kancionála Juraja Tranovského *Cithara sanctorum. Písne duchovní staré i nové* (Citara svätých, Laubno 1741, 1745). V prvej redakcii (1741) vynechal dvadsaťštyri vieročne alebo poeticky nevyhovujúcich piesní a pridal stodeväťdesiat nových piesní. Druhá redakciu (1745) doplnil ešte o ďalších trinásť piesní a tá určila definitívnu podobu Tranovského kancionála.

Z dramatických pokusov to bola mytologická komédia o obrovi Polyfémovi (1710), ktorú napísal a predviedol pri príležitosti sobáša rektora Francisciho v Lešti.

Prozaickú tvorbu začínajú slovenské modlitby a latinské školské dišputy *O šťastí* (Banská Bystrica 1717), v ktorých skúmal podstatu pravého šťastia, ktoré je cieľom všetkých vied, a *Dissertatio, continens explorationem spiritus Brendeliani* (Rozprava, obsahujúca preskúmanie ducha Brendelovho, Wittenberg 1719), v ktorej vystúpil s prednáškou o nemeckom pietistovi Brendelovi. Po latincky napísal jedinečné dielo *Vita Samuelis Hruscowitz* – Život Samuela Hruškoviča, 1719 – 1720 (preložil prof. Ján Vilikovský a vyšlo pod názvom *Vlastný životopis* v Liptovskom Sv. Mikuláši 1943). Zapadá do radu memoárovej literatúry 17.

■ Hruškovicove piesne a preklady vo vydani kancionála Juraja Tranovského z roku 1745 Cithara sanctorum. Písne duchovni staré i nové. Zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum, Banská Bystrica

■ Nové vydanie životopisu z latinského rukopisu Samuela Hruškova, zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum, Banská Bystrica

a 18. storočia. Autobiografia obsahuje veľa zaujímavého životopisného, kultúrneho a spoločenského materiálu. Životopisné partie patria medzi najzaujímavejšie a najcennejšie autobiografické diela v slovenskej literatúre. Autor rozpráva o biednom živote na štúdiách, zážitkoch s kurcami a zbojníkmi a ľuďoch, s ktorými sa stretol na životnej ceste, napr. zbojnícky vodca Ordáš alebo rektor banskobystričského gymnázia Matej Bel, ktorého podáva vonkajšiu i vnútornú charakteristiku. Dielo predstavuje autorské vyznanie barokového človeka.

Július Lomenčík

■ Literatúra a pramene

BRTÁŇOVÁ, Erika. Príspevok k biografii Samuela Hruškova. In: *Slovenská literatúra*. 1994, roč. 41, č. 4, s. 300 – 303. ISSN 0037-6973.
 HRUŠKOVIC, Samuel. Život Samuela Hruškova [z latinského rukopisu pripravila na vydanie, preklad J. Viličkovského z r. 1943 upravila, štúdio a poznámky napísala Ludmila Ozábalová]. Bratislava: Univerzita Komenského, 2006, 176 s. ISBN 80-22321-65-6.
 ŠKOVIERA, Daniel. Hruškovíc, Samuel: Život Samuela Hruškova – Vita Samuelis Hruscowitz. In: *Slovenská literatúra*. 2001, roč. 48, č. 5, s. 443 – 445. ISSN 0037-6973.

Arnold Ipolyi Stummer

biskup, profesor histórie

* 22. 10. 1823 Kosihy nad Ipľom

† 2. 12. 1886 Veľký Varadín, Rumunsko

Pochádzal zo starobylého rodu. Študoval na Piaristickom gymnáziu v Krupine a Banskej Štiavnici, na seminári Ostrihomskej arcidiecézy, filozofiu v Trnave, teológiu vo Viedni, v Ostrihome a v Bratislave. Po vysvätení za kňaza v roku 1847 pôsobil ako kaplán, neskôr ako farár na viacerých farách – Dolný Peter, Bratislava, Zohor, Törökszentmiklósi. Na univerzite vo Viedni prednášal teológiu, na Peštianskej univerzite, kde bol aj dekanom Teologickej fakulty, teológiu a dejiny. Bol rektorom seminára v Budapešti. Pápež Pius IX. ho 23. 9. 1871 vymenoval za banskobystrického biskupa, inštalovaný bol v banskobystrickej katedrále 2. 5. 1872.

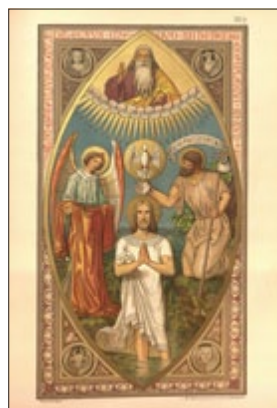
Mnoho úsilia a energie vynakladal v oblasti školstva, výchovy a vzdelania mladých ľudí, ich príprave na život, podporoval chudobných učiteľov a kňazov. Dal postaviť a zriadiť viacero škôl v Banskej Bystrici, Svätom Kríži

nad Hronom, Krupine a inde. Stál pri zrode azylovej školy pre dievčatá a chlapcov, materskej školy, prvej biskupskej priemyselnej školy – Katolíckej priemyselnej školy pre malých remeselníkov. Finančne neúnavne a obetavo podporoval učiteľov i žiakov týchto ustanovizní. Budúci učitelia dostávali štipendiá, dievčatá pod vedením Sestier kresťanskej lásky, Sestier sv. Vincenta sa učili pripravovať posvätné rúcha podľa liturgických predpisov, predajom rúch a ozdôb vo farnostiach biskup pomáhal zmierňovať ich chudobu.

Zaujímalo ho stredoveké umenie, archeológia a etnografia. Ako člen Uhorskej akadémie vied skúmal, dokumentoval stredoveké pamiatky a výsledky výskumu publikoval v podobe viacerých monografií. Veľký cit a úctu mal ku kultúrnemu dedičstvu, zvlášť ku kultúrnym pamiatkam, na obnovu ktorých finančne prispieval. Vďaka nemu bola zreštaurovaná Kaplnka sv. Barbory a sv. Anny v banskobystrickom farskom kostole, biskupská rezidencia, bol zreštaurovaný zámocký Kostol sv. Kataríny v Kremnici, obnovený oltár Kostola svätého Kríža vo Svätom Kríži. Bol mecenom umenia, dbal o čistotu umeleckých slohov.

Poznatky z oblasti stredovekého staviteľstva, sochárstva, zlatníctva, z rozsiahleho prieskumu historických pamiatok Žitného ostrova a z dejín niektorých miest

■ Obálka, titulný list a ukážka z knihy *Cirkevné umelecké pamiatky v Banskej Bystrici*, vydané v Budapešti roku 1878, zdroj: Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici

– Banskej Bystrice, Trnavy, Bratislavy, Spiša
– zanechal približne v päťdesiatke kníh a publikácií. Zaslúžil sa o vydanie diela slovenského historika, kňaza Františka Sasinka *Schematismus historicus Dioecesis Neosoliensis* (1876) k 100. výročiu Banskobystrickej diecézy, na ktorom sa podieľal ako zostavovateľ. V Kaplnke sv. Barbory Kostola Nanebovzatia Panny Márie v Banskej Bystrici je pochované jeho srdce.

Soňa Šváčová

■ Literatúra a pramene

DONOVALOVÁ, Katarína. Pamätná tabuľa Arnoldovi Ipolyimu Stummerovi. In: Katarína DONOVALOVÁ, ed. *Pamätníky a pamätné tabule Banská Bystrica*. Banská Bystrica: Verejná knižnica Mikuláša Kováča, 2009, s. 42. ISBN 978-80-88783-47-3.

LACKO, Richard, ed. *Banskobystrické biskupstvo: cestou cirkvi je človek*. Banská Bystrica-Badin: Kňazský seminár sv. Františka Xaverského, 2011, s. 171. ISBN 978-80-88937-46-3.

Emil Jurkovič

historik, literát, filológ

* 2. 12. 1857 Letanovce

† 4. 8. 1936 Budapešť, Maďarsko

Narodil sa na Spiši rodičom Gustávovi a Matilde, rodenej Orišekovej. Strýko bol opäť v Spišskej Novej Vsi. Emil Jurkovič gymnaziálne štúdiá absolvoval v Levoči, Rožňave a Arade, teológiu v Spišskej Kapitule a viedenským Pázmáneu. Pred ukončením vzdelávania vymenil teológiu za klasickú filológiu v Budapešti a po príchode do Banskej Bystrice (1882) potom učil jazyky na Vyššom katolíckom gymnáziu. Metodické články o výučbe klasických jazykov často publikoval vo výročných správach gymnázia. K jeho záľubám patrila okrem jazykov aj história. Prvú štúdiu na poli historiografie *O jednej starej tlači z Aradu* uverejnil ešte ako osemnásťročný študent. Poznatky získaval neúnavným štúdiom dokumentov v mestskom archíve, pri ktorom dokonale

zužitkoval svoje jazykové schopnosti. Okrem slovenčiny a maďarčiny ovládal nemčinu, latinčinu a francúzštinu. Príspevky o dejinách mesta uverejňoval v maďarskom jazyku na stránkach miestnych novín *Besztercebányi és Vidéke*. Bol spoluzakladateľom a dlhoročným prispievateľom týchto novín. Vydal a publikoval početné práce z oblasti dejín – dejiny hlavného katolíckeho gymnázia (1895), dejiny Banskej Bystrice počas revolúcie v rokoch 1848 – 1849 (1898), dejiny ľudového školstva v Banskej Bystrici (1899), článok o pokladnici banskobystrického farského kostola (1901), Sprievodca po Banskej Bystrici a okolí (1902), monografiu o Banskej Bystrici v čase povstania Františka Rákociho (1903), prácu o minulosti komorského domu v Banskej Bystrici (1914). Pracoval na publikácii *Monografia slobodného kráľovského mesta Banská Bystrica*.

Dva roky pôsobil vo funkcii riaditeľa gymnázia v Arade, po návrate do Banskej Bystrice bol riaditeľom Vyššieho gymnázia a hlavným školským inšpektorom. Po vzniku Československej republiky odišiel do Budapešti, kde napísal ďalšie príspevky k dejinám Banskej Bystrice – o zvonoľároch, banskobystrickom archíve, o minulosti zdravotníctva Banskej Bystrice, o Ľupčianskom panstve.

Jurkovičova monografia Banskej Bystrice vznikala na základe poverenia predstaviteľov mesta v rokoch 1896 – 1922, no svojej tlačenej podoby a zverejnenia sa dočkala až v roku 2005. *Dejiny kráľovského mesta Banskej Bystrice* sú doteraz najväčšou monografiou, ktorá mapuje dejiny mesta do roku 1900. Z maďarčiny ju preložil Imrich Nagy a mesto ju vydalo v slávnostnom a dôstojnom šate pri príležitosti 750. výročia udelenia svojich mestských privilégií.

Soňa Šváčová

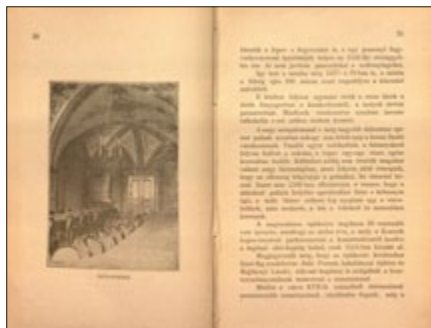
■ Literatúra a pramene

JURKOVIČ, Emil. *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*. Banská Bystrica: Pribicer, 2005, 550 s. ISBN 80-969366-2-X.

NAGY, Imrich. Emil Jurkovič – filológ, historik, literát? In: *Bystrický permon*. 2003, roč. 1., č. 2, s. 5.

■ Publikácia
Sprievodca po
Banskej Bystrici
a okolí, 1902,
zdroj: Štátna
vedecká knižnica,
Banská Bystrica

Karol Ivan Kiszely

pedagóg, knihovník, múzejník,
pamiatkar, archivár

* 12. 10. 1881 Banská Bystrica

† 12. 4. 1947 Banská Bystrica

Navštevoval Evanjelické gymnázium v Banskej Bystrici. Na univerzite v Budapešti študoval orientalistiku, históriu a zemepis. V rámci študijných ciest navštívil Turecko, Kaukaz, ďalšie krajiny Orientu a Európu.

Po štúdiách trvalo pôsobil v Banskej Bystrici. Najprv r. 1914 ako dočasný, 1915 – 1918 riadny profesor zemepisu, dejepisu a prírodopisu na Evanjelickom gymnázii v Banskej Bystrici, vedúci prírodopisného kabinetu, neskôr učil aj gréčtinu a matematiku. Od r. 1915 nehonorovaný kustód, 1917 – 1947 mestom zvolený správca Mestského múzea v Banskej Bystrici. Zároveň v r. 1926 – 1944 knihovník Mestskej verejnej knižnice v Banskej Bystrici. Popritom archivár Evanjelického cirkevného zboru v Banskej Bystrici a od r. 1932 okresný konzervátor na ochranu pamiatok.

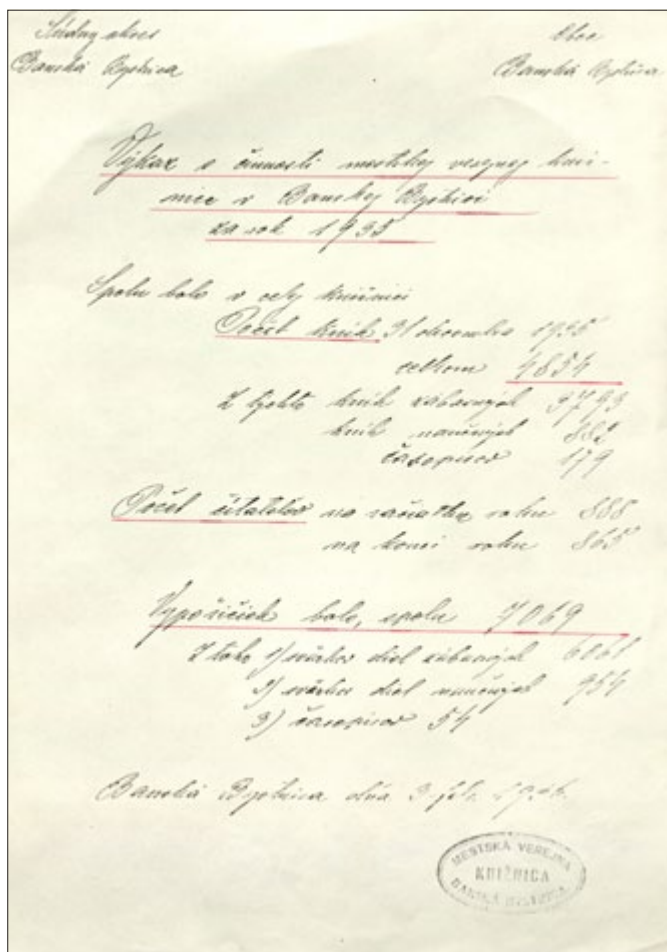
Výrazným spôsobom sa zapísal do kultúrno-spoločenského diania a povedomia Banskej Bystrice v prvej polovici 20. storočia. Súbežne spravoval dve dôležité kultúrne ustanovizne mesta – Mestské múzeum a Mestskú verejnú knižnicu a vyvíjal všestrannú kultúrnu a osvetovú činnosť vo vtedajších spolkoch a spoločnostiach.

Budovateľ múzea v Banskej Bystrici v prvom období jeho činnosti. Čiastočne reінštaloval expozíciu v Matejovom dome, pracoval na inventarizácii a katalogizácii múzejných zbierok. Múzeum integroval do širšieho kontextu československého múzejníctva, keď ho r. 1925 prihlásil do Zväzu československých múzeí, od r. 1926 spolupracoval aj s Muzeálnou slovenskou spoločnosťou v Martine. Prostredníctvom múzejných zbierok prezentoval mesto Banská Bystrica na výstavách v zahraničí (Praha, New York, Stuttgart). V r. 1944 v múzeu ukrýl cennejšiu časť archívu Slovenského národného múzea a tajný archív Vavra Šrobára prevezený z Martina. Organizoval činnosť mestskej knižnice od jej založenia. Snažil sa o rozširovanie

fondy a získanie vyhovujúcejších priestorov. V r. 1929 pôvodca myšlienky zriadiť v Banskej Bystrici vedeckú knižnicu spojením viacerých tunajších historických knižníc a zbierok, vrátane vlastnej. V r. 1930 prevzal knižnicu bývalého Evanjelického gymnázia v Banskej Bystrici (cca 5000 zväzkov). Od r. 1935 bola knižnica preložená do samostatného traktu novej budovy Štátneho učiteľského ústavu. R. 1936 už v nových priestoroch usporiadal v spolupráci s Miestnym odborom Matice slovenskej v Banskej Bystrici výstavu matičných pamiatok. Ako znalec dejín Banskej Bystrice a okolia vykonával lektorskú službu, v r. 1937 v spolupráci s Osvetovým zborom organizoval kurzy sprievodcov po pamiatkach Banskej Bystrice a okolia, spracoval dejiny Matice slovenskej v Banskej Bystrici za roky 1863 – 1875. Známy bibliofil, majiteľ bohatej knižnice (cca 8000 zväzkov), zberateľ.

Autor publikácií, mnohých štúdií a článkov. V tlači informoval o činnosti múzea a knižnice, publikoval state o knižnici evanjelického gymnázia a prvej zbierke Jána Čaploviča. Štúdie uverejňoval aj v maďarských časopisoch a zborníkoch. R. 1937 pripravil *Sprievodcu Mestského múzea v Banskej Bystrici*, prispel do publikácií *Banská Bystrica*

■ Výkaz o činnosti Mestskej verejnej knižnice v Banskej Bystrici za rok 1935, zdroj: Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica

– perla Slovenska (1941) a Slovenské múzeá (1945).

Člen sedemnástich domácich a zahraničných vedeckých spoločností, napr. Uhorskej zemepisnej spoločnosti v Budapešti, Muzeálnej slovenskej spoločnosti v Martine, od r. 1925 Zväzu československých múzeí, od r. 1939 člen muzeálnej rady Zväzu slovenských múzeí, od 1943 jej predseda, od r. 1927 člen kultúrnej a muzeálnej komisie pri zastupiteľskom zbore mesta Banská Bystrica.

Mária Bôbová

■ Literatúra a pramene

ŠOKA, Milan. Karol Kiszely – dlhoročný správca Mestského múzea a Mestskej verejnej knižnice v Banskej Bystrici. In: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice 2: zborník z vedeckej konferencie*. Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB a Štátna vedecká knižnica, 2005, s. 228 – 236. ISBN 80-85169-80-0.

Jozef Božetech Klemens

maliar, sochár, staviteľ,
dagerotypista, prírodovedec,
vynálezca, pedagóg

* 8. 3. 1817 Liptovský Mikuláš
† 17. 1. 1883 Viedeň, Rakúsko

Jozef Božetech Klemens bol spolu s Petrom Bohúňom ústrednou postavou výtvarného života vrcholnej fázy nášho národného obrodenia.

Ako knižárkeho pomocníka si ho všimol Gašpar Fejérpataky Belopotocký, na jeho príhovor bol roku 1837 prijatý na Akadémiu výtvarných umení v Prahe, kde súčasne navštevoval aj prírodovedné a technické prednášky. Počas šesťročného pražského pobytu sa venoval viacerým aktivitám, napr. v roku 1842 si tu otvoril prvý dagerotypický ateliér, ale pre nedostatok finančných prostriedkov bol nútený ateliér zatvoriť.

Po návrate na Slovensko pracoval ako maliar, po založení spolku Tatrin (1844) namaloval portréty významných osobností – Moysesu, Sládkoviča, Štúra a i. Jeho všestranné aktivity ho v roku 1846 viedli k vypracovaniu návrhu na postavenie

■ Klemensov portrét Andreja Sládkoviča

priemyselnej školy v Banskej Bystrici. Nasledujúce tri roky ešte pokračoval v štúdiu chémie a anatómie s cieľom získať aprobáciu učiteľa stredných škôl. Cestoval po Slovensku a prijímal objednávky na kostoné obrazy. Pre nedostatkové uplatnenie niekoľko mesiacov strávil ako učiteľ kreslenia v Belehrade. Roku 1856 konečne získal miesto na žilinskej reálke, kde sedem rokov vyučoval niekoľko predmetov. Záujem o technické vedy ho priviedol roku 1862 k vypracovaniu návrhu na tlačiarenský stroj, neskôr sa pokúšal o zostrojenie parného stroja „žiaroruchu“.

Jozef Božetech Klemens patril k zakladajúcim členom Matice slovenskej (1863), bol autorom jej znaku. Podľa jeho návrhu bola postavená slávobrána, pri ktorej víťali biskupa Štefana Moysesu. Okrem toho bol členom matematicko-prírodného odboru Matice slovenskej a do jej zbierky získal významné archeologické pamiatky.

Od roku 1863 začal pôsobiť ako suplujúci, neskôr riadny profesor prírodných vied, matematiky, zemepisu a kreslenia na katolíckom gymnáziu v Banskej Bystrici, zotrval tu pätnásť rokov (pre národné zmýšľanie bol nútený odísť v roku 1878). Často so žiakmi absolvoval prechádzky do prírody a robil geologický prieskum. Na gymnáziu podnietil mnohých svojich študentov k záujmu o prírodné vedy, výtvarné umenie

■ Sv. biskup – kresba ceruzou 1866. Návrh na oltárny obraz do kaplnky seminára v Banskej Bystrici, zdroj: SNK – Literárny archív, Martin

i vynálezy, napr. Jozefa Murgaša, Andreja Stollmanna, Andreja Budaya a ďalších.

Na banskobystrických Štiavnickách mal chemické laboratórium (1863 – 1883), kde vyrábala zinkovú bielu farbu, neskôr aj bolognskú bielu farbu. Maľoval portréty významných osobností mesta a jeho diela sa nachádzajú aj v zbierkach Štátnej galérie v Banskej Bystrici.

Bol členom Geologického ústavu vo Viedni, Uhorskej prírodovednej spoločnosti v Pešti a ďalších vedeckých spolkov.

Zomrel po neúspešnej operácii vo Viedni, kde bol aj pochovaný. Jeho hrob sa nezachoval, pretože cintorín neskôr zrušili.

Jeho dcéra Bohdana Klemensová (20. II. 1849 Liptovský Mikuláš – 20. II. 1922 Banská Bystrica) bola výtvarníčkou a učiteľkou. Študovala na banskobystrickom gymnáziu, ako stredoškolská profesorka učila v Plzni, na dôchodku žila opäť v Banskej Bystrici.

Jana Borgulová

■ Literatúra a pramene

CHROMEK, Igor. Jozef Božetech Klemens – zabudnutý banskobystrický vynálezca. In: *Bystrický Permon*. 2006, roč. 4, č. 3, s. 7.

KLIMOVÁ, Anna et al. *Kto bol kto v histórii Banskej Bystrice 1255 – 2000*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 2002, s. 95. ISBN 80-85169-62-2.

Portrétna fotografia Jozefa Božetecha Klemensa, zdroj: SNK – Literárny archív, Martin

■ Portrétna fotografia dcéry Bohdany, zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum, Banská Bystrica

Ján Kmeť

pedagóg, matematik

* 10. 6. 1848 Dolná Mičiná

† 3. 10. 1931 Banská Bystrica

Ludovú školu navštevoval v rodisku, gymnázium v Banskej Bystrici (1860 – 1865) a v Banskej Štiavnici (1865 – 1868), teológiu študoval na evanjelickej teologickej akadémii v Bratislave (1868 – 1971), kde zložil kandidátsku skúšku z teológie a z filozofie. Paralelne sa zaujímal o pedagogiku, výsledkom súkromného štúdia bola odborná pedagogická skúška z matematiky a fyziky. Svoje vzdelávanie zavŕšil na univerzite v Halle (1875 – 1876), kde na základe práce *O podstate gravitácie* získal profesorský titul.

Pedagogickú dráhu začal ako profesor nižšieho chlapčenského evanjelického gymnázia v Banskej Bystrici (1876), kde vyučoval matematiku a fyziku do roku 1904, kedy bol pre svoje národné presvedčenie predčasne penzionovaný. Po vzniku Československa učil na dievčenskom gymnázii (1919 – 1920) a na obnovenom evanjelickom gymnázii (1920 – 1921).

Bol stúpencom humanitného všeobecného vzdelania, ovládal, používal a učil viac jazykov – slovenčinu, maďarčinu, nemčinu. Vo výchove uplatňoval prvky etiky a estetiky s cieľom utvárania harmonických osobností mladých ľudí. Ochraňoval a podporoval žiakov z menej majetných rodín, jeho pedagogické schopnosti a vládne zaobchádzanie so žiakmi mu priniesli všeobecnú popularitu, obľúbenosť a v meste autoritu.

Aktívne sa zúčastňoval organizovania činnosti Katedry slovenskej reči, ktorá združovala slovenských pedagógov v Banskej Bystrici a okolí, v roku 1919 bol autorom memoranda mesta Banskej Bystrice s cieľom ustanoviť toto mesto za centrum kultúrneho života a školstva na Slovensku. Bol členom Matice slovenskej, predsedom Miestneho odboru Matice slovenskej (1919 – 1925), predsedom správneho výboru a členom

generálnej správy Národnej banky, účastinnej spoločnosti v Banskej Bystrici.

Zanechal po sebe cenné zápisky ako prameň k všeobecným dejinám i k dejinám slovenského školstva druhej polovice 19. storočia *Národný cit a rodičia* (1881), *Spolok Detvan v Prahe* (1883), *32 rokov učbárom* (1905), *Opis rokovania presbytéria a konventu o odstránení slovenčiny z evanjelického gymnázia* (1906). Publikoval v ročenkách gymnázia a v slovenských a maďarských periodikách.

Soňa Šváčová

■ Literatúra a pramene

Ján Kmeť. In: *Slovenské pohľady*. 1931, roč. 47, č. 10, s. 646 – 647.

Kmeť, Ján. In: *Slovenský biografický slovník*. III. zväzok. K – L. Martin: Matica slovenská, 1989, s. 115 – 116. ISBN 80-7090-019-9.

Portrétna fotografia Jána Kmeťa, zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum, Banská Bystrica.

Ján Kollár

básnik, evanjelický kňaz,
archeológ, univerzitný profesor

* 29. 7. 1793 Mošovce

† 24. 1. 1852 Viedeň, Rakúsko

V rokoch 1806 – 1808 študoval na gymnáziu v Kremnici, do Banskej Bystrice prišiel ako 17-ročný študovať na evanjelické gymnázium (1810 – 1812). Tu sa mu podľa vlastných slov dostalo vzdelávania takého druhu, po akom vždy túžil. Riaditeľ školy Pavol Magda bol človekom ... *ktorý sa najväčšmi zaslúžil o môj duchovný život. On bol jediný spomedzi mojich učiteľov v Uhorsku, ktorý všestranne vychovával, to jest nevzdelával iba pamäť, ale i rozum, úsudok, vtip, srdce, vkus a dbal i na telesnú výchovu. ...uňbo nič neplatila urodzenosť alebo neurodzenosť, k chudobným a usilovným žiakom správal sa vládne a dôverne, ale k lenivým, najmä z bohatých rodín bol ostrý a neúprósný...* Popri vyučovaní venoval P. Magda osobitnú pozornosť štylistike. Podporoval tvorivé prvotiny žiakov a prezentoval sa nimi počas verejných skúšok na záver školského roka. Pozýval na ne aj patrónov školy tlačenými pozvánkami, čo boli vlastne výročné správy. V závere pozvánok uverejňoval aj najvydarenejšie básne žiakov. Takto sa zachoval latinský text pôvodnej básne *Deploratio praesentis status Hungariae* (Oplakávanie súčasného postavenia Uhorska), ktorej autorom bol Ján Kollár. K rokom štúdiá v Banskej Bystrici ho viazali aj prosté ľudské spomienky – tu sa naučil v rieke

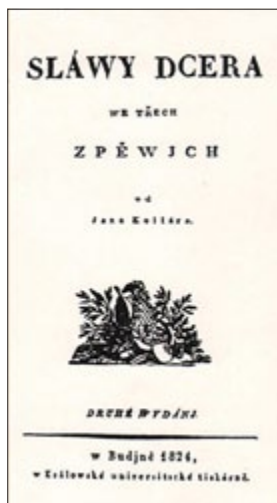
■ Študoval na evanjelickom gymnáziu v Banskej Bystrici

Bystrica plávať, venoval sa prechádzkam po prírode, privyrábal si doučovaním v bohatších rodinách, priučil sa maliarstvu a bol aj chýrny „loptárom“.

V rokoch 1812 – 1815 Kollár študoval na Evanjelickom lýceu v Bratislave, ale do Banskej Bystrice sa vrátil na jeden a pol roka ako vychovávateľ do rodiny bohatého farbiara Ľudovíta Kolbenhayera, pretože si potreboval zarobiť na štúdiá v Nemecku. Toto obdobie považoval za šťastné, pretože tu ... *žil v úplnej spokojnosti a blaženosti...* Kolbenhayerovci boli jednou z najbohatších meštianskych rodín v meste, schádzaval sa u nich výkvet bystrického sveta. Bývali v Hornej ulici, kde mali spojené dva susedné domy. ... *V Bystrici bývala vôbec toho času v popredných meštianskych domov obýčaj usporadúvať pri každej príležitosti veľkolepé boly a hostiny, tance a koncerty – povedal by som, ešte častejšie než v Bratislave – na ktoré ma temer všade pobostinne povolávali.*

Počas pobytu v Banskej Bystrici si cenil najmä priateľstvo s vynikajúcim učencom, evanjelickým kňazom Samuelom Rožnayom, ktorého považoval za jednu z najsľubnejších slovanských duší. ... *Vynikal nadaním, klasickou vzdelanosťou, najjemnejším citom a vkusom a popritom pokora a skromnosť ozdobovali každé jeho slovo a skutok.* V roku 1816 zložil v Banskej Bystrici skúšku u superintendenta Adama Lovicha, ktorá bola podmienkou pre získanie štipendia na

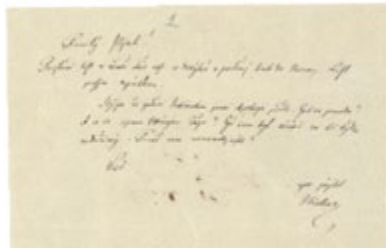

■ Titulný list diela Slávy dcéra, zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum, Banská Bystrica

■ Na bansko-bystrické obdobie spomína v biografickom diele Pamäti z mladších rokov života, zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum, Banská Bystrica

■ Korešpondencia adresovaná Martinovi Hamuliakovi, zdroj: SNK – Literárny archív, Martin

štúdium v Nemecku. Na banskobystričké obdobie si Ján Kollár spomína v biografickom diele *Pamäti z mladších rokov života* (viď použité ukážky).

Následujúce roky 1817 – 1819 strávil Ján Kollár na univerzite v nemeckej Jene, kde okrem potrebného vzdelania získal bohaté skúsenosti v prostredí vysoko učenom a kultúrnom, ako aj celoživotnú lásku k Friederike Vilhelmine Schmidtovej, budúcej Míne z jeho básnického opusu *Slávy dcera*.

Celých 30 rokov pôsobil Ján Kollár ako evanjelický kňaz v Pešti, kde sa okolo neho združovala početná komunita Slovákov. Tu rozvíjal svoje názory a predstavy o budúcnosti slovanských národov, básnicky tvoril, publikoval a všestranne účinkoval. Napísal 86 básní, z ktorých najvýznamnejšia je *Slávy dcera* (1824), vydal zbierku piesní *Národné zhliedavky* (1834 – 1835), úvahu *O literárnej vzájomnosti medzi kmeny a nárečiami slavskejšími* (1836) a mnohé ďalšie diela.

Revolučné roky 1848 – 1849 už strávil vo Viedni v službách cisárskeho dvora ako dôverník pre otázky Slovenska. Následne bol vymenovaný za mimoriadneho profesora slovanskej archeológie na viedenskej univerzite. Zomrel vo veku 58 rokov, pochovaný bol vo Viedni. Na začiatku 20. storočia boli jeho telesné pozostatky prevezené do Prahy a uložené na Olšanskom cintoríne.

Ján Kollár sa stal jedným z najvýznamnejších predstaviteľov slovanskej vzájomnosti a česko-slovanskej jednoty, pričom sa opieral o princípy Herderovej a Heglovej filozofie dejín.

Jana Borgulová

■ Literatúra a pramene

KOLLÁR, Ján. *Pamäti z mladších rokov života*. Liptovský Mikuláš: Tranoscus, 1997, 204 s. ISBN 80-7140-127-7.

Portrétna fotografia Jána Kollára, zdroj: SNK – Literárny archív, Martin.

Matej Korvín

uhorský kráľ, český kráľ, rakúsky vojvoda, uhorský šľachtic

* 23. 2. 1443 Kluž, Rumunsko

† 6. 4. 1490 Viedeň, Rakúsko

Matej Korvín a jeho manželka Beatrix Aragónska sú jediným kráľovským párom, ktorých erby sa zachovali na budovách v Banskej Bystrici. Ich erby sú umiestnené na priečelí Matejovho domu z roku 1479 v areáli banskobystrického mestského hradu a nachádzajú sa aj vo vnútri Thurzovho domu na námestí, v unikátnej Zelené sieni z konca 15. storočia. Ťažko vedieť, či to bola náhoda alebo doklad toho, že obidvaja mali kladný vzťah k mestu Banská Bystrica a k jeho okoliu. Do Banskej Bystrice a jej okolia kráľa Mateja priťahovali nielen pôvab a bohatstvo mesta, ale aj príroda bohatá na zver, ktorú rád lovil. Zároveň mu Banská Bystrica slúžila ako miesto úkrytu pred chorobami a nákazami, ktoré sa v Uhorsku šíрили.

Matej Korvín, ktorý bol jedným z najmocnejších európskych panovníkov vo svojej dobe, ako jeden z mála uhorských kráľov vstúpil do ľudových legend ako spravodlivý a dobrý vládca, ktorý sa staral aj o obyčajných obyvateľov svojej krajiny. Súviselo to pravdepodobne aj s faktom, že Matej Korvín nepochádzal zo starobylej šľachtickej rodiny. Jeho rodu sa napriek tomu podarilo dostať medzi elitu Uhorského kráľovstva. Matej Korvín bol synom uhorského gubernátora Jána Huňadyho, ktorého otcovi Vajkovi

udelil do majetku uhorský kráľ Žigmund Luxemburský panstvo Huňad (dnešná Hunedoara v Rumunsku), podľa ktorého začal jeho rod používať priezvisko. Tento nedostatok starobylosti rodu viedol k tomu, že kráľa Mateja označovali priezviskom Korvín, ktoré v preklade znamenalo Havran. A naozaj, Matej mal vo svojom erbe čierneho havrana so zlatým prsteňom v zobáku.

Niet pochýb, že Matej Korvín bol vo svojej dobe jedným z najmocnejších a najvplyvnejších panovníkov Európy. Od roku 1458 bol uhorským kráľom, od roku 1469 českým kráľom, od roku 1485 zároveň rakúskym vojvodom až do svojej smrti v roku 1490.

Matej bol panovníkom vzdelaným v duchu humanizmu. Ovládal niekoľko rečí – maďarčinu, latinčinu, nemčinu, chorvátčinu, češtinu a pravdepodobne aj slovenčinu, vzhľadom na častejší pobyt na území dnešného Slovenska. Na svojom kráľovskom dvore v Budíne vybudoval rozsiahlu knižnicu, kde nechýbali ani diela antických autorov. V roku 1465 založil v Bratislave univerzitu Istropolitana a v roku 1480 univerzitu aj v Pešti. Zženatý bol dvakrát. Najskôr s Katarínou, dcérou českého kráľa Juraja z Poděbrad, ktorá však zomrela pri pôrode spolu s ich dieťaťom. Matej ako

■ Detail erbov Mateja Korvína a Beatry Aragónskej na priečelí Matejovho domu.
Foto: Vladimír Sklenka

kráľ potreboval potomka, preto sa snažil nájsť manželku na európskych panovníckych dvoroch, ale vzhľadom na jeho pôvod sa mu to nepodarilo. Nakoniec sa oženil s Beatrix Aragóňskou, dcérou neapolského kráľa, ktorá svojím príchodom z Talianska upevnila kultúrny rozvoj a prepojenie Uhorska s Talianskom. Manželia podporovali vzdelanosť a do krajiny pozývali talianskych učencov a umelcov. Manželstvo bolo síce šťastné, no bezdetné. Jediného potomka, syna Jána, Matejovi porodila Barbora Edelböcková zo Steinu. Matej sa po celý život snažil získať pre Jána, hoci aj ako nemanželského syna, legitimitu na uhorský kráľovský trón. Keď však Matej Korvín v roku 1490 vo Viedni zomrel, uhorské stavy jeho vôľu nerešpektovali a za kráľa zvolili Vladislava II. Jagelovského.

Matej Korvín niekoľkokrát navštívil mesto Banskú Bystricu a počas svojho panovania ju priamo podporil. V rokoch 1462 a 1470 ju oslobodil od platenia kontribúcií a daní. V roku 1473 Matej Korvín daroval Barbore (matke Jána Korvína) za služby, ktoré mu preukázala ona i jej rodičia za jeho pobytu v Rakúsku u cisára Fridricha III., majetky na území Banskej Bystrice s domom na námestí. O jeho vzťahu k Banskej Bystrici svedčí aj fakt, že keď Matej Korvín získal Karlovský dom na námestí do svojho vlastníctva, jeho správca sa dohodol s mešťanmi susedných domov, že keď príde kráľ znovu do Banskej Bystrice, potrebuje veľkú záhradu. Mešťania Banskej Bystrice ju vytvorili spojením jednotlivých záhrad a slúžila aj ako kráľovská obora pre zvieratá.

Dňa 20. septembra 1494 si prenajíma tento majetok Ján Thurzo so synom Jurajom za ročný poplatok 1400 fl. zl. od Jána Korvína, jeho dom a bane v Banskej Bystrici, ktoré zdedil po matke. O záujme kráľa Mateja Korvína o Banskú Bystricu vypovedá aj udalosť z roku 1481. V Banskej Bystrici na námestí bolo umiestnené trhovisko, podobne ako v ďalších stredovekých mestách. Kráľ sa prišiel do Bystrice opäť zotaviť a bol ubytovaný v jednom z domov na námestí. Nachádzala sa tu budova tržnice s predávajúcimi, ktorí predávali mäso, ryby, zeleninu a ďalší tovar a podľa kráľa Mateja špatili mesto. Preto kráľ nariadil trhovisko z námestia jednoducho odstrániť.

Vladimír Sklenka

■ Erb Mateja Korvína v Zelennej sieni Thurzovho domu na námestí v Banskej Bystrici. Foto: Jozef Dorica

■ Matejov dom v areáli banskobystrického mestského hradu, slúžil ako sklad obilia, zbraní a ďalších potrebných predmetov. Foto: Vladimír Sklenka

■ Literatúra a pramene

KALOUS, Antonín. *Matyáš Korvín (1443 – 1490).*

Uherský a český kráľ. České Budějovice:

Veduta, 2009, 488 s. ISBN 978-80-86829-48-7.

Matej Korvín, mramorový reliéf zo zbierok Maďarského národného múzea v Budapešti.

Eugen Krčméry

kníhkupec, vydavateľ,
podporovateľ slovenských
kultúrnych podujatí, škôl, divadiel

* 23. 2. 1830 Horná Mičina

† 11. 9. 1891 Martin

Pochádzal z rodiny evanjelického farára Jozefa Krčméryho. Za kníhkupca sa vyučil v Levoči a u kníhkupca Kronbergera v Prahe.

Od r. 1856 kníhkupec v Banskej Bystrici, 1885 úradník v Sporiteľni v Turčianskom sv. Martine.

Kníhkupectvo založil hneď po návrate z Prahy do Banskej Bystrice. V r. 1857 – 1858 doložený spor o kníhkupeckú koncesiu medzi Eugenom Krčmérym a Antonom Eisertom. Krčméry je známy predovšetkým pre spoluprácu s Maticou slovenskou.

V r. 1863 – 1869 hlavný matičný vydavateľ a kníhkupec, hoci niet oficiálneho dokladu či poverenia, v ktorom by sa hovorilo

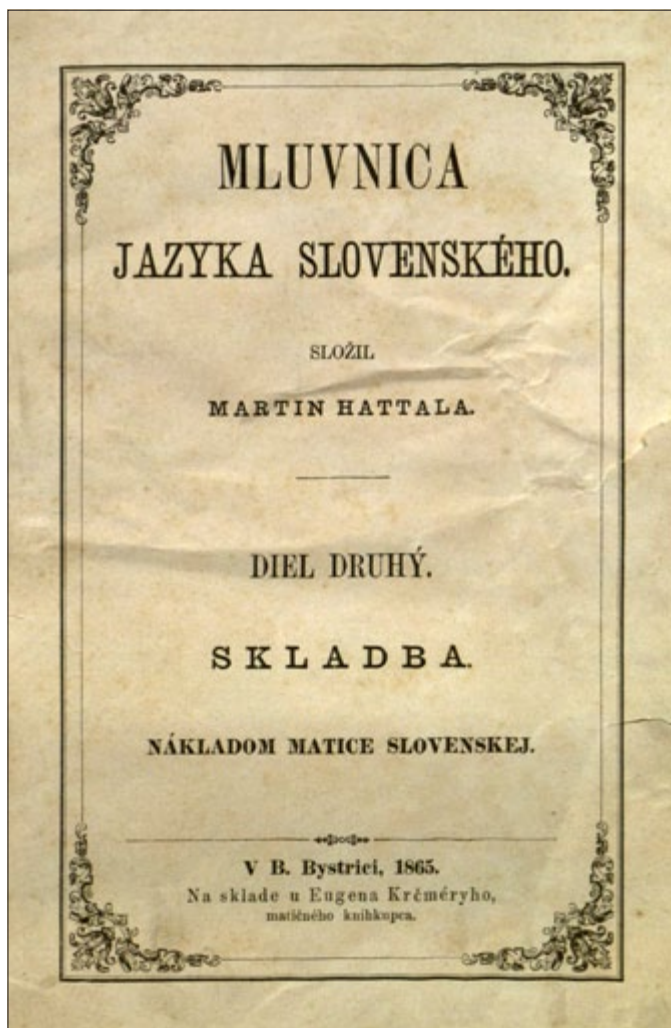
o tomto Krčméryho postavení. Na impresách matičných vydaní tohto obdobia sa pri jeho mene používala formulka matičný kníhkupec. V literatúre sa uvádza ako zakladateľ prvého slovenského kníhkupectva, ktoré objednávalo a rozširovalo slovenské, slovanské a i. spisy po celom Slovensku i v zahraničí. Najúspešnejším obdobím činnosti boli šesťdesiate roky 19. storočia. Moysesovský duch slovenskosti a pád Bachovho absolutizmu zvlášť v Banskej Bystrici vytvorili vhodné podmienky aj pre rozmach kníhkupeckej činnosti Krčméryho. V tomto čase pristúpil k spolupráci s Jozefom Karolom Viktorinom. Krčméry predával ním zostavený slovanský letopis *Concordia* (1858), ako aj tri ročníky Viktorinom zostaveného literárneho almanachu *Lipa* (1860, 1862 a 1864). Najvýznamnejším plodom ich vzájomnej spolupráce bolo vydanie *Spisov básnických Andreja Sládkoviča* (Budín, 1861). Nákladom Eugena Krčméryho bol vydaný aj Chrastekov *Veniec národných piesní slovenských* (Viedeň, 1862) a učebnica Antona Halúzku *Krátka mluvnica maďarská pre slovenskú mládež* (Banská Bystrica, 1869). Krčméry

okrem slovenských kníh, almanachov a kalendárov rozširoval aj mimo matičnú tlač, časopisy a Lichardov *Slovenský kalendár*. Od r. 1863 patril k hlavným rozširovateľom novozaloženého Lichardovho hospodárskeho časopisu *Obzor*. Odkúpil autorské práva na vydávanie a predaj celého nákladu tretieho vydania *Zpěvníka evanjelického*. Krčméry obchodoval s knihami rozličného zamerania, išlo o vedecké spisy a zborníky, učebnice a čítanky, ľudovýchovnú spisbu a náboženskú literatúru. Menej sa zaoberal beletriou, zato sa spočiatku doslova vrhol na matičné *Národné kalendáre*, úspech mu priniesli najmä prvé dva ročníky z rokov 1865 a 1866. R. 1871 s bratom Augustom Horislavom Krčmérym, farárom v Hronseku, zostavil a vydal *Slovenský spoločenský spevník z národných a prstonárodných piesní* (Banská Bystrica, 1871).

Sedemdesiate roky priniesli útlm spôsobený jednak politickou situáciou, zvlášť zákaz maďarských školských orgánov študentom a žiakom kupovať knihy a ďalšiu tlač u Krčméryho, tiež ekonomickou situáciou v podobe konkurencie dvoch ďalších kníhkupectiev a sčasti aj Krčméryho

■ Titulný list diela rozširovaného Eugenom Krčmériym, zdroj: Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici

vlastnou nepružnosťou. V r. 1885 kníhkupectvo prevzal známy budapeštiansky kníhkupec Karol Grill. Ten naďalej kníhkupectvo viedol pod firemnou značkou Eugen Krčméry. V r. 1890 – 1909 bol vlastníkom Alexej Ivánsky, od ktorého obchod odkúpil tlačiar Filip Machold.

Mária Bôbová

■ Literatúra a pramene

BÔBOVÁ, Mária. Banskobystrickí kníhkupci v 19. storočí. In: *Významné osobnosti*

v dejinách Banskej Bystrice. Fenomén osobnosti vo výskume regionálnych dejín: zborník príspevkov. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 2010, s. 131 – 135. ISBN 978-80-89388-34-9.

PARENIČKA, Pavol. Eugen Krčméry – matičný kníhkupec a vydavateľ. In: *Kniha '95 – '96.* Martin: Matica slovenská, 1998, s. 119 – 123. ISBN 80-7090-455-0.

Podobizeň Eugena Krčmériho, zdroj: SNK – Literárny archív, Martin.

Pavol Križko

historik, archivár

* 30. 5. 1841 Banská Bystrica

† 25. 3. 1902 Kremnica

Pavol Križko – zakladateľ slovenskej archivistiky. Historik, u ktorého dominovala láska k svojmu národu a regiónu. Národné povedomie získal už v útlom detstve od svojho otca Samuela Križka, ktorý bol síce len chudobným tkáčom, ale celý život sa neustále vzdelával. Pavol sa už od desiatich rokov priučal tkáčskemu remeslu, ale podobne ako u otca, aj u neho bola silná túžba po vzdelaní. V roku 1860 absolvoval Evanjelické gymnázium v Banskej Bystrici. Po ukončení gymnázia odišiel do Kremnice, kde 12 rokov pôsobil ako učiteľ a organista Evanjelickej cirkvi. V roku 1872 bol vymenovaný za mestského archivára mesta Kremnica. V roku 1873 bol mestom poverený aj registráciou listín a v rokoch 1877 až 1889 bol i účtovníkom mesta. Roku 1890 založil Múzeum mincí a medailí, pôvodne ako vlastivedné múzeum. Spoluzakladateľ spolku kremnických obuvníckych tovarišov, predseda čitateľského spolku, zakladajúci člen a funkcionár Matice slovenskej a Muzeálnej slovenskej spoločnosti, kde bol referentom pre dejepis, archeológiu a antropológiu. Predstaviteľ česko-slovenskej kultúrnej vzájomnosti. Na základe

jeho iniciatívy bol v Kremnici v marci 1895 založený bratmi Aurelom a Klementom Lehotskými prvý filatelistický spolok na Slovensku s názvom Album.

Už počas gymnaziálnych štúdií zbieral slovenský folklór a v roku 1858 predložil prof. Grossmanovi povesti *Čarodejná kráľovná* a *Traja obrovia*, zbierku *Slovenské prstonárodné povesti* a venoval mu svoju novelu *Krivooprášník*.

Autor próz a básní inšpirovaných folklórom, z ktorých väčšina ostala v rukopisnej podobe. V cestopisných zážitkoch zo Sedmohradska si všimol najmä zaostalosť priemyselnej výroby a propagoval technický pokrok.

■ Pavol Križko v kremnickom mestskom archíve, 1895

■ Pavol Križko s matkou, rod. Palušovou a sestrou Máriou

Excerptovaním prameňov a expertízou pomáhal A. Jiráskovi pri písaní trilógie Bratrství (jej 2. zväzok venoval Jirásek jeho pamiatke). Udržiaval priateľské vzťahy s rôznymi známymi literármi 19. storočia, medzi ktorých patrili aj samotný Gustav Kazimír Zechenter Laskomerský. Stredobodom jeho záujmu boli predovšetkým najstaršie dejiny Slovenska, dejiny Kremnice a okolia, baníctva, mincovníctva a dejiny banských miest. Postupne spracoval takmer celý kremnický archív, z mestského archívu vydal asi 120 spracovaných listín a listov. Pozornosť venoval aj sociálnej problematike, mestskej správe, justícii, školským a cirkevným dejinám. Výrazne národne-obranný charakter mali jeho historicko-filologické štúdie, zamerané proti maďarizačnej politike. Celkove napísal asi 157 historických štúdií a článkov, ktoré uverejňoval takmer vo všetkých slovenských odborných a ľudovýchovných časopisoch, ako aj v niektorých významných zahraničných časopisoch, napr. Letopis Matice slovenskej, Slovenský letopis, Sborník muzeálnej slovenskej spoločnosti, Slovenské pohľady, Sokol, Dom a škola, Národné noviny, Pešťbudínske

vedomosti, Cirkevné listy, Slovenské listy, Evanjelický cirkevník, Vlast a svet, Stráže na Sione, Századok, Magyar Gazdaság torténelmi Szémlé, Zukunft, Pester Lloyd, Wanderer, Pressburger Zeitung.

Zomrel 25. marca 1902 v Kremnici, kde je aj pochovaný. V Bratislave a ďalších mestách sú po ňom pomenované ulice, pamätná tabuľa na mieste zburaného rodného domu v Banskej Bystrici, pamätná doska v Kremnici, Ministerstvo vnútra SR udeľuje od roku 1979 zasluhujúcim archívárom Pamätnú medailu Pavla Križka (na averze jeho portrét od Štefana Novotného).

Z diela: *Dejiny banskohystrického seniorátu* (Liptovský Mikuláš, 1948); *Z dejín banských miest na Slovensku* (Bratislava, 1964); *Kremnické školstvo v rokoch 1528 – 1674* (Bratislava, 1975).

Katarína Donovalová

■ Literatúra a pramene

MARSINA, Richard. Historik a archivár Pavol Križko (1841 – 1902): (k 160. výročiu narodenia). In: *Historický zborník*. 2001, roč. 11, č. 1, s. 192 – 194. ISSN 1335-8723.

Pavol Kuzmány

prozaik

* 3. 7. 1835 Banská Bystrica

† 10. 11. 1900 Praha, Česko

Syn popredného obrodeneckého básnika, prozaika, prekladateľa a matičného činovníka Karola Kuzmányho. Navštevoval ľudovú školu (1841 – 1845) a nižšie triedy gymnázia (1845 – 1849) v Banskej Bystrici. Maturoval na reálnom gymnázii vo Viedni (1852). Pôsobil ako železničiarsky úradník vo Viedni (1852 – 1869) a potom bol prvým riaditeľom Živnostenskej banky pre Čechy a Moravu v Prahe (1869 – 1874). Po rezignácii na funkciu (1874) nebol zamestnaný. Žil však vo veľmi dobrých majetkových pomeroch. Finančne pomáhal pri vydávaní slovenských kníh a časopisov, napr. spoločne financoval vydanie *Spevov Sama Chalupku* a zariadil ich vytlačenie vo Viedni (1868); organizoval aj vydanie Sládkovičových *Spisov básnických* v Prahe (1878).

Kuzmányho životná cesta a najmä jeho vzťah k životným príhodám v mnohom pripomína Gustáva Kazimíra Zechentera-Laskomerského, s ktorým bol okrem osobného kontaktu predovšetkým v písomnom styku. Prózy (črty, rozprávky, krátke rozmarne poviedky) začal publikovať na sklonku 19. storočia v Národných novinách (*V daždi, Cigáni, Rozličné mená, Môj priateľ Ivo, Raport kaprála Ďura Pazuchu z Kréty*, 1897; *Hrob Džingischána, Eldorado žobrákov*, 1898; *Z ciest, Pstruhy, Stroskotanie fregaty Medúzy*, 1899) a Slovenských pohľadoch (*Gajdoš, U medvedov, Môj priateľ Maco, Návšteva na Slovensku*, 1899; *Pán ujček, Úhrad, Klobúk, Horebronie, Obrázky z malého mesta*, 1900). Nepísal cieľavedome a svojim prózom neurčoval závažnejšie spoločenské poslanie. Jeho tvorba, v ktorej sa vracal k detstvu a mladosti prežitej v Banskej Bystrici, bola skôr oddychom a príjemným osviežením. Prejavovala sa v nich Kuzmányho optimistická nálada a veselá atmosféra vlastného života. V umeleckom stvárnení veselých detských príhod prežitých, počutých i vybýjaných citový prízvuk, ktorý sprevádza spomienky, nezakrýva rozličné stránky života, úsilie

o vystihnutie jeho špecifickosti v čase (40-te roky 19. storočia) a v ohraničenom priestore (Banskej Bystrice a Horehronia), len zjemňuje hodnotenie – zväčša láskavou iróniou.

Z próz (jedenásť rozprávok, kresieb, črt a cyklus nazvaný *Obrázky z malého mesta*) za aktívnej pomoci Jozefa Škultétyho a Milana Ivanku pripravil knižný výber *Rozpomienky a kresby* (1900). Črty sú odrazom skutočností, ktoré autora upútali svojou bezprostrednosťou zážitku, pestrosťou v oblasti tematickej i pri výbere jazykového materiálu. Tematický okruh je rôznorodý: zážitky z detstva, prvé vzrušujúce umelecké dojmy z bystrických „teátrov“, prázdninové dobrodružstvá, ale aj spomienky na Sama Chalupku, polovnícke príbehy, satirické obrázky z malomestského rodinného života a cestopisné obrázky. Vyznačujú sa sviežou humornou atmosférou, bezprostrednosťou rozprávania, hovorovým jazykom a kompozičnou ucelenosťou. Obsiahlejší výber Kuzmányho próz vyšiel pod názvom *Rozmarne črty* (1949). Novší výber z jeho próz vyšiel pod názvom *Raport kaprála Ďura Pazuchu* (1974).

■ Próza Don Šajn z knihy Rozmarné črty

Pavol Kuzmány napísal aj jednodajstvom komédiu satirického zacielenia z anglického prostredia *Dlhé vlasy* (1898). Časopisecky uverejnil niektoré preklady (Maupassant, Daudet).

Július Lomenčík

■ Literatúra a pramene

KOČÁK, Michal. Literatúra Pavla Kuzmányho.

In: *Literárny archív* 25/88. Martin: Matica slovenská, 1989, s. 7 – 53. ISBN 80-7090-008-3.

MINÁRIK, Ivan. Dve stretnutia. In: Pavol KUZMÁNY. *Rozmarné črty*. Bratislava: Tatran, 1949, s. 5 – 6.

ŠULC, Daniel. Autor Rozmarných črt. In: Pavol KUZMÁNY. *Raport kaprála Ďura Pazuchu*. Bratislava: Tatran, 1974, s. 351 – 354.

Portrétna fotografia Pavla Kuzmányho, zdroj: SNK – Literárny archív, Martin

Ukážky z knižnej a časopiseckej tvorby, zdroj: Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici.

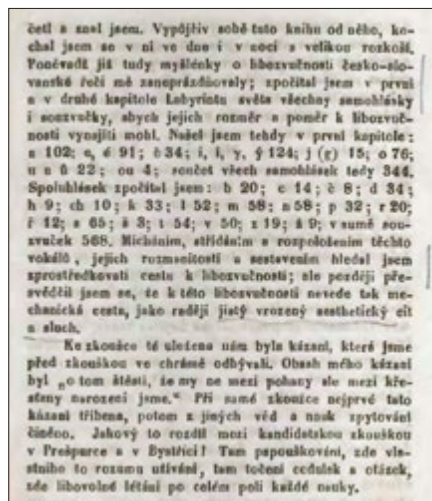
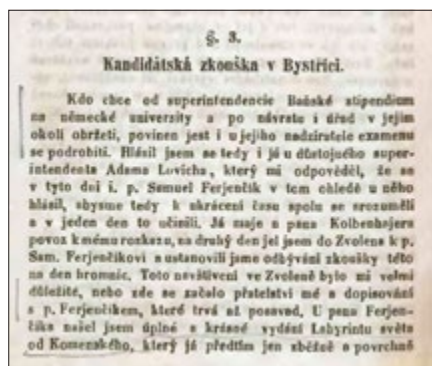
Adam Dávid Lovich

evanjelický kňaz, superintendent Banského okolia; pedagóg a reformátor školstva, organizátor, spisovateľ

* 21. 12. 1760 Liptovská Sielnica

† 8. 12. 1831 Banská Bystrica

Navštevoval školy v Partizánskej Ľupči, Malatíne, Paludzi, študoval na gymnáziu v Kežmarku a r. 1784 na nemeckých univerzitách v Lipsku a vo Wittenbergu.

■ Spomienky na Adama Lovicha od Jána Kollára v diele Pamäti z mladších let (Praha, 1863)

R. 1785 vychovávateľ u Žigmunda Berzevičho vo Veľkej Lomnici, od roku 1788 profesor na Vyššom štátnom gymnáziu v Banskej Bystrici, v rokoch 1791 – 1796 a 1801 – 1805 profesor evanjelického gymnázia a jeho riaditeľ. Pod jeho vedením sa škola v krátkom čase podstatne zreorganizovala. Prispel k tomu aj nový učebný plán. Výučba sa orientovala na osvojenie si užitočných vecí a prípravu žiakov pre praktické životné potreby. Všetkých žiakov školy rozdelil do ôsmich tried. Prvé dve najnižšie boli elementárne, ostatné tvorili gymnázium. Gymnaziálne triedy boli rozdelené do dvoch častí. Prvé tri nižšie žiakov pripravovali pre vyššie triedy a zároveň pre praktický život (náboženstvo, latinčina, nemčina, slovenský pravopis, dejepis, zemepis, geológia, fyzika, rastlinopis, zoológia, antropológia, počty a merba, dietetika). Tri vyššie triedy mali za úlohu študentov pripraviť pre univerzitné štúdium (rétorika, grécky jazyk, trigonometria). Lovichove pedagogické schopnosti a zručnosti presiahli banskobystrický rámec a získali celokrajinské uznanie. Pričinil sa o vypracovanie nového školského poriadku, ktorý sa od 1810 zaviedol do všetkých evanjelických gymnázií v Uhorsku.

Popri pedagogických povinnostiach nezanedbával ani povinnosti súvisiace s kňazskou službou. V roku 1795 sa stal zborovým farárom slovenskej a nemeckej evanjelickej obce v Banskej Bystrici, 1810 seniorom Zvolenského seniorátu v Banskej Bystrici a o tri roky neskôr superintendentom Banského okolia.

Dôležité miesto patrí Lovichovi v dejinách slovenského národného obrodzenia. Usiloval sa nielen o vyučovanie slovenčiny na gymnáziách v slovenskom prostredí (v podobe českej bibličtiny). R. 1803 sa spolu s Jurom Palkovičom a Martinom Hamaliarom stal spoluzakladateľom Katedry reči a literatúry československej na Evanjelickom lýceu v Bratislave, ktorá sformovala nastupujúcu generáciu štúrovcov. V rámci činnosti Učenej spoločnosti Banského okolia, pri zrode ktorej v roku 1810 stál spoločne s Bohuslavom Tablicom, sa všestranne

usiloval budiť národné povedomie, pestovať materinský jazyk, prebúdzat záujem o históriu, literatúru, osvetu.

Bol autorom duchovnej poézie, jeho piesne sa stali súčasťou kancionála. Príležitostné reči a kázne vyšli aj tlačou. V knihtlačiarňi Jána Štefáňiho v Banskej Bystrici mu vyšli jeho tri nemecké, jedna latinská a jedna slovenská príležitostná kážeň.

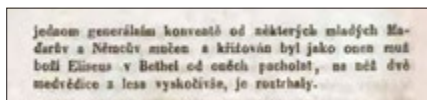
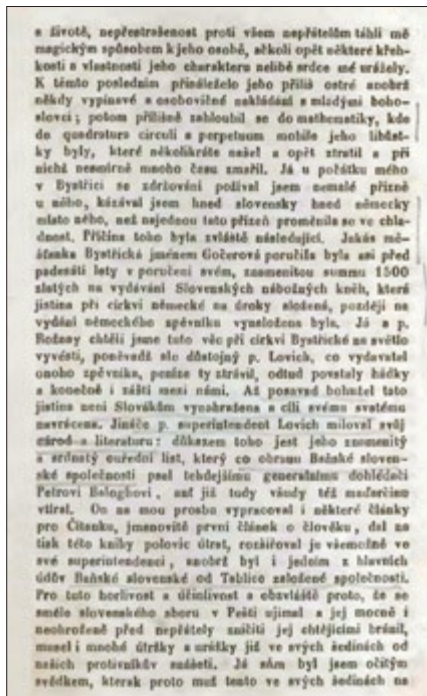
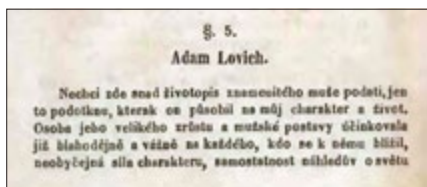
Jeho dcéra Ludvika sa stala manželkou spisovateľa a dramatika Jána Chalupku.

Mária Bôbová

■ Literatúra a pramene

MARTULIAK, Pavol. *Banská Bystrica – kolíska vzdelanosti: sedemstopäťdesiat rokov banksobystrického školstva*. Banská Bystrica: Trian, 2005, 317 s. ISBN 80-88945-77-1.

SLÁVIK, Jozef. *Dejiny zvolenského evanjelického a.v. bratstva a seniorátu*. Banská Štiavnica: Vdova a syn Augusta Joergesa, 1921, 886 s.

■ Spomienky na Adama Lovicha od Jána Kollára v diele Pamäti z mladších let (Praha, 1863)

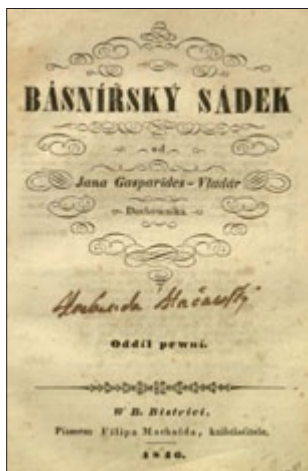
Machold (rod)

kníhtlačiari, vydavatelia, kníhkupci

Pôsobenie významnej tlačiarenskej rodiny Macholdovcov začína v Banskej Bystrici v r. 1830, keď manželka kremnického tkáča Filipa Macholda, Helena, kúpila pôvodne tumlerovsko-štefániovskú tlačiareň pre svojho syna Filipa. V prvom období bola tlačiareň rozšírená a zmodernizovaná. Medzi najvýznamnejšie tlače patria diela Karola Kuzmányho (*Dve kázne*, 1832, *Was ist das Leben? Was ist der Tod?*, 1834) a tlačené almanachu *Hronka* (1836 – 1838). Od r. 1837 pôsobil Filip II. (18. 10. 1815 Kremnica – 8. 10. 1864 Banská Bystrica) samostatne. Tlačiareň presťahoval do domu v Hámroch, vybavil ju novými typmi a začal tlačiť aj náročnejšie texty. Tlačili sa tu napr. časopisy *Cyril a Metod* (1854 – 1856), *Slovenský národný učiteľ* (1860 – 1862), práce Karola Kuzmányho, Augusta Horislava Škultétyho, kalendáre, z nich hlavne Belopotockého Nový i starý vlastenecký kalendár a jarmočné a púťové tlače. Filip II. bol aj autorom brožúry k 400. výročiu vynájdenia kníhtlače (1840) a básní venovaných príbuzným

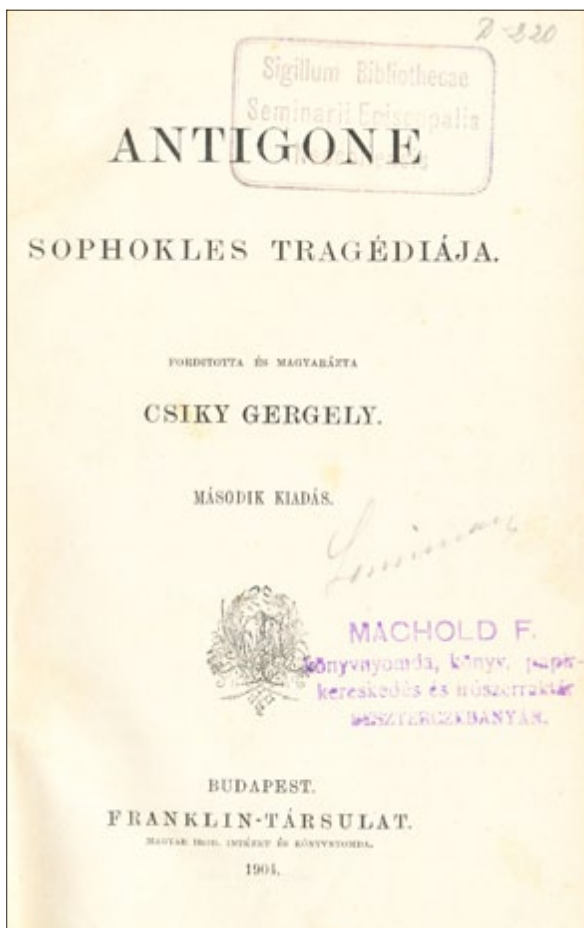
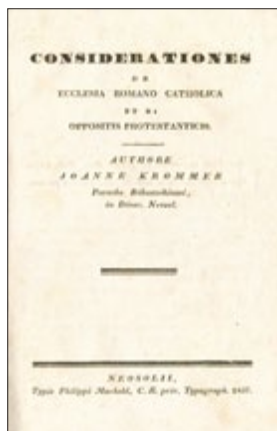
a priateľom. Od r. 1864 viedla tlačiareň pod názvom „Filipa Macholda vdova“ manželka Alojzia (18. 6. 1817 Banská Bystrica – 1. 4. 1887 Banská Bystrica). V r. 1868 kúpila prvý rýchlolis. Tlačili sa napr. knihy Antona Emanuela Timku *Betlemské walasi*, *Veniec vianočných piesní* (1866), *Slovenská svadba* (1868), *Stručný opis Svätej zeme Palestíny* (1870). Ďalej to boli modlitby, jarmočné a púťové piesne a stanovy spolkov, výročné správy a kalendáre. Od r. 1870 skrytý spoločník tlačiarne, 1874 sa ujal vedenia Filip III. (2. 12. 1845 Banská Bystrica – 28. 1. 1915 Banská Bystrica) považovaný za najúspešnejšieho spomedzi všetkých Macholdovcov. R. 1885 získal Veľkú medailu za peknú úpravu tlačív na Všeobecnej krajskej výstave v Budapešti. Tlačiareň presťahoval na Hornú ulicu 18, zmodernizoval, r. 1895 kúpil ďalší rýchlolis. Tlačili sa tu hlavne slovenské púťové tlače, protialkoholické brožúry, časopisy *Svornosť* (1874 – 1883), *Perún* (1878), *Praktický včelár* (1904 – 1905) a *Krajan* (1904 – 1905). Tlačiareň pokračovala aj v tlačení Nového i starého vlasteneckého kalendára. Od r. 1898 spoločník, r. 1905 prevzal tlačiareň do vlastníctva Filip IV. (8. 7. 1876 Banská Bystrica – 3. 2. 1955 Banská Bystrica). R. 1900 zmodernizoval tlačiareň zavedením motorového pohonu. Vydával a tlačil drobné slovenské tlače, pred r. 1918 edíciu *Zábavné a poučné spisy*, časopisy *Krajan* (1905 – 1918), *Naše noviny* (1907), *Hronské noviny* (1919 – 1920) a *Proletár* (1919), pokračoval vo vydávaní Nového a starého vlasteneckého kalendára. Na nástup silnejšej a početnejšej konkurencie zareagoval r. 1906 rozšírením podnikateľských a obchodných aktivít o obchod s knihami, papierom a kancelárskymi potrebami, ktorý získal kúpou kníhkupectva Alexeja Ivánskeho. Tlačiareň od r. 1920 prenajímal, s výnimkou r. 1937 – 1940, keď pracovala pod jeho menom, 1940 odpredal tlačiareň svojim zamestnancom. V r. 1948 bola znárodnená zvyšná časť firmy.

Macholdovská kníhtlačiareň si za 110 rokov pôsobenia v Banskej Bystrici vybudovala popredné miesto v kultúrnom živote

■ Titulný list diela tlačeného u Macholdovcov v r. 1846, zdroj: Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici

■ Produkcia kníhtlačiarne rodiny Macholdovcov v priebehu 19. a 20. storočia, zdroj: Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici

■ Titulný list knihy kúpanej v kníhkupectve Filipa Macholda s pečiatkou obchodu, zdroj: Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici

mesta a regiónu, ale aj celého Slovenska. Produkcia tlačiarne dosiahla počet 3402 tlačí, z toho 2782 v slovenčine a češtine, 473 v maďarčine, 96 nemčine a 51 latinčine. S jej menom sa spája tlačiarenská odbornosť a podnikavosť so zmyslom pre technický pokrok.

Mária Bôbová

■ Literatúra a pramene

DOMOVÁ, Miroslava. Macholdovci a Banská Bystrica. In: *Kniha '95 - '96*. Martin: Matica slovenská, 1998, s. 106 – 108. ISBN 80-7090-455-0.

MACHOLD, Viliam Ludovít. *Kníhtlačiarstva sága rodu Machold*. Košice: vlastný náklad, 2009, 112 s.

Filip Morgenthaler

banskobystrický mešťan, vojenský veliteľ, novohradský kapitán, šľachtic

* 1558/1559 ?

† 1622 Banská Bystrica

Filip Morgenthaler bol vojenský veliteľ nemeckého pôvodu. Do služieb Uhorského kráľovstva prišiel v čase tureckých výbojov v druhej polovici 16. storočia ako jeden z mnohých cudzincov – vojakov, ktorým sa po dosiahnutí vojenských úspechov a za hrdinstvo v boji proti Turkom dostalo kráľovej odmeny. Kráľ im udelil nezriedka veľké majetky a niektorých dokonca povýšil do šľachtického stavu. V novej vlasti si títo úspešní vojaci založili rodiny, ktoré nosili ich rodinné meno aj po niekoľko storočí.

So samotným Filipom Morgenthalerom sa stretávame po prvýkrát v roku 1592 na zhromaždení zvolanom hornouhorským kapitánom Mikulášom Pálffym vo Zvolene. Dňa 6. júla na zhromaždení vo Zvolene, počas tureckých výbojov v tejto oblasti, sa banské mestá zaväzujú vydržiavať na Zvolenskom zámku 200 ozbrojencov. Mikuláš Pálffy vtedy vymenoval Filipa Morgenthalera za nemeckého kapitána. Sám Filip Morgenthaler sa v liste zo 16. septembra 1592 označuje ako „Neue Deutsche Hauptmann auf Altensohl“. Prevelenie Morgenthalera do Zvolena súviselo hlavne s tureckým nebezpečenstvom, ktoré od druhej polovice 16. storočia stále narastalo. V roku 1591 situácia vrcholí a Turci plienia Budču, Kováčovú, Sielnicu, dokonca rabujú skoro pri bránach Banskej Bystrice v Iliaši a Šalkovej. V takejto situácii prichádza za kapitána do Zvolena Filip Morgenthaler. Filip Morgenthaler následne vydobýja spolu s Mikulášom Pálffym víťazné bitky o hrady v Sečanoch, Modrom Kameni, Bujáku a inde. Morgenthaler svoju odvahu prejavil aj pri dobýjaní Novohradského hradu, ktorý sa vzdal 10. marca 1594. Ako vynikajúci vojenský veliteľ sa stal jeho kapitánom a bol tu až do roku 1596, kedy sa vrátil na miesto Zvolenského kapitána.

Najviac Morgenthalera preslávila akcia v oblasti Viglašského zámku v roku 1599. V tejto oblasti, medzi Viglašom a Zvolenskou Slatinou, si urobilo tábor turecké vojsko, ktoré predtým napadlo Vlkanovú, Zolnú a Hrochoť. Rappach, hlavný komorský gróf, ktorý velil na Viglašskom zámku, požiadal o pomoc Morgenthalera. Filip Morgenthaler spolu s Gašparom Tribelom, pánom Ľupčianskeho hradu, spoločnými silami napadli turecké vojsko a porazili ho. Pri tejto úspešnej akcii bolo oslobodených 300 kresťanov z tureckého zajatia. V roku 1601 vystupuje Filip Morgenthaler už ako komorský radca a kapitán Balašdarmotského hradu v Novohrade, kde pôsobil v tejto funkcii až do roku 1619.

O hrdinstve Filipa Morgenthalera pri Viglaší sa dozvedel aj kráľ a 3. marca 1599 ho v Prahe povýšil do šľachtického stavu. Erbobvá listina Filipa Morgenthalera sa uchovala dodnes a je uložená v banskobystrickej pobočke Štátneho archívu v Banskej Bystrici. Morgenthalerovi bol udelený erb, kde hlavnou figurínou bol šedý vlk, ktorý stojí na zelenom trojvrší. Vlk drží v pravej labe palčát a na hlave má zlatú korunku.

Filip Morgenthaler sa oženil ako nešľachtic s dcérou významného šľachtica Juraja Csurkaya, Žofiou Csurkayovou, ešte pred kúpou domu na námestí Banskej Bystrice v roku 1612. Z tohto manželstva sa narodila dcéra Katarína. Dňa 1. januára 1612 sa stáva Morgenthaler majiteľom domu (dnešný Beniczského dom) na námestí v Banskej Bystrici a zároveň aj banskobystrickým mešťanom. Styky Morgenthalera s mestom sú však dokázateľné už v roku 1599, kedy sa stal poručníkom siroty Samuela Schmeidla, banskobystrického obchodníka. V roku 1622 Morgenthaler umiera. Dňa 11. januára 1622 prečítal richtár pred mestskou radou žiadosť Morgenthalerovho zaťa Joachima Pageho, v ktorej žiada pochovať svojho svokra do krypty väčšieho hradného kostola (dnešný nemecký kostol). O význame osobnosti Filipa Morgenthalera svedčí, že mestská rada žiadosti vyhovel a dňa 16. januára ho do tejto krypty pochovali.

Po smrti Filipa Morgenthalera sa rozpútali spory medzi jeho dedičmi o majetok. Mesto Banská Bystrica, podľa jednej verzie získalo z pozostalosti len obraz s podobizňou Morgenthalera. Možno však uvažovať, že obraz si nechalo dodatočne namalovať samotné mesto ako pamiatku na túto významnú osobnosť, keďže obraz bol

namalovaný v roku 1622, keď už bol Filip Morgenthaler mŕtvy.

Z hľadiska výpovednosti o osobe Filipa Morgenthalera však obraz možno považovať za unikátny historický prameň. Morgenthaler je na obraze ako 63-ročný, teda jeho dátum narodenia možno klásť do rokov 1558 – 1559. Samotný obraz bol majetkom mesta Banská Bystrica až do roku 1889, kedy prešiel do správy novoza-
loženého Mestského múzea a v súčasnosti sa obraz Filipa Morgenthalera nachádza v expozícii Stredoslovenského múzea v Matejovom dome v Banskej Bystrici. V roku 1896 reprezentoval obraz Banskú Bystricu na Mileniárnej výstave v Budapešti a v roku 1900 na svetovej výstave v Paríži.

Vladimír Sklenka

■ Literatúra a pramene

SKLENKA, Vladimír. Filip Morgenthaler. In: *Historická revue*. 2004, roč. 15, č. 12, s. 16 – 17. ISSN 1335-6550.

SKLENKA, Vladimír. Filip Morgenthaler – hrdinský kapitán. In: *Bystrický Permon*. 2005, roč. 3, č. 1, s. 5.

Portrét Filipa Morgenthalera. Foto: Jana Bedříková, zdroj: Stredoslovenské múzeum, Banská Bystrica.

■ Erbová
listina Filipa
Morgenthalera,
repro: PhDr. Igor
Graus, PhDr.,
zdroj: Štátny archív
v Banskej Bystrici,
pobočka Banská
Bystrica

Ondrej

prvý banskobystričský richtár, banský ťažiar, šľachtic

* ?, Sasko

† pred rokom 1295, Banská Bystrica?

Banská Bystrica patrila v stredoveku medzi najvýznamnejšie mestá Uhorska. Nemeckí hostia – Sasi a Durínčania – na čele s neskorším richtárom Ondrejom sa usadili na mieste staršej slovanskej osady Bystrica. V roku 1255 udelil uhorský panovník Belo IV. týmto nemeckým hosťom z osady Bystrica rozsiahle výsady – privilégia. Počiatky a rozvoj mesta Banskej Bystrice sú úzko späté s jej prvým richtárom Ondrejom, ktorý sa v písomných prameňoch v tejto funkcii spomína už v roku 1256, ďalej sa spomína ako richtár mesta v rokoch 1262, 1272, 1282, 1284, 1287 a v roku 1293. Napriek tomu, že výsadná listina z roku 1255 určuje každoročnú voľbu richtára, môžeme predpokladať, že Ondrej bol za svoje zásluhy doživotným richtárom mesta.

Ondrej bol jeden z najvýznamnejších osadníkov, ktorý sa veľkou mierou zaslúžil o rozvoj mesta. Patril medzi najvýznamnejších ťažiarov v Bystrici a zaslúžil sa o rozvoj baníctva. Jeho zásluhy našli odozvu aj na kráľovskom dvore. Uhorskí králi Ondreja odmeňovali rozsiahlymi pozemkami a Ondreja povýšili do šľachtického stavu. Patril tak medzi nobilitu Uhorského kráľovstva a bol označovaný v písomných prameňoch termínom komes. V roku 1263 daroval Belo IV. Ondrejovi za budovanie Banskej Bystrice a za otváranie nových baní na striebro rozsiahly majetkový komplex

pri Banskej Bystrici. Tento majetkový komplex tvorilo územie dnešných Seliec, Senice a Šalkovej. V meste sa Ondrej stal zakladateľom rodiny Ondrejovcov. Ondrej zomrel pravdepodobne pred rokom 1295, pretože v tom roku si jeho syn uplatňoval dedičské právo na Ondrejove majetky. Jeho synmi boli Heinczmann a Mikuláš Sas. Po Heinczmannovi niesla meno Kostiviarska nazývaná aj Heinzmanova Ves alebo Slovenská Ves. Po jeho druhom synovi Mikulášovi Sasovi niesla meno dedina Sásová. Práve prezývka Ondrejovho syna Mikuláša Sas, dokladá jednoznačne aj etnicitu richtára Ondreja. Okrem Ondrejovcov boli v období 13. a 14. storočia najvplyvnejšími rodinami v Banskej Bystrici Karolovci a Gottšalkovci.

Potomkovia Ondreja patrili po celý stredovek medzi najvýznamnejšie rodiny Banskej Bystrice a ich sídelnou dedinou na teritóriu mesta bola Sásová, kde mali aj šľachtickú kúriu.

Vladimír Sklenka

■ Literatúra a pramene

PECNÍK, Marcel a Vladimír SKLENKA. *Sásová a Rudlová: monografia obcí*. Banská Bystrica: Centrum pre rozvoj cestovného ruchu, 2010, 210 s. ISBN 978-80-970078-1-2.

RÁBIK, Vladimír. K počiatkom mesta Banská Bystrica – „Comes Andreas fidelis villicus noster de Byzterchebana“. In: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice 1: zborník z vedeckej konferencie*. Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB a Štátna vedecká knižnica, 2005, s. 32 – 45. ISBN 80-85169-79-7.

■ Privilégium pre nemeckých hostí v Banskej Bystrici z roku 1255, repro: PhDr. Igor Graus, PhD., zdroj: Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica

Viliam Pauliny

politik, bankár

* 20. 12. 1877 Slovenské Pravno

† 1945 Nemecko

Patril k najvýznamnejším osobnostiam Banskej Bystrice, no dlhé roky sa na jeho prínos pre mesto i pre našu krajinu zabúdalo.

Rodák zo Slovenského Pravna už v mladosti chápal, že cesta k politickej slobode musí byť budovaná vzdelanosťou a hospodárskou nezávislosťou. Ľudovú školu navštevoval v Slovenskom Pravne, študoval na gymnáziu v Kremnici a v rokoch 1896 – 1898 na Československej obchodnej akadémii v Prahe. Svoju prax v bankovníctve začal ako bankový úradník v Tatra banke v Martine a neskôr sa stal účtovníkom Zvolenskej ľudovej banky. Od roku 1909 do roku 1914 bol zodpovedným redaktorom a vydavateľom jediného slovenského odborného časopisu pre otázky peňažníctva a hospodárstva – „*Slovenského peňažníka*“.

Ako bankový úradník bol uznávaným odborníkom. V rokoch 1912 – 1913 bol hlavným iniciátorom sanačného procesu Tatra

banky, ktorá sa ocitla v zlej situácii vinou neprezieravého obchodovania s americkou spoločnosťou Petra Vítazoslava Rovnianka (pol roka ju viedol vo funkcii direktora po Ivanovi Daxnerovi). Po roku 1918 fúziou viacerých peňažných ústavov založil v Banskej Bystrici Národnú banku, pokračovateľku Zvolenskej ľudovej banky, ktorá sa v čase prvého slovenského štátu, aby menom nekonkurovala Slovenskej národnej banke, premenovala na Stredoslovenskú banku. Jej riaditeľom sa stal v roku 1920 a predsedom jej správnej rady bol od roku 1923.

Všetky svoje sily a vlohy obetoval prvej Československej republike. V rokoch 1918 až 1920 bol poslancom Národného zhromaždenia ČSR. Zastával mnohé vysoké funkcie v štátnych a verejných hospodárskych inštitúciách. Spolupracoval s predstaviteľmi českého hospodárskeho života. Presadzoval vytvorenie lepších podmienok hospodárskeho života na strednom Slovensku, žiadal širšiu koncepciu pre rozvoj podnikania, daňovú morálku, ako aj spoluprácu poľnohospodárstva s priemyslom a obchodom. Ako funkcionár pôsobil v Republikánskej strane

poľnohospodárskeho a malorolníckeho ľudu. Zakladal účastinnú spoločnosť Stredoslovenské elektrárne a predsedal jej správnej rade, od roku 1923 bol aj predsedom Obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici. Pracoval v predsedníctve Národohospodárskej župy stredoslovenskej, člen železničnej, stavebnej, elektrifikačnej, peňažnej a vodohospodárskej štátnej rady. Zaslúžil sa o výstavbu železničných tratí Krupina – Zvolen, Červená Skala – Margecany a Banská Bystrica – Diviaky. Bol starostom Sokolskej pohronskej župy „Detvan“, organizoval sokolské hnutie a turistické podujatia. Stal sa predsedom Klubu česko-slovenských turistov a členom čestného výboru SKI-klubu v Banskej Bystrici. Prispieval do politických, cirkevných a iných periodík. Redigoval *Hronské noviny* (1925 – 1928). Starostom Banskej Bystrice bol v roku 1938.

Po vypuknutí druhej svetovej vojny sa zúčastnil protifašistického odboja. Počas Slovenského národného povstania pôsobil ako člen Revolučného národného výboru aj člen povstaleckej Slovenskej národnej rady. Stal sa poverenikom financií v Banskej Bystrici. Po ústupe SNP ho v Banskej Bystrici zatkla nemecká bezpečnostná polícia, odvliekli ho do Nemecka, kde v roku 1945 za nevyjasnených okolností zahynul. Dožil sa 68 rokov. Miesto jeho posledného odpočinku dodnes nie je známe.

V roku 1946 bol vyznamenaný Radom SNP I. tr. in memoriam.

Katarína Donovalová

■ Literatúra a pramene

Slovenský biografický slovník. IV. zväzok. M – Q. Martin: Matica slovenská, 1990, s. 410 – 411. ISBN 80-7090-070-9.

Ján Pilárik

spisovateľ, evanjelický kňaz, rektor

* 1660? Očová

† 1708? Banská Bystrica

Z mála informácií o jeho živote vieme, že sa narodil v rodine Jána Pilárika staršieho v Očovej okolo roku 1660. Bol synovcom známejšieho z bratskej dvojice Štefana Pilárika (1615 – 1693) – básnika, prekladateľa a autora memoárových próz, ktoré ho radia medzi barokových spisovateľov. Ján Pilárik študoval v centre nemeckej reformácie vo Wittenbergu (1687 – 1689). Počas prenasledovania protestantov údajne podpísal reverz, čo mu umožnilo zostať doma. Pôsobil pravdepodobne najprv ako evanjelický kňaz v Očovej a Ožďanoch, v rokoch 1695 – 1701 ako konrektor a pravdepodobne v rokoch 1703 – 1708 ako rektor v Banskej Bystrici.

Bol výborným pedagógom a stúpencom pietizmu, protestantského hnutia 17. a 18. storočia, ktoré sa zrodilo v Nemecku ako reakcia na katastrofálnu situáciu po tridsaťročnej vojne a na spovrhňovanie náboženstva a cirkvi. Pietizmus odmieta dogmatizmus a náboženskú doktrínu, dôraz kladie na citovú zbožnosť, exaltáciu a aktivizáciu laikov. V Banskej Bystrici Ján Pilárik ovplyvnil v tomto duchu aj Mateja Bela (1684 – 1749) a Juraja Bohuša (1687 – 1722).

V čase života Jána Pilárika vo svojom predošlom rozkvetu pokračovala aj odborná próza písaná najmä po latinsky rovnako tak katolíckmi, ako aj evanjelikmi. Náboženské a polosvetské dišputy a dizertácie však postupne ustupovali svetským odborným

žánrom a popularizačnej odbornej próze, písanej po česky alebo slovakizovanou češtinou. Ján Pilárik sa venoval predovšetkým školskej dizertácii a dišputám občiansko-politického zamerania. Najmä tvorbu evanjelických autorov v tomto žánri charakterizuje potlačenie teológie a uplatnenie tradičnejších tém napríklad o spravodlivom panovníkovi, o občianskom spoločenstve, obrany dôležitosti, významu a práv slovenského jazyka. Z nich Ján Pilárik je autorom po latinsky písanej dišputy o panovníkoch a zákonoch *An et quousque princeps observare leges fundamentales teneatur* (Či a až pokiaľ panovník má dbať na zachovávanie základných zákonov), ktorá vyšla vo Wittenbergu v roku 1696.

Pripisuje sa mu aj niekoľko rukopisných prác o otázkach rečníctva a Biblie a venoval sa tiež nábožensky vzdelávacej spise – náboženskej próze. Označovaný je aj ako veľký milovník starých klasikov, ktorých rád študoval. Tento záujem o pohanských klasikov mu bol údajne niekoľkokrát vyčítaný, pretože preň zanedbával štúdium Svätého písma.

Martina Kubealaková

■ Literatúra a pramene

MINÁRIK, Jozef. *Baroková literatúra*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984, 389 s.

MIŠIANIK, Ján. *Antológia staršej slovenskej literatúry*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1964, 852 s.

ŠMATLÁK, Stanislav. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2002, 359 s. ISBN 80-88878-70-5.

Jakub Pribicer

Pribicerus Jacobus, Pribitzer, Priwitzer, prímenie Neosoliensis

pedagóg, astronóm

* **október 1539 Banská Bystrica**

† **december 1582 Košice**

Narodil sa ako najstaršie dieťa v nemajetnej rodine mestského senátora Sebastiana Pribicera. Študoval na banskobystrickom gymnáziu a po vzore ďalších slovenských evanjelikov šiel študovať do Nemecka (Lipsko, Wittenberg 1575 – 1577). Finančné prostriedky na tento pobyt mu takmer v plnej výške hradilo mesto Banská Bystrica, preto po návrate domov začal vyučovať na mestskej latinskej škole (1577 – 1580). Okrem vyučovania sa venoval rôznym umeniam, ale najmä hviezdárstvu.

Po sobášii s Banskobystričankou Johankou Szűszmundovou býval v dome na terajšom Námestí SNP č. 11 a mal pomerne dobré podmienky na živobytie. Navyše, v tom

istom dome býval aj Pavol Halvepapius, učenec, kňaz, pedagóg, rektor mestskej latinskej školy (1579 – 1588), autor prvého školského poriadku.

Pribicerovu popularitu v regióne založila úspešnosť jeho predpovedí na základe výskytu komét. Stal sa váženým občanom a vyhľadávaným astrológom. Dňa 10. novembra 1577 sa na oblohe zjavila veľká kométa v súhvezdí Kozorožca, ktorá nahnala strach medzi obyvateľstvom stredoslovenských banských miest. Situácia v Uhorsku bola kritická, turecké vojská postupne dobývali všetky hrady v Honte a Novohrade, čím uvoľňovali cestu k nechráneným banským mestám. V takejto situácii oslovili Pribicera mestskí páni z Banskej Štiavnice s požiadavkou, aby pre nich vypracoval predpoveď očakávaných udalostí. Pribicer ponuku prijal a v krátkom čase vypracoval pojednanie o tom, čo novobjavená kométa priniesie obyvateľom karpatskej oblasti, opísal výskyt astronomických, meteorologických a seizmických javov. Tak vznikol najstarší banskobystrický spis *Tractatus de Cometa, qui sub finem anni a nato Christo 1577*. V nasledujúcom roku 1578 vyšiel tlačou tlačiara Krištofa Škulťetyho v Banskej Bystrici a stal sa nielen najstaršou písomnou a tlačенou astronomickou pamiatkou na našom území, ale aj najstaršou knihou svetského významu v histórii kníhtlačiarstva na Slovensku.

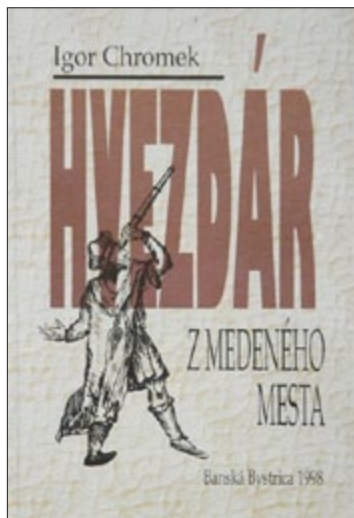
Traktát obsahuje 28 tlačенých strán Pribicerovho textu, ku ktorému je pridaný aj odporúčací list od cisárskeho hvezdára Pavla Fabríciusa, doktora lekárstva. Nachádzajú sa tam aj dve renesančné básne, obidve na oslavu autora spisu.

V priebehu storočí sa Pribicerov Traktát zo slovenského územia stratil a zabudlo sa aj na jeho tvorcu. Krátky záznam o ňom sa nachádza v Jurkovičovych Dejínach Banskej Bystrice z roku 1901, v časti histórie kníhtlačiarstva v meste. Ďalšia zmienka sa objavila v roku 1944 v USA, kde historička astronómie D. C. Hellmanová Traktátu venovala samostatný odsek vo svojej odbornej

■ Dom na Nám. SNP č. 11
v Banskej Bystrici. Foto: Ján Glončák

publikácii. Zrejme v čase náboženského prenasledovania odniesli knihu s ďalším cenným rodinným majetkom evanjelici z oblasti stredoslovenských banských miest až do Ameriky. Nezávisle od toho pátrali po spise aj banskobystrickí amatérski astronómovia a v päťdesiatych rokoch 20. storočia našli jediný exemplár v lipskej knižnici. V súčasnosti je uložený v zbierkach historického knižného fondu Slovenskej národnej knižnice v Martine. Pri príležitosti 400. výročia vyťaženia Traktátu vydalo roku 1978 Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici jeho miniatúrne faksimile. Táto inštitúcia vydala aj dielo literatúry faktu od dlhoročného riaditeľa krajskej hvezdárne Igora Chromeka *Hvezdár z medeného mesta* (1998), v ktorom autor bližšie opisuje život slávneho astronóma a jeho najznámejšie dielo.

Jakub Pribicer napísal svoj slávny spis ako 38-ročný, ďalšie roky prežil na cestách.

Navštívil budínskeho pašu, cestoval aj do Benátok a Viedne, nakoniec zakotvil v Košiciach. O vedecké poznatky sa však neprestal zaujímať. Svedčí o tom aj list z Košíc, adresovaný švagrovi Ondrejovi, z 27. februára 1581. Zaujímal ho osud bohatšej knižnice po jeho svokrovi. Záznamy potvrdzujú, že túto odkúpilo mesto Banská Bystrica v snahe vyrovnáť jeho dlžoby.

Jakub Pribicer zomrel 43-ročný počas morovej epidémie v Košiciach, jeho hrob nie je známy.

Jana Borgullová

■ Literatúra a pramene

CHROMEK, Igor. *Hvezdár z medeného mesta*.

Banská Bystrica: Literárne a hudobné múzeum, 1998, 95 s. ISBN 80-85548-25-9.

KLIMOVÁ, Anna et al. *Kto bol kto v histórii Banskej Bystrice 1255 – 2000*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 2002, s. 156. ISBN 80-85169-62-2.

Anton II. Radvanský

šľachtic, župan Zvolenskej
a Turčianskej stolice

* 7. 6. 1807 Radvaň

† 7. 6. 1882 Radvaň

Anton Radvanský bol najvýznamnejším členom šľachtického rodu Radvanskovcov v 19. storočí. Pre rod získal v roku 1875 barónsky titul dedične. V roku 1858 obdržal insignie brandenburskej baleje rádu Johanitov a v roku 1871 bol vyznamenaný rytierskym krížom Radu sv. Štefana. Študoval na gymnáziu v Banskej Bystrici, v rokoch 1822 – 1825 na ev. lýceu, v rokoch 1825 – 1827 na právnickej akadémii v Bratislave, roku 1831 získal advokátsky diplom, roku 1828 pôsobil ako podnotár, neskôr 1832 ako hlavný notár Zvolenskej stolice, v rokoch 1848, 1861 a 1865 – 1882 bol županom Zvolenskej stolice, od roku 1875 županom Turčianskej stolice, od roku 1879 tajným kráľovským radcom a generálnym dozorcem evanjelickej cirkvi. Ako županovi mu patrilo titulovanie „*Pán osvietený*“. Písal aj slovenské verše pod pseudonymom *Anton Varšiansky*. Zomrel na zápal pľúc vo veku 75 rokov.

V roku 1842 pôsobil ako dozorca Radvanskej evanjelickej cirkvi, podobne ako jeho predkovia. Dňa 26. mája 1842 bol Anton Radvanský zvolený za seniorálneho dozorca evanjelickej cirkvi (vo funkcii pôsobil v rokoch 1842 – 1859). *V čase patentálnych bojov bol jeho dom prebliadajú, a proti nemu vyšetrovanie zavedené, bol odsúdený, ale amnestovaný.* Dňa 1. septembra 1859 bol vydaný cisársky patent, ktorý obmedzoval svetský (šľachtický) vplyv v cirkvi. Zvolenský seniorálny konvent dňa 10. novembra 1859 prijal cisársky patent v pomere 7:6 hlasom, ktorý prijal ako hlavný rokovací jazyk slovenský. *Nato Anton Radvanský sa vzdal a uviedol, že okolnosti, to jest uvádzanie patentu – prinútili ho utiahnúť sa. Seniorálny konvent prekvapený prijal s bolesťou jeho žiadanie, ako muž o seniorát hlbokozaslúžilého, ktorého evanjelici v ťažkých časoch boli zvyknutí vídať na čele svojich združení ako činného vodcu.*

V roku 1860 bol Anton Radvanský zvolený za seniorálneho dozorca už autonómneho

seniorálneho konventu, kde bola hlavnou zápisnou rečou maďarčina a popri nej aj slovenčina. V roku 1874 sa stal dištriktuálnym a v roku 1879 generálnym dozorcem evanjelickej cirkvi. Anton Radvanský žil a spravoval sa tak, ako si to doba vyžadovala. Bol hrdý na svoj šľachtický rod, ktorého význam sa mu v 19. storočí podarilo povzniesť.

Keď sa maďarčina a teória jedného národa stali v Uhorsku štátnou ideológiou, bol presvedčeným aristokratom. Ako vysoký predstaviteľ štátnej správy vo Zvolenskej župe zastával oficiálnu štátnu ideológiu. Napriek tomu bol v súvislosti so snahami o zriadenie banskobystrického gymnázia dištriktuálnym evanjelickým gymnáziom v roku 1858 na čele delegácie seniorátneho konventu, ktorá išla podakovať vtedajšiemu hlavnému predstaviteľovi Zvolenskej stolice Michalovi Rárusovi (1784 – 1862), dlhoročnému členovi banskobystrickej mestskej rady, významnému slovenskému národovcovi, ktorý sa v meruôsmych rokoch, spolu s ostatnými národovcami, utiahol do Viedne, lebo vo svojom testamente celý svoj majetok odkázal na toto gymnázium. Napriek tomu jeho konanie po roku 1860 nabralo nekompromisný postoj voči národnému hnutiu. Po návrate z Uhorského snemu sa vyjadril k memorandovému zhromaždeniu

v Martine (jún 1861), že keby bol turčianskym županom, každému panslávovi, ktorý by prišiel do Martina, by dal vyťat 40 palíc. Banskobystrický biskup Štefan Moyses v liste Kuzmánymu v roku 1863 s radosťou píše o zosadení Radvanského z funkcie župana a píše o ňom, že je „jeden z najúhlavnejších trýzniteľov rodu nášeho – a obava, i svojeho.“

Osobnosť Antona Radvanského najviac a najobjektívnejšie charakterizujú spomienky tých, ktorí sa s ním dostali do kontaktu. Prehovoria spomienky G. K. Zechentera Laskomerského:

„Anton Radvánszky, bývalý hlavný župan stolice Zvolenskej v rokoch tisíc osemsto štyridsiatych ôsmych, potom pod bachovskou nemeckou vládou súkromný pán a gazda, ostentatívne svoje polo-
ženie mestu Banskej Bystrici dokazoval i tým, že keď sa v kočiariku viezol do takrečeného radvanského raja, ležiaceho medzi Banskou Bystricou a Kostiviarskou, kde mal svoje majere, tak sa sediac v kočiariku dal obložiť bnojnými vidlami, a tak sa potom bývalý pán hlavný župan a budúci pán barón a zase hlavný župan rozvážal. Tento rodený zvolenský dynasta a pán veľmi príjemného obcovania, ktorý s najväčšou nevôľou musel vidieť, ako jeho miesto začas zaujal plebeiuskomo Michal Rarus a potom dostáňovaný Čech Ján Trojan — bol si pred niekoľkými rokmi od mojej sestry Petronely vypožičal dvesto zlatých. Treba totižto podotknúť, že pán Anton Radvánszky do tých čias, kým si nevzal za ženu adoptovanú dcéru baróna Podmanického, čo sa hmotných vecí týka, stál na veľmi slabých nohách. Jeho test, barón Podmanický, ako bol bobatý, tak bol skúpy.“ Ďalej K. G. Zechenter Laskomerský pokračuje...

„Dňa 6. februára bolo vydržované stoličné zhromaždenie v Banskej Bystrici. Tu vystúpil Július Plošic za verejné práva slovenskej reči, a že reč tohto malého, ale smelého oduševneného chlapíka mala dobrý účinok, bolo vidno z toho, že ho sám pán hlavný župan Anton Radvánszky dost ostro, boci nie surovo, napadol. Plošic totižto po slovensky rečnívišieho ľubietovského mešťanostu Kmetä zastával, na čo mu Radvánszky odvetil, že chce byť Kmetovým advokátom, čo Kmet nepotrebuje. On, Radvánszky, že myslieva po maďarsky, a slovenská reč že ho vytrhuje z riadnych myšlienok. Potom povstal jeho bratanec, František Radvánszky, a osopil sa na Plošica, tak

podľa svojej kočišskej obyčaje: že to znamená ľud buriť, a že banuje a bude banovať, že Plošica do výboru prijal, a s kľiatbou „ba-m a teremtését“ si sadol. Nuž teda stoličný výbor závisí od vôle Františka Radvánskeho! – To je tá sloboda!“

Anton Radvanský pochádzal zo starobylého slovenského šľachtického rodu z Radvane, ktorého všetci členovia ovládali slovenčinu a do konca 18. storočia ju používali ako materinskú reč. Z dôvodu maďarizácie a začiatku budovania šľachtického povedomia ako uhorského stavu – maďarstva – sa v 19. storočí prejavil tento faktor aj u Antona Radvanského, ktorý vďaka tomu mohol zastávať vysoké úrady. Napriek tomu, že nevstupoval za práva Slovákov, niekedy dokonca otvorene proti, niektoré jeho činy svedčia o jeho pragmatikosti, čo súviselo s danou spoločensko-politickou situáciou vo vtedajšom Uhorsku.

Vladimír Sklenka

■ Literatúra a pramene

SKLENKA, Vladimír a Marcel PECNÍK, ed.

Radvan: monografia mestečka. Banská Bystrica: Centrum pre rozvoj cestovného ruchu, 2008, 300 s. ISBN 978-80-970078-0-5.

ZECHENTER, Gustáv Kazimír. *Spisy I. – IV.*

Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956 – 1962.

Portrét Antona II. Radvanského, zdroj:

Stredoslovenské múzeum, Banská Bystrica.

■ Kašiel Radvanskovcov v Radvani, zdroj: Stredoslovenské múzeum, Banská Bystrica

Michal Rárus

národnokultúrny dejateľ, richtár,
vládný komisár – župan

* **23. 8. 1784 Banská Bystrica**

† **2. 6. 1862 Banská Bystrica**

Patril medzi popredných slovenských národovcov, narodil sa a celý život pôsobil v Banskej Bystrici. Býval v dome (č. 375) v Lazovnej ulici. V Banskej Bystrici pôsobil ako súdny radca, neskôr senátor, v rokoch 1848 – 1849 ako richtár, od augusta 1849 do roku 1853 ako vládný komisár – župan Zvolenskej župy so sídlom v Banskej Bystrici. V roku 1849 bol členom slovenskej deputácie, ktorá u panovníka v Olomouci žiadala splnenie národných požiadaviek slovenského národa. Odtiaľ sa pripojil k slovenským národovcom vo Viedni, ktorí museli opustiť Uhorsko, kde aktívne vystupoval a obhajoval práva Slovákov. V župe zaviedol slovenčinu ako úradný aj vyučovací jazyk. V období Bachovho absolutizmu patril Michal Rárus ako župan Zvolenskej župy medzi najsilnejších a najvplyvnejších

slovenských národovcov a mal jednu z najsilnejších pozícií v Uhorsku na území dnešného Slovenska. Ako župan presadzoval na školách a v úradoch za úradný jazyk slovenčinu. V roku 1852 utrpel porážku, v dôsledku ktorej ochrnul na polovicu tela. Z toho dôvodu sa vzdal úradu, no podporovať slovenské požiadavky neprestal. Vo svojom závete z roku 1858 venoval celý svoj majetok na založenie Vyššieho evanjelického gymnázia v Banskej Bystrici. Od roku 1845 bol členom Zvolenskej sporiteľne. Michal Rárus zomrel v Banskej Bystrici roku 1862 a ako evanjelika ho pochovali na evanjelickom cintoríne v Lazovnej ulici v Banskej Bystrici, jeho hrob sa nezachoval.

Michal Rárus bol priateľom a najmä podporovateľom slovenských národovcov Gustava Kazimíra Zechentera Laskomerského, Karola Kuzmányho, Júliusa Plošica, Štefana Moysesa, Jozefa Kozáčka a ďalších. Veľmi dobre si rozumel s českou spisovateľkou Boženou Němcovou, ktorá keď navštívila v rokoch 1852 a 1855 Banskú Bystricu, vždy bývala u Michala Rárusa a jeho manželky, kde sa cítila ako doma. O svojej návšteve Banskej Bystrice v roku 1855, keď sa liečila v kúpeľoch na Sliači, zanechala Božena Němcová vo

■ Michal Rárus, autor Ján Jakub Sunder. Portrét zo zbierok Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. Foto: Jana Bedříková

svojich spomienkach jednoznačný dôkaz o osobnosti Michala Rárusa, ktorá nie je na Slovensku docenená dodnes. V liste svojmu mužovi píše: „*Věru mne ti lidé přijali, jak bych dítě jejich byla... Zde se zase spravím. První den jsem si jen bověla se starým pánem; on je rád, že má s kým mluvit. Je to vskutku velmi vzdělaný člověk, že se málo takových nejen zde, ale i v Čechách najde, a dobrý člověk. A ona je též velmi dobrušrděčná paní, a kdyby nebyla tak veselá a tēkavá, věru by ani on ani ona šťastní nebyli.*“

V roku 1855 po návrate do Banskej Bystrice k Michalovi Rárusovi chcela u neho ďalej pokračovať vo svojej literárnej tvorbe, ale uhorská polícia, ktorá ju sledovala, ju vypovedala z Uhorska, a tak musela 20. októbra opustiť Uhorsko aj Banskú Bystricu. O tom, že Michal Rárus sa ešte v tejto dobe považoval za vplyvného a významného človeka, svedčia znovu slová Boženy Němcovej o Michalovi Rárusovi, ktorý sa nebál uhorskej polície a odhovárал Boženu Němcovú od jej odchodu:

„*Šla sem rovnou na úrad a tam rozpovedala, že – pro nic a za nic člověka trestat nemobou; přece není zakázáno, aby kdo, když cestuje, si neprohlídl krajiny a lid – a stavil se u známých... Mrželo by mne jedině to, – aby přišli*

v noci ke mně do cizího stavení, ačkoli pan Rárus i ona povídali, abych si z toho nic nedělala, že jím je to jedno a že si z toho málo dělají – referuje Božena Němcová o svojej situácii v Banskej Bystrici manželovi dňa 23. septembra.

Michal Rárus je osobnosťou, o ktorej sa veľa nevie, nie je v učebniciach, nemá jediná bustu, či pamätnú tabuľu. Napriek tomu sa v Stredoslovenskom múzeu v Banskej Bystrici zachovali jeho dva portréty. Jeden od významného maliara Jána Jakuba Stundera z roku 1807 a druhý od Júliusa Jonáša z polovice 19. storočia.

Vladimír Sklenka

■ Literatúra a pramene

NĚMCOVÁ, Božena. *Národopisné a cestopisné obrazy ze Slovenska*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955, 392 s.

SLÁVIK, Jozef. *Dejiny zvolenského evanjelického a.v. bratstva a seniorátu*. Banská Štiavnica:

Vdova a syn Augusta Joergesa, 1921, 886 s.

ZECHENTER, Gustáv Kazimír. *Spisy I. – IV.*

Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956 – 1962.

Michal Rárus, autor Július Jonáš. Portrét zo zbierok Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. Foto: Jana Bedříková.

■ Budova evanjelického gymnázia v Banskej Bystrici, zdroj: Stredoslovenské múzeum, Banská Bystrica, repro: Jana Bedříková

Jan Roubal

entomológ, pedagóg, ochranca prírody

* 16. 8. 1880 Chudějnice, Česko

† 23. 10. 1971 Praha, Česko

Po gymnaziálnom štúdiu v meste Klatovy absolvoval Filozofickú fakultu Univerzity Karlovej v Prahe. Pôsobil ako stredoškolský profesor v Prahe, Příbrame a Roudnici nad Labem. V roku 1919 prišiel na Slovensko a stal sa riaditeľom Štátneho reformného reálneho dievčenského gymnázia Karola Kuzmányho v Banskej Bystrici. Uvedené gymnázium počas jeho pôsobenia patrilo k najprosperujúcejším na Slovensku.

Okrem pedagogických a organizačných povinností Jana Roubala zaujímala príroda vo všetkých jej aspektoch. Študoval entomofaunu Slovenska, ako entomológ sa venoval výskumu tých najdrobnejších a najťažšie zvládnuteľných chrobákov – drobcíkov. Popísal niekoľko desiatok nových druhov.

Jeho publikačná aktivita bola pozoruhodná, napísal viac ako 300 štúdií, odborných a popularizačných článkov, okrem iných aj *Náčrtok botanicko-zoologický* v publikácii *Spríevodca po Banskej Bystrici a Horebróni*. Vrcholom je trojdielny *Katalóg Coleopter* (chrobákov) *Slovenska a Podkarpatskej Rusi* (1930 – 1941), ktorá má vyše 1300 strán. Materiál pre toto dielo, ktoré stále patrí k žiadaným titulom, získal práve počas pôsobenia v Banskej Bystrici.

Jan Roubal sa výrazne pričínal o organizáciu vedeckého výskumu na Slovensku.

■ Budova dievčenského gymnázia na Kuzmányho ulici

Bol členom Učenej spoločnosti Šafárikovej v Bratislave, Spoločnosti slovenského vlastivedného múzea, dokonca aj podpredsedom prírodovednej sekcie Matice slovenskej. Patril k zakladajúcim členom Československej entomologickej spoločnosti, v tomto odbore bol aj členom viacerých zahraničných vedeckých spoločností.

V medzivojnovom období patril medzi prvých štátnych konzervátorov prírodných pamiatok na Slovensku. V roku 1920 vypracoval prvý návrh na prírodnú rezerváciu v centrálnej časti Nízkych Tatier, bol členom komisie na založenie národného parku v Pieninách a výboru pre výskum Demänovských jaskýň. Bol aj členom prípravnej komisie na zriadenie národného parku vo Vysokých Tatrách.

Svoju ochranársku aktivitu rozvíjal aj v Banskej Bystrici, stal sa predsedom Spolku na ochranu prírody a proti týraniu zvierat roku 1927, neskôr bol premenovaný na Spolok okrášľovací a ochranný.

V dôsledku politických udalostí sa v roku 1938 musel vrátiť do Prahy, kde ešte niekoľko rokov učil a venoval sa milovanej entomológii. Zomrel ako 91-ročný.

Jana Borgulová

■ Literatúra a pramene

BURKOVSKÝ Július a Valerián FRANC.

Dr. Jan Roubal – pedagóg, popredný entomológ a ochranca prírody. In: *Bystrický Permon*. 2005, roč. 3, č. 1, s. 10.

Samuel Rožnay

kňaz, prekladateľ, básnik, učiteľ

* 24. 7. 1787 Zvolen

† 14. 11. 1815 Banská Bystrica

Pochádzal z remeselníckej rodiny. Študoval v Banskej Bystrici (1799 – 1802), na evanjelickom lýceu v Bratislave (1802 – 1808), teológiu na univerzite v Tübingene (1810 – 1812).

Od roku 1812 bol vychovávateľom v rodine farbiara Ľudovít Kolbenheyer a konrektorom na gymnáziu v Banskej Bystrici, potom evanjelickým farárom v Hornej Mičinej (od r. 1813) a Banskej Bystrici (1815).

Už počas bratislavských štúdií pod vplyvom Juraja Palkoviča sa venoval básnickej, ale hlavne prekladateľskej činnosti. V príležitostnej časomernej básni *Plesání nade dnem dvanáctého listopadu roku 1803* (1803), napísanej pri otvorení Katedry reči a literatúry československej chcel Rožnay urobiť z Prešporka „dennicu slovanského rodu“. Preto veršoval a prekladal, študoval jazyk a literatúru, zaujímal sa o československú i slovanskú minulosť. Jeho literárne záujmy boli veľmi široké. Ako horlivý prekladateľ z antických básnikov a slovanských literatúr sa stal priekopníkom umeleckého prekladu.

V zbierke prekladov *Písně Anakreonovy z řeckého přeložené, s přídavkem některých jiných básní* (Praha 1812) uverejnil preklady gréckej antickej poézie (Anakreón, Bakchylides, Bion, Mimnermos, Sappó, Tyrtaios). Venoval ich svojmu učiteľovi Jurajovi Palkovičovi a členovi Banskej spoločnosti Ondrejovi Palumbinimu. V prekladoch prekvapil vysokou básnickou technikou. Preložil aj 22. spev Homérovej Iliady *Zabití Hektora* (Týždenník 1816), spev *Kýklops* z Teokritovho *Idylionu* (Týždenník 1817). Z latinčiny okrem Horácia prekladal Vergiliovu Eneidu, pri ktorej vyspel prozodicky.

Pod vplyvom Puchmajerovho apelu českým básnikom, aby prekládali zo slovanských jazykov, preložil z poľštiny slávny komický zvierací epos *Mysiáda* od Ignáca Krašického, staroruský epos *Slovo o pluku Igorovom* a niččo zo srbských národných spevov. Preložil aj niektoré básne vtedy obľúbeného maďarského básnika Alexandra Kisfaludyho. Prekladal aj do nemčiny.

V časopisoch *Morgenblatt* a *Wiener allgemeine Literatur Zeitung* uverejňoval preklady poľských, slovenských a českých piesní, napr. preložil známu husitskú báseň *Kdož jstě boží bojovníci*.

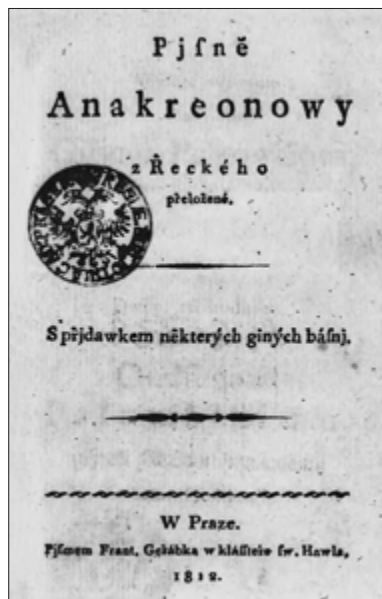
Zomrel predčasne, len dvadsaťosemročný, roku 1815. O jeho smrti zaspieval Juraj Palkovič elégiu *O. B. K.* (Týždenník, 24. 11. 1815), v ktorej hodnotil predčasne stratený básnický talent, umlčané Rožnayho slovanstvo. Peknú spomienku mu venoval Ján Kollár vo svojich Pamätiach.

Július Lomenčík

■ Literatúra a pramene

KRAUS, Cyril. Samuel Rožnay. In: *Encyklopédia slovenských spisovateľov*. 2. zväzok. Bratislava: Obzor, 1984, s. 84 – 85.

PRAŽÁK, Albert. *Z literárnych súvislostí*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1964, s. 18 – 30.

■ Titulný list knihy *Písně Anakreonovy z řeckého přeložené, s přídavkem některých jiných básní*

Gabriel Serdaheli

Szerdahelyi, Zerdahely

cirkevný hodnostár, náboženský spisovateľ, vzdelanec

* **16. 10. 1742** Nitrianska Streda

† **5. 10. 1813** Žiar nad Hronom

Pochádzal zo šľachtickej rodiny v Nitrianskej Strede, ktorá konvertovala z evanjelickej viery. Medzi klerikov bol prijatý v r. 1757. V seminári sv. Imricha v Bratislave študoval v r. 1758 – 1760. Vyštudoval filozofiu v Bratislave a Trnave, 1761 – 1765 na nemecko-uhorskom Kolégiu sv. Apolinára v Ríme získal doktorát z teológie, 1765 v Ríme vysvätený za kňaza.

R. 1766 kaplán v Pešti, 1766 farár vo Vadkerte, 1767 dekan v Dvoroch nad Žitavou, 1767 dodatočne zvolený za vice-archidiakona, 1768 tajomník a vedúci kancelárie arcibiskupského vikariátu, 1771 sídelný kanonik Ostrihomskej kapituly, 1772 titulárny opát Blahoslavenej

■ Jeden z exlibrisov knižnice Gabriela Serdaheliho, zdroj: Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici

Panny Márie v Poroszló, prefekt a profesor teológie v Arcibiskupskom seminári sv. Štefana v Ostrihome, 1774 správca kapitulských majetkov v Trnave, 1780 veľprepošť a pomocný biskup Vacovskej diecézy. Biskupskú vysviacku prijal vo Viedni 14. januára 1781, kde bol vysvätený za titopolského biskupa. Počas pôsobenia v biskupskej službe bol dvakrát zvolený za kapitulského vikára.

Na druhého banskobystrického biskupa po grófovi Františkovi Berchtoldovi bol menovaný 16. augusta 1800. Bol považovaný za jedného z najvzdelanejších biskupov svojej doby v Uhorsku a stal sa i cisárskym radcom.

Do Svätého Kríža (dnes Žiar nad Hronom) prišiel začiatkom marca 1801 a do úradu banskobystrického biskupa bol slávnostne uvedený 25. marca 1801 v Katedrále sv. Františka Xaverského v Banskej Bystrici. V tom čase bolo toto miesto už sedem rokov prázdne. V r. 1802 – 1815 vykonal kanonickú vizitáciu diecézy. Je zakladateľom banskobystrického kňazského seminára. Peniaze získal z príjmov vakantného Ostrihomskeho arcibiskupstva a v r. 1805 – 1807 dal vybudovať v Kapitulskej ulici v Banskej Bystrici jednoposchodovú budovu Kňazského

seminára sv. Karola Boromejského. V ňom zorganizoval výchovu a výučbu kléru, pričom využil svoje vedomosti a osobné skúsenosti z Ríma a Ostrihomu.

Vlastník vzácnnej osobnej knižnice privezenej z Vacova a umiestnenej v kaštieli v Žiari nad Hronom. Začal ju budovať už počas svojho štúdia v Ríme a mala 4950 zväzkov. Po jeho smrti pripadla Banskobystrickej diecéze a semináru. Bol aj zakladateľom biskupskej knižnice, do ktorej zozbieral mnohé vzácne exempláre teologických i svetských diel. Mnohé pochádzali z jeho vlastnej knižnice ešte zo študijných rokov v Ríme.

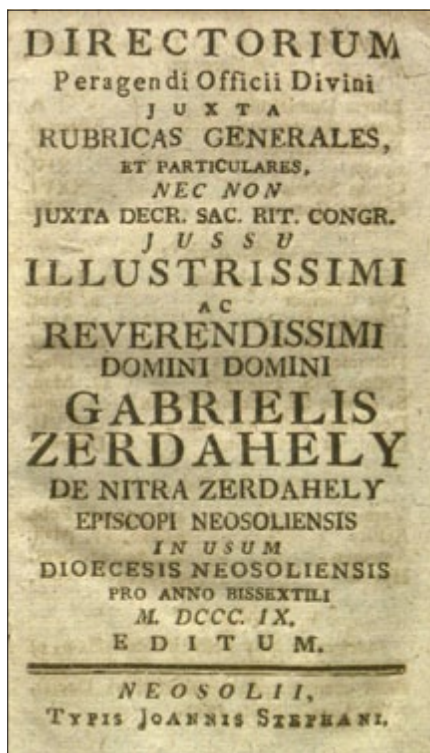
Pre potreby kňazov vydal vlastným nákladom prácu jezuitu Pavla Segnera *Summa pastoralis officii parochi* (Vác, 1801), ktorú venoval kňazom Banskobystrickej diecézy. V r. 1801 upravil a vydal *Cirkevné štatúty Banskobystrickej diecézy a ceremoniár*, tlačou vyšli i jeho príležitostné kázne a reči.

Hlavný sponzor a stavitel klasicistického kostola Povýšenia sv. Kríža v Žiari nad Hronom, ktorý stavali v r. 1806 – 1812 na mieste starého gotického kostola. Tu dal Serdaheli postaviť aj kryptu pre banskobystrických biskupov a preniesol sem aj telesné pozostatky svojho predchodcu biskupa Berchtoldta. Dal postaviť kostol v Kosoríne, Nitrianskej Strede a podporil stavby nových kostolov v Detve a Pohronskej Polhore.

Mária Bôbová

■ Literatúra a pramene

FEDOROVÁ, Iveta. Knižnica Gabriela Zerdahelyiho v seminárnej knižnici v Banskej Bystrici. In: *Dejiny školských knižníc na Slovensku*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 2003, s. 143 – 148. ISBN 80-85169-63-9.

■ Titulný list direktória vydaného Gabrielom Serdahelim, zdroj: Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici

LACKO, Richard, ed. *Banskobystrické biskupstvo: cestou cirkvi je človek*. Banská Bystrica-Badín: Kňazský seminár sv. Františka Xaverského, 2011, s. 143 – 145. ISBN 978-80-88937-46-3.

Ján Simonides

spisovateľ, pedagóg, evanjelický kňaz

* 1646/1648? Spišské Vlachy

† 7. 5. 1708 Banská Bystrica

Narodil sa v Spišských Vlachoch v rodine rektora, neskôr diakona a farára Pavla Simonidesa. Pôvodné priezvisko rodiny Sartorides (aj Sartorius) postupne zaniklo, nové SIMONIDES vzniklo z krstného mena prastarého otca SIMON.

Ján Simonides študoval na lýceu v Prešove, v r. 1667 na univerzite vo Wittenbergu. Po návrate sa stal rektorom gymnázia v Brezne, ktoré malo vysokú úroveň. V čase proti-reformácie sa stalo nástupcom tejto školy piaristické gymnázium. Už ako 23-ročný bol literárne činný. Počas účinkovania v Brezne napísal a sám nacvičil divadelnú hru, ktorú študenti predviedli verejnosti dňa 3. r. 1669. Po uzavretí manželstva a narodení syna Samuela bol rektor Ján Simonides v roku 1672 obvinený na základe falošného udania z účasti na Vešeléniho sprisahaní a na 5. 9. 1673 predvolaný na známy bratislavský súd spolu s 33 kňazmi a dvomi superintendentami. Pre nedostatok dôkazov bolo vyriešenie rozsudku odložené. Dňa 5. 3. 1674 bol medzi až 1000 predvolanými príslušníkmi evanjelickej inteligencie znovu predvolaný pred súd. Keďže sa podobne ako 300 ďalších necítil vinný a proti svedomiu sa nemohol k účasti

na sprisahaní priznať, bol odsúdený na stratu života a majetku s večnou potupou, ktorú musí znášať i potomstvo a po prečítaní rozsudku začiatkom apríla 1674 uväznený najprv v Prešporku, potom vo väznici v Leopoldove spolu s banskobystrickým konrektorom Tomášom Stellerom. V marci 1675 väzňov z Leopoldova aj iných väzňov odviesli cez Moravu, Štajersko, Slovinsko, Kraňsko, Adriatické more a Itáliu do Neapola. Tí, ktorí cestu prežili, boli predaní na galeje, z ktorých ich z poverenia holandskej vlády oslobodil admirál Michal Ruyter.

■ Obálka a ukážky z knihy Väzenie, vyslobodenie a putovanie Jána Simonidesa a jeho druhu Tobiáša Masníka, zdroj: Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici

Brezniarsky rektor Ján Simonides, rektor z Krupiny Juraj Láni a farár z Ilavy Tobiáš Masník však galeje nezažili, pretože sa im cestou do Neapola podarilo z vojenského sprievodu ujsť. Tobiáša Masníka a Jána Simonidesa chytili a uväznili v mestečku Capracotta. Odtiaľ ich vykúpil nemecký kupec Ján Filip Weltz a jeho brat Juraj.

Ján Simonides s Tobiášom Masníkom prešli obdivuhodný kus Európy, spolu viac ako 10 000 km, z toho vyše 6 000 km pešo.

Najcennejšie sú ich denníky, do ktorých si robili skoro denne zápisky. Tieto zachytávali ich bohaté osobné zážitky a dojmy, bohatšie z obdobia po oslobodení, keď ich už netrápil každodenný strach o život a budúcnosť. Cez Taliansko, Juhosláviu a Švajčiarsko sa dostali do Nemecka, kde bolo veľa exulantov z Uhorska. Odtiaľ podnikali cesty na Slovensko, do Poľska a Sliezska. V roku 1676 vydal J. Simonides dielo *Galeria Omnium Sanctorum, Catenis Christianae Virtutis Sibi Devinctorum* (Galéria všetkých Bohu oddaných, spútaných vzájomne reťazami kresťanskej cnosti), *Incarceratio, Liberatio et Peregrinatio* (Väznenie, vyslobodenie a putovanie, asi 1676) a *Exul Praedicamentalis* (Prenasledovaný vyhnanec, Wittenberg 1679), spolu s Masníkom *Gottes Kraft und Gnade* (Božia moc a milosť, Wittenber 1681). Literárne najcennejšie a najpodrobnejšie z uvedených cestopisných próz opisuje životné osudy nešťastných odsúdencom na galeje Simonidesov cestovný denník *Incarceratio, Liberatio et Peregrinatio* (základný text vznikol r. 1676), ku ktorým Masník neskôr pripojil menšie pasáže. V zachovaných variantoch vystupuje preto ako rozprávač raz Simonides, raz Masník. Toto spoločné dielo *Väznenie, vyslobodenie a putovanie Jána Simonidesa a jeho druha Tobiáša Masníka* zaujíma vo vývine staršej slovenskej literatúry výnimočné miesto. Dielo napísané latinsky vyšlo v preklade Jozefa Minárika v roku 1981 vo vydavateľstve Tatran v Bratislave.

Ján Simonides sa vrátil domov roku 1682 počas Tökölyho povstania, keď boli evanjelikom prinavrátené kostoly, fary a školy. Dňa 16. 2. 1683 bol slávnostne znovu uvedený do funkcie rektora brezniarskej školy. Po vysvätení za kňaza prijal miesto v Radvani, kde pôsobil do roku 1687. Po potlačení povstania sa stal dvorným kazateľom u Gerhardovcov v Kráľovej, potom

kazateľom artikulárnej cirkvi v Hronseku, kde má na budove fary pamätnú tabuľu. Od roku 1696 do svojej smrti 7. 5. 1708 bol kazateľom slovenskej evanjelickej cirkvi v Banskej Bystrici. Ako kňaz bol pochovaný v slovenskom kostole v hradnom areáli (počas povstania Františka Rákociho II. boli kostoly evanjelické), no po potlačení povstania jezuiti jeho ostatky vyhodili z hrobky v kostole von. Evanjelickí veriaci vyhodené ostatky pozbierali a pochovali vo svojom drevenom chráme, postavenom podľa šoproňských artikúl za hradbami mesta. 99 rokov po smrti Jána Simonidesa bol drevený chrám nahradený murovaným a miesto jeho posledného odpočinku je neznáme.

Eva Furdíková

■ Literatúra a pramene

MINÁRIK, Jozef. *Väznenie, vyslobodenie a putovanie Jána Simonidesa a jeho druha Tobiáša Masníka*. Bratislava: Tatran, 1981. 222 s.

SLÁVIK, Jozef. *Dejiny zvolenského evanjelického a.v. bratstva a seniorátu*. Banská Štiavnica:

Vdova a syn Augusta Joergesa, 1921, 886 s.

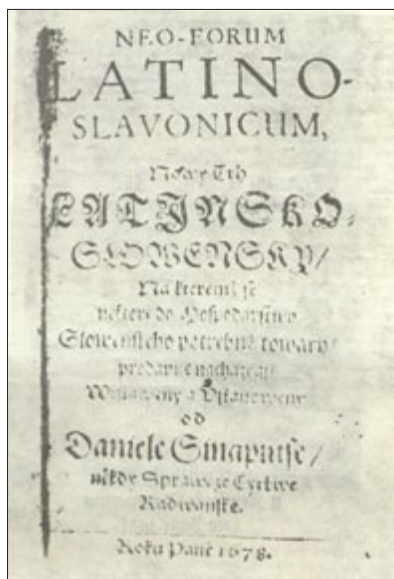
Štátny archív, pobočka Banská Bystrica, fond CM – cirkevné matriky evanjelickej cirkvi a. v. Brezno, Radvaň.

Daniel Sinapius Horčíčka

spisovateľ, prekladateľ, editor, rektor, kazateľ

* 3. 8. 1640 Sučany
† 27. 1. 1688 Levoča

Daniel Sinapius Horčíčka sa narodil v rodine kazateľa a turčianskeho seniora, študoval v Levoči a centre nemeckej reformácie Wittenbergu. V Jelšave pracoval ako rektor, v Kameňanoch, Liptovskej Teplej a od roku 1670 v Radvani ako evanjelický kazateľ. Počas prenasledovania protestantov bol v roku 1673 odsúdený do vyhnanstva, útočisko pre neho a jeho rodinu im na desať rokov poskytli poľské mestá Breh (Brzeg) a Vratislav (Wrocław), od roku 1677 aj Nový Bojanov (Nowy Bojánów), v ktorom sa živil ako správca školy. V roku 1683 sa po návrate z exilu na krátky čas, jeden rok, usadil v Radvani, potom jeho kroky viedli do Levoče, kde zotrval až do svojej smrti. Tu pôsobil ako rektor, evanjelický kňaz, inšpektor gymnázia, ale aj ako redaktor a korektor slovenských kníh v Brewerovej tlačiarňi. Považovaný je aj za stúpenca protestantského hnutia pietizmu.

Literárne dielo Daniela Sinapia Horčíčku je rozsiahle. Tvorí ho príležitostná poézia, náboženská lyrika, náboženská próza, školské divadelné hry, prekladateľské a editorské práce. Jeho literárne začiatky sú poznamenané tvorbou príležitostnej poézie v podobe poetických gratulačných (svadobné epithalamiá) a kondolenčných (epicédiá) básní, pri písaní ktorých sa autor sústredil aj na zvukovú stránku jazyka. Neskôr napísal tri mravoučné divadelné hry *Sors fidelis in mundo animae* (*Osud verný vo svete duše*, 1679), *Fortunae inconstantia in rusticam* (*Nestálosť vidiečanovej fortúny*, 1681), *Flagellum irae divinae triplex...* (*Trojzásobný bič božieho hnevu...*, 1681)) a ním upravené dobovo známe modlitby zaradil Juraj Tranovský do *Cithary sanctorum*. Ako prekladateľ a editor pracoval napríklad na spomenutom Tranosciu, z latinčiny urobil prvý preklad Komenského diela *Orbis pictus* (tlačené v Levoči, 1678) či katechizmu G. Neumanna *Jadro všech modliteb v nemnohých slovích obsažené* (1703).

Popri v baroku dominujúcej duchovnej poézii vznikala aj osobná poézia plná citu, smútku, utrpenia a pátosu. Vyrastala z vojnových hrôz a sociálneho i duševného útľaku. Zachovala sa v rukopisoch a často sa písala v exile, preto bola dlho neznáma oku literárnych historikov. Takýmto básnikom osobnej lyriky, veľmi nadaným záдумčivým básnikom, bol aj Daniel S. Horčíčka. Príkladom možno uviesť básen *O milá nevinnosť* alebo lyrickú elegickú sentenciu *Smrť* o jej prirodzenosti v živote človeka, plynutí času a „smutku v svete dosti / málo stále radosti“. Je tiež autorom úvahy *Důvody silného potěšení* (1677), v ktorej reflektuje vojnové pustošenie. Do už od stredoveku populárneho žánru dialogických sporov a svárov prispel *Rozmlúváním vína s vodí*, ktoré spracoval podľa nemeckej predlohy. Meno D. S. Horčíčku sa objavuje aj v diele Davida Czwittingera, rodáka z Banskej Štiavnice, ktorý je autorom *Specimen Hungariae literatae* – životopisov a krátkych obsahov uhorských spisovateľov usporiadaných abecedne.

K svojmu menu Daniel Sinapius pridával prívlastok Pannonius, ktorým sa hlásil k odkazu latinských humanistov a vyjadroval tak svoju spolupatričnosť s tzv. panónskym

(uhorským) patriotizmom. Zároveň sa však v druhej polovici 17. storočia už výraznejšie prejavujú myšlienky národného vedomia, čo sa v historickom a jazykovom povedomí Daniela Sinapia Horčičku odrazilo jeho záujmom o slovenský jazyk a minulosť národa. Z tohto dôvodu sa považoval za priameho nasledovateľa myšlienok Jakuba Jakobeá (1591 – 1645) a v jeho jazykovej orientácii to potvrdzuje latinsko-slovenský bilingvizmus, keď zámerne slovackizoval literárnu češtinu. Prejavy národného uvedomenia nachádzame v dielach historického alebo histórii príbuzného charakteru, ale aj náboženských dielach. Priestorom pre tlmočenie myšlienok národných a jazykových obrán a chvál boli najmä predhovory, z tvorby D. S. Horčičku je v tomto smere nutné spomenúť knihu modlitieb *Hortulus animae piae* (Zabradka dušičky pobožné, 1676 alebo *Perlická díteč božích*, 1683) a obsiahlu úvodnú, po latinsky napísanú rozpravu k dvojazyčnej zbierke prísloví *Neo-forum Latino-Slavonicum* (Nový trh latinsko-slovenský..., 1678), z ktorej uvádzame:

„... mám nesmierne veľké dôvody, keď uvažujem aj o vašom kvitnúcom veku vhodnom na naučenie akýchkoľvek dobrých náuk, aj o takmer prerušenom zúšľachtovaní nášho slovenského národa, ba i jazyka. Lebo aj keď tento náš jazyk vyniká starobylosťou, čistotou, rozľablosťou, stručnosťou a tento rod inými cnosťami, predsa pre zlé časy a blúposť ľudí sa dospelo tam, že jeho pestovanie už len málokomu leží na starosti a na srdci. Preto sa iste bez pochyby stalo, že také početné a významné potomkom, aj že čítame ešte len málo kníh napísaných týmto jazykom. [...] A keď sa veci tak majú, neviem, ako by som to nazval, akým závratom blúposti alebo psychy trpia tí vrtichľaví, ktorí, boci rodom, jazykom, menom Slováci, sa odtrhávajú od tohto národa jedine a zväčša pre pomínutelný a dočasný osob a svoj pôvod prenášajú na iný národ, a čo je najobávnejšie, matku, od ktorej a z ktorej pochádzajú, zabráňajú rôznymi urážkami a preklínajú. Akoby napokon nebolo dost počestné menovať sa podľa toho národa, ktorý už predtým si toľkými zúšľachami pripravil cestu k nesmrteľnosti!“

Citované dielo *Nový trh latinsko-slovenský* sa považuje za najvýznamnejší literárny počín autora. Ide o kompilát vlastných či preložených alebo parafrázujúcich viac ako tisíce latinských, slovenských, českých, poľských a nemeckých fragmentov. Zbierku prísloví, porekadiel, sentencií, pranostík a povrávok vydal so zámerom poučiť súčaníkov

odporovanými životnými situáciami, didaktizmus je tak spojený s adresátom, ktorým mala byť v prvom rade študujúca mládež. Sústredí sa na karhanie defektných charakterových vlastností, ako je lenivosť, závisť, pýcha a mnohé iné. Uvažuje tiež o ženách, smrti a sociálnej otázke. Súčasne predstavuje zanietenú obranu a chválu slovenského a slovenského jazyka a národa. Zdôrazňuje starobylosť, rozšírenosť, nadanie, vlastnosti ako pohostinnosť a pracovitosť a kriticky odsudzuje národných a jazykových odrodilcov.

Martina Kubealaková

■ Literatúra a pramene

- BRTÁŇ, Rudo. Uhorský a či Dácky
 Simplicissimus: dielo Daniela Sinapia Horčičku.
 In: *Slovenská literatúra*. 1965, roč. 12, č. 2, s.
 188 – 194. ISSN 0037-6973.
 GÁRIKOVÁ, Gizela. Ku koncepciám literárneho
 jazyka v druhej polovici 17. a na začiatku 18.
 storočia. In: *Slovenská literatúra*. 1993, roč. 40,
 č. 5, s. 348 – 356. ISSN 0037-6973.
 MINÁRIK, Jozef. *Baroková literatúra*. Bratislava:
 Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984,
 389 s.
 SINAPIUS-HORČIČKA, Daniel. *Neo-forum
 Latino-Slavonicum: Nový trh latinsko-
 slovenský*. Bratislava: Tatran, 1988, 272 s.

Karola Skutecká-Karvašová

maliarka

* 4. 6. 1893 Banská Bystrica

† 9. 1. 1945 Nemecká

Štyri roky pred narodením Karoly sa jej rodičia presťahovali do Banskej Bystrice z Benátok, kde v tom čase pôsobil a bol už známym maliarom jej otec Dominik Skutecký. Najprv žili v rodnom dome Karolinej matky Cecílie, neskôr sa presťahovali na Hornú ulicu č. 57, kde čoskoro vyrástla vila benátskeho štýlu s ateliérom na prvom poschodí a kvetinovou záhradou. Karola už v mladosti nasledovala otca a učila sa umeniu malby. Svoj talent rozvíjala v rokoch 1909 – 1913 u Valérie Telkessy, maliarky portrétov a žánrových obrazov v Budapešti. S otcom absolvovala krátkodobé študijné pobyty v Rakúsku a Taliansku. Vynikala tiež hrou na klavír a znalosťou piatich jazykov – ovládala anglický, francúzsky, maďarský, taliansky a nemecký jazyk. Jej vonkajšiu krásu môžeme obdivovať aj z niekoľkých obrazov otca – *Portrét Karoly* (1897), *Dcéra číta* (1910), *Portrét Karoly Skuteckej* (1911), *Karola v ateliéri* (1912), *Lola* (1912), *Maliarka kvetín* (1913 – 1916). Dňa 12. novembra 1918 sa vydala za MUDr. Ferdinanda Karvašu, s ktorým zostala bývať v rodinnej vile na Hornej ulici č. 57. Ich syn,

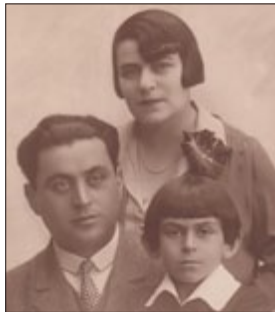

známy spisovateľ a dramatik Peter Karvaš, sa narodil 25. apríla 1920. Karola pokračovala v rodinnej tradícii a po otcovej smrti (1921) využívala ateliér na poschodí pre svoju profesionálnu činnosť. Maľovala však už len sporadicky. Podobne ako otec sa venovala figurálnej maľbe a zátišiu. Techniku pastel používala pri portrétovaní príbuzných a známych, olejomaľbu pri tvorbe kvetinových zátiší. Medzi jej doteraz známe obrazy patria *Zátišie s hodinami* (1930), *Portrét ženy*

■ So synom v Taliansku 1928, zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici

■ Peter Karvaš s rodičmi 1926, zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici

(1923), *Záhradné fialky* (1913), *Jablká* (1920), *Zátišie* (1930) a *Zátišie s keramikou a kvetmi* (1930). Pod svoje obrazy sa podpisovala dievčenským priezviskom a skratkou Rolla. Svoje diela prezentovala aj 4. júna 1916 V Banskej Bystrici k Sviatku kvetín v meštiackej a obchodnej vyššej škole. Výťažok z výstavy kvetinových zátiší venovala vojnovým poškodencom.

Tažké časy pre Karolu a jej rodinu nastali po vzniku Slovenskej republiky (1939). Získali síce v roku 1941 prezidentskú výnimku, ktorá ich v roku 1942 zachránila pred deportáciou do koncentračného tábora, ale museli nosiť Dávidovu hviezdu. Vila sa stala v tom čase útočiskom pre mnohých rasovo prenasledovaných. Roku 1941 musel Ferdinand Karvaš zanechať prax a ani prestup na katolícku vieru vo februári 1943 nezachránil rodinu pred arizáciou a vystahovaním do nájomného domu v Porges palote. Dňa 18. júna 1943 sa tu Karola pokúsila o samovraždu skokom do výtahovej šachty. S ťažkými zraneniami ju odviezli do miestnej

nemocnice. Hoci nebola doliečená, spolu s manželom ju zatkli. Neskôr 18. decembra 1944 ich internovali do väznice Krajského súdu v Banskej Bystrici. Snaha o vyslobodenie manželov z väzenia, ktorú inicioval banskobystrický biskup Andrej Škrábik a MUDr. Rudolf Sokol zo Slovenskej Ľupče, bola márna. Ferdinand odmietol opustiť imobilnú Karolu, a tak obaja zahynuli 9. januára 1945 vo vápenej peci v Ráztockej doline v Nemeckej. Dňa 22. júla 2013 boli osadené dva kamene (tzv. stolperstein alebo kamene zmiznutých) pred vilou D. Skuteckého na počesť Ferdinanda a jeho manželky Karoly.

Jozef Ďuriančík

■ Literatúra a pramene

ĎURIANČIK, Jozef. *Po stopách Dominika Skuteckého*. Banská Bystrica: DALI-BB, 2012, 88 s. ISBN 978-80-8141-027-7.

Fotografia so synom Petrom, zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici.

■ Obraz Zátišie s hodinami, zdroj: Stredoslovenská galéria v Banskej Bystrici

Alexander Skutecký

architekt

* 25. 6. 1883 Viedeň, Rakúsko

† 1944?

Prvorodený syn známeho slovenského výtvarného umelca Dominika Skuteckého Alexander prišiel na svet, podobne ako jeho staršia sestra, vo Viedni 25. júna 1883. Vo veku šiestich rokov sa stal Banskobystričanom, nakoľko sa rodina Dominika Skuteckého v r. 1889 natrvalo presťahovala do mesta pod Urpínom, kde Alexander navštevoval základnú a strednú školu. Ďalšie kroky umelecky nadaného študenta smerovali do Budapešti na Technickú univerzitu, kde ukončil štúdium architektúry (1905 – 1913) a získal diplom inžiniera architekta. Prvú svetovú vojnu prežil ako dôstojník c. k. armády. Na jej konci roku 1918 v Prahe Anna Boučková porodila Alexandrovi jediné dieťa, syna Pavla. Určite je netradičné na tú dobu, že Annu pojal za manželku v čase synovho nástupu do školy (1925).

Už jeho prvá profesionálna aktivita v roku 1913 (návrh na palác novinárov) bola hodnotená priaznivo, striebornou medailou Maďarskej inžinierskej a staviteľskej spoločnosti. V medzivojnovom období spracoval návrh na rekonštrukciu mestského hotela vo Zvolene (hotel Grand), na žiadosť tamojšej mestskej rady. Povojnový dvojročný pobyt v B. Bystrici mu umožnil nahliadnuť do nových politických pomerov a nadviazať profesionálne kontakty s banskobystrickým architektom, rovnako absolventom budapešťianskej školy Vojtechom Holeschom (1892 – 1938). Po ich prvom spoločnom projekte na výstavbu Národného domu v B. Bystrici (v súťaži uspel Emil Belluš) V. Holesch opúšťa Slovensko a cestuje po svete. U Alexandra Skuteckého sa Vojtech Holesch znovu prihlásil roku 1927 po dlhých siedmich rokoch. Ich najznámejším spoločným architektonickým dielom sa stal Justičný palác v Bratislave. Krátko po dokončení projektu Vojtech Holesch zomiera.

Alexander Skutecký po roku 1920 nasmeroval svoje profesionálne pôsobenie do

hlavného mesta, kde sa okamžite zapája do činnosti architektonickej sekcie pokrokového umeleckého združenia Kunstverein (jeho základy boli položené už roku 1884). Na Göllnerovej ulici číslo 49 má vlastný ateliér (pôvodne na Ventúrskej č. 3), v ktorom spočiatku spolupracuje s Imrichom Geyduscherom. Bratislava v tom čase prežíva obdobie staviteľskej explózie, najmä polyfunkčných (administratívnych a obytných) budov, neskôr aj súkromných domov vilového charakteru. Mladý architekt vytvára projekty pre novotvoriaci sa finančný sektor. Podľa jeho návrhov v rokoch 1921 – 1923 vyrástli budovy: filiálka Českej Union banky na Gröslingovej ulici, budova Slovenskej všeobecnej úverovej banky na Štúrovej ulici – objekt je zapísaný do Ústredného zoznamu pamiatkového fondu SR – NKP. Jej pobočka A. Skutecký projektoval pre Nové Zámky. Budovy nesú ešte pečať monumentálneho oficiálneho štýlu poznačeného prvkami eklekticismu. Pre súkromného podnikateľa projektuje vilu na Štefánikovej ulici a administratívnu budovu pre jeho továreň Kablo. Potom spoločne s V. Holeschom projektuje súkromné vily v Bratislave. Neskôr polyfunkčné budovy poisťovní v Bratislave a v Košiciach.

14. marec 1939 zmenil politické pomery na Slovensku a vylúčil židovskú komunitu zo slovenskej spoločnosti. Alexander získava síce prezidentskú výnimku pre celú rodinu, ktorá podobne ako jeho sestru Karolu zachránila pred deportáciami do Osvienčimu, ale nie pred perzekúciami. V Bratislave sa necítil bezpečne, preto odchádza na východné Slovensko do Spišskej Novej Vsi a odtiaľ smeruje na stredné Slovensko, do Banskej Bystrice. Tu sa jeho osud naplnil. Počas ústupových bojov druhej čs. paradesantnej brigády v dňoch 26. až 29. októbra 1944 v Hiaďeľskom sedle v smere na Prašivú do Sopotnickej doliny, bolo útočiacimi nemeckými jednotkami zajatých 62 rasovo prenasledovaných, skrývajúcich sa v príľahlých zemľankách a 18 imobilných vojakov a partizánov. Počas krátkoho odporu Nemci všetkých usmrtili a zahrabali

v štyroch masových hrobách Pod Javorím a Na Zráze. Podľa archívnej dokumentácie Pamätníka SNP medzi obeťami sa vyskytuje aj meno Alexandra Skuteckého a jeho rodiny.

Alexander Skutecký sa už počas svojho života stal uznávaným architektom. Jeho projekty administratívnych, obytných budov a súkromných vil dodnes skrášľujú Bratislavu a Košice. Hoci jeho pracovné úsilie bolo predčasne ukončené, patrí mu čestné miesto medzi majstrami architektúry Slovenska.

Jozef Ďuriančík

■ Literatúra a pramene

ĎURIANČIK, Jozef. *Po stopách Dominika Skuteckého*. Banská Bystrica: DALI-BB, 2012, 88 s. ISBN 978-80-8141-027-7.

Podobizeň Alexandra Skuteckého, 1920, zdroj: Stredoslovenská galéria v Banskej Bystrici.

■ Vila Dominika Skuteckého, Horná ulica

Ján Stražan

prvý slovenský kočovný
profesionálny bábkar

* 1. 7. 1856 Varín

† 15. 9. 1939 Trnava

Svoje detské roky strávil na Morave a v Čechách, kam r. 1862 odišiel s divadlom bábkara Kajetána Čandu. Po návrate na Slovensko v r. 1868 sa zoznámil so starým českým bábkarom Antonínom Homolkom, ktorý ho zasvätil do tajov bábkarstva. Po jeho smrti sa plne venoval bábkovému divadlu. V r. 1878 prvýkrát vystúpil vo Vysokej nad Kysucou s bábkami, ktoré si sám vyrezal. Založil kočovné, tzv. Stražanovo divadlo (Veľké Gašparkovo divadlo). V poslednej štvrtine 19. storočia bol už známy kočovný bábkar. Okrem bábkového divadla a panorámy predvádzal i gymnastické cvičenia a neskôr prevádzkoval aj kolotoče. So svojou bábkovou scénou precestoval skoro celé Slovensko. Predstavenia usporadúval v Trenčianskej, Liptovskej, Turčianskej, Zvolenskej, Nitrianskej a Oravskej župe. V niektorých mestách mal priamo vyhradený priestor, v ktorom nesmel hrať iný bábkar (Martin, Žilina). Prednosť dával dedinám a mestechám. Najradšej a najdlhšie hrával v Banskej Bystrici, v Hybiach a v Trenčianskom Rovnom. Z Banskej Bystrice zachádzal do neďalekej Radvane, kde pomerne často zostával aj zimovať.

Mal okolo dvesto bábok rôznych druhov a veľkosti. Jeho bábkky boli spočiatku vysoké až jeden a pol metra, mali pohyblivé ústa a oči, na hlavách parochne. Medzi marionetami sa nachádzali i portrétové bábkky rodiny. Autorom bol ľudový rezbár František Brežňanský z Hodruše. Boli to marionety s kombinovaným systémom vedenia pomocou drôtu v hlave bábkky a nití.

V repertoári využíval dve dramaturgické línie. Jednak tradičný marionetový európsky a český repertoár kočovných komediantských skupín (Knieža Oldřich, Veselí uhlár, Dr. Faust, Blanické vojsko, Knieža Maximilián, Bilfink Stumberský). Druhou líniou boli čínoherné hry slovenských

■ S manželkou Teréziou a deťmi, zdroj: SNK – Literárny archív, Martin

a európskych autorov, ktorí boli populárni v druhej polovici 19. a zač. 20. storočia (Strídža zpod hája, Bludár, Diabol v raji manželskom od Ferka Urbánka, Sirota od Maríny Olgy Horváthovej, Márnotratný syn od Jozefa Hollého, Mlynár a jeho dieťa od rakúskeho autora Ernsta Raupacha). Vystúpenia navštevoval napríklad aj Jozef Gregor Tajovský a Hana Gregorová.

Ján Stražan bol súčasťou procesu budovania základov novodobej slovenskej kultúry. Stal sa zakladateľom bábkarskej dynastie, ktorá hrá bábkové divadlo bez prerušenia už vyše stodvadsať rokov. V rodine Stražanovcov vyrástla i matka jedného z posledných činných bábkarov na Slovensku, Bohuslava Anderleho, Eva Kouřilová (1880 – 1969). Zo Stražanovského rodu pochádzajú i ďalší slovenskí divadelníci, napr. Jozef Stražan (1943), člen činohry Divadla Jónáša Záborského v Prešove a Marián Zedníkovič (1951 – 2007), člen činoherného divadla Astorka v Bratislave.

Mária Bôbová

■ Jedna z portrétových bábok predstavujúca Jána Stražana s manželkou, zdroj: SNK - Literárny archív, Martin

■ Literatúra a pramene

HAMAR, Juraj. *Ľudové bábkové divadlo a bábkar Anton Anderle*. Bratislava: Slovenské centrum pre tradičnú kultúru, 2008, 224 s. ISBN 978-80-970098-0-9.

HLEDÍKOVÁ, Ida. Ján Stražan a jeho divadelnícky rod: (o faktoch a tvorbe prvého slovenského divadelného profesionála – kočovného komedianta Jána Stražana). In: *Slovenské divadlo*. 2006, roč. 54, č. 3, s. 417 – 450. ISSN 0037-699X.

ŽABKOVÁ, Soňa. Pohľad do dejín bábkarstva v Banskej Bystrici. In: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice 2: zborník z vedeckej konferencie*. Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB a Štátna vedecká knižnica, 2006, s. 276 – 292. ISBN 80-85169-80-0.

■ Rodinná fotografia Jána Stražana, prvý zľava (1914), zdroj: SNK - Literárny archív, Martin

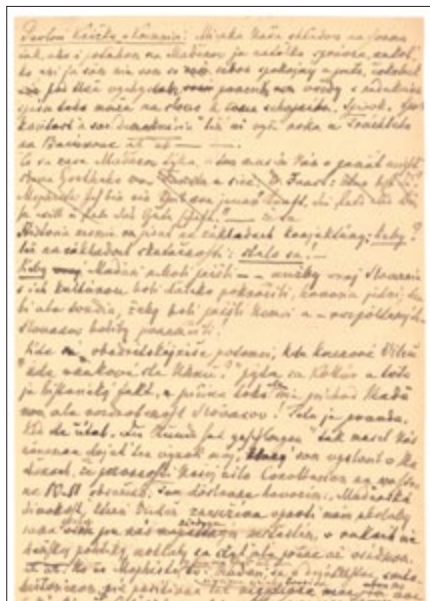
Samuel Dobroslav Štefanovič

národný buditeľ, veliteľ
slovenských dobrovoľníkov,
publicista, redaktor

* 19. 8. 1822 Banská Bystrica

† 25. 11. 1910 Kremnica

Patril medzi pozoruhodné, i keď rozporuplné osobnosti slovenských dejín. Jeho osobnostný profil sa formoval v neľahkých a pre Slovákov neprajných časoch. Elementárnu školu navštevoval v Banskej Bystrici, po jej skončení absolvoval v rodisku aj nižšie gymnaziálne triedy, potom odišiel osvojiť si maďarčinu na gymnáziu v Gemeri, od roku 1839 študoval filozofiu na evanjelickom lýceu v Banskej Štiavnici, teológiu do roku 1844 v Bratislave. V školskom roku 1844/1845 absolvoval dva semestre na teologickej fakulte univerzity v Halle.

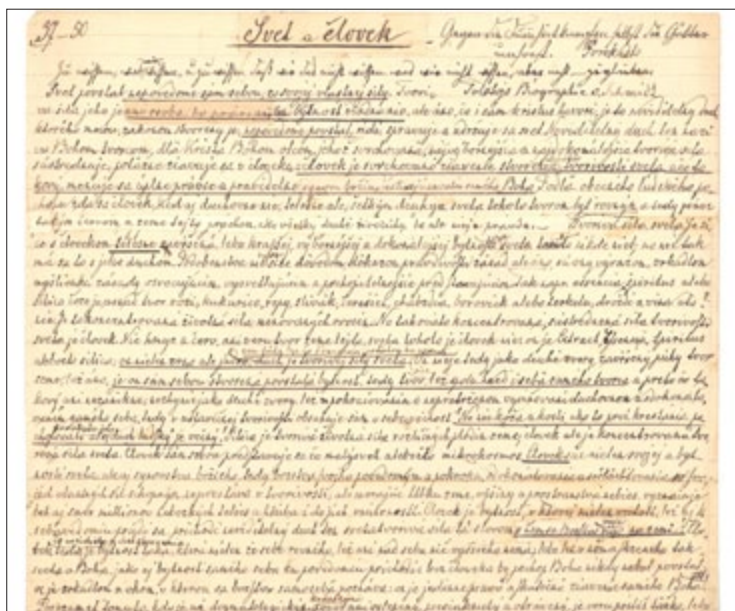
■ Korešpondencia adresovaná Pavlovi Križkovi, zdroj: SNK – Literárny archív, Martin

Jeho národné cítenie sa vyhranilo najmä počas štúdia v Banskej Štiavnici. Pričinením Licharda, Šuhajdu, Ollíka, Grossmanna a Sládkoviča sa postupne angažoval iba v slovenskej, hoci sprvu prijal členstvo aj v maďarskej študentskej spoločnosti. Po príchode do Bratislavy sa však dostal nie vlastnou vinou do ostrého konfliktu s Ľudovítom Štúrom, ktorý ho dokonca nazval „škodcom národnej veci.“ Napriek tomu sa Štefanovič na Vianoce 1843 zaradil k štyridsiatim piatim účastníkom, protestujúcim proti suspendovaniu Ľudovíta Štúra.

V roku 1847 sa stal nakrátko vychovávateľom v Záriečí, od septembra profesorom na nižšom evanjelickom gymnáziu v Banskej Bystrici, kde sa zapojil do činnosti slovenského spolku iniciovaného Kuzmánym. Bol členom Tatrína a v roku 1847 sa zúčastnil ako „bohoslovec“ na jeho štvrtom zasadnutí v Čachticiach. V roku 1848 ako notár meštianskeho vzdelávacieho spolku v Banskej Bystrici bol prítomný na poradách slovenských národovcov v Liptovskom Mikuláši o Žiadostiach slovenského národa, patril k najprudkejším rečníkom. Pre pokus o rozširovanie Žiadostí v Banskej Bystrici bol prenasledovaný, skrýval sa v Blatnici.

V rokoch 1848–1849 sa zapojil do Slovenského povstania, no pre pochybnosti o pripravenosti povstania odmietol zložiť prisahu vernosti SNR a dal sa zverbovať za obyčajného vojaka. Vyznamenal sa v bojoch pri Myjave a Senici, za čo ho vymenovali za veliteľa stotiny a kapitána. Bol prvým slovenským kapitánom, odporcom spolupráce s viedenským dvorom. Od začiatku mal konflikty s predstaviteľmi SNR a stal sa jedným

■ Rukopis práce Svet a človek, zdroj: SNK – Literárny archív, Martin

z hlavných predstaviteľov opozície proti L. Štúrovi, J. M. Hurbanovi a B. Bloudkovi. Po revolúcii sa stal úradníkom župnej správy vo Zvolene, v Krupine a v Balážskych Ďarmotách. V roku 1861 bol spoluiniciátorom Memorandového zhromaždenia a jedným z jeho zapisovateľov. Žil v Krupine, príležitostne pôsobil v Budíne, Liptovskom Mikuláši a v Banskej Bystrici. V roku 1867 odišiel dobrovoľne do penzie na protest proti rakúsko-maďarskému vyrovnaniu. Pre obvinenie z panslavizmu ho prenasledovali, v roku 1877 zbavili penzie a načas musel odísť do Chorvátska. V roku 1879 sa vrátil na Slovensko a usadil sa vo Zvolene.

Publicistike a žurnalistike sa začal venovať až od roku 1872. Písal pod pseudonymom Stephanides, Dobromil, Pravoľub, Samo, Starý Zvolenčan, Števo Hlaváň a i. Obsah jeho článkov úzko súvisel s jeho národnobuditeľskou činnosťou a originálnymi politickými i filozofickými náhľadmi. Knižne debutoval roku 1886 historicko-polemickým spisom „Slovenské povstanie z roku 1848/49“. V oblasti novinárstva o rok neskôr vydával, redigoval mesačník „SVETLO“, časopis pre politiku,

spoločenský život a blahobyt ľudu, ktorý temer celý zaplnil vlastnými príspevkami (vyšlo len päť čísel).

Na sklonku života opustil Zvolen a cez Budču roku 1905 sa usadil v Kremnici, kde v roku 1910 vo veku osemdesiatosem rokov vydýchol naposledy. Jeho telesné pozostatky boli roku 1975 prevezené na Národný cintorín v Martine. Pamiatku Samuela Štefanoviča v Banskej Bystrici dnes pripomína tabuľa na Námestí Štefana Moysesa na historickej budove Pretória, čiže bývalej mestskej administratívnej budove, v ktorej je dnes Stredoslovenská galéria.

Katarína Donovalová

■ Literatúra a pramene

PARENÍČKA, Pavol. Niekoľko poznámok k biografii a osobnosti Samuela Dobroslava Štefanoviča. In: *Biografické štúdie* 26. Martin: Matica slovenská, Biografický ústav, 1999, s. 26 – 30. ISBN 80-7090-571-9.

Slovenský biografický slovník. V. zväzok. R – Š. Martin: Matica slovenská, 1992, s. 514 – 515. ISBN 80-7090-216-7.

Samuel Dobroslav Štefanovič, portrét od Miloša Jiráka, 1905.

František Šujanský

jazykovedec, etnograf,
rímskokatolícky kňaz, mecén

* 1. 4. 1832, Rajec

† 20. 5. 1907 Český Tešín, Česko

Narodil sa v rodine Jána Šujanského a Anny rodenej Kalužayovej. Študoval na gymnáziách v Banskej Bystrici, Nitre, Vacove, teológiu na seminári v Pešti. Na gymnáziu v Banskej Bystrici získaval vedomosti od takých výrazných osobností slovenského národného života ako Martin Čulen a Juraj Slota. Bol členom Čitateľského spolku pohronskeho. Už tu sa prejavil jeho záujem o slovenskú literatúru a lingvistiku. Pri získavaní vzdelania z teológie nadobudol slušné znalosti gréčtiny, latinčiny, nemčiny, srbochorvátčiny, poľštiny a maďarčiny, čo neskôr využil pri svojej lingvistickej práci. Zbieral plody slovenskej ľudovej tvorivosti, povesti, piesne a poverky systematicky skúmal z pohľadu jazykovedy. Najväčším prínosom pre slovenskú folkloristiku bola jeho zbierka parémií, ktorú venoval A. P. Záturckému do jeho publikácie *Slovenské príslovia*. Venoval sa etymológii, onomastike, lexikografií, dialektológii. Aktívne prispieval k upevňovaniu spisovnej slovenčiny, výskumu histórie slovenského jazyka a slovenských nárečí. Jeho práce sa zaraďujú k jazykovedným úsiliam Sama Czambela, Františka Pastrneka alebo Jozefa Škultétyho. Príspevky z oblasti lingvistiky ale aj rôzne osvetové články s poľnohospodárskou a spoločenskou tematikou, zamerané na zlepšenie života farníkov, publikoval na stránkach Národných novín, Obzoru, Národného hlásnika, Literárnych listov, Katolíckych novín, Zvolenských novín, Slovenských pohľadov, Časopisu muzeálnej slovenskej spoločnosti, časopisu Priateľ školy a literatúry, českých periodík Blahozvěst a Národ.

Ako kaplán pôsobil na farách v Horných Hámroch, Oslanoch, Podkoniciach, Kláštore pod Znievom, Martine, Kremnici, Detve a v Banskej Bystrici. Kňazské poslanie ho spojilo s Radvaňou, farárom bol v Selciach. Spolupracoval s mnohými katolíckymi, evanjelickými

dejaťmi, s literátmi Jankom Kráľom, Karolom Kuzmánym, Andrejom Sládkovičom, Tomášom Červeňom, Andrejom Hanzlíkom. Snažil sa o posilnenie národného sebedovedia vzdelancov i jednoduchých ľudí. Bol členom odboru Matice slovenskej, jej filologického odboru pre zbieranie slovensko-maďarsko-nemeckého-lexikálneho materiálu, členom výboru Spolku sv. Vojtecha. Venoval sa organizátorskej, osvetovej a vzdelávacej práci. Zaslúžil sa o prestavanie kostolov v Radvani a Selciach a o postavenie nového kostola v Šalkovej. V Banskej Bystrici zastával post škôldozorca. Pochovaný je v Selciach, na miestnom kostole je pamätná tabuľa.

Bohatá pozostalosť Františka Šujanského sa nachádza v Literárnom archíve SNK v Martine. Obsahuje početnú korešpondenciu s významnými verejnými činiteľmi, kultúrny a vedeckými pracovníkmi.

Soňa Šváčová

■ Literatúra a pramene

KOŠTIALOVÁ, Katarína. Význam osobností mesta z etnografického hľadiska. In: Alexandra BITUŠÍKOVÁ a Jolana DARULOVÁ, ed. *Banská Bystrica: osobnosti v dejinách mesta. Historicko-etnologické štúdie II*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2001, s. 229 – 237. ISBN 80-8055-551-6.

TVRDOŇ, Emil. *František Šujanský ako jazykovedec*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978, 122 s.

Portrét Františka Šujanského, zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum, Banská Bystrica.

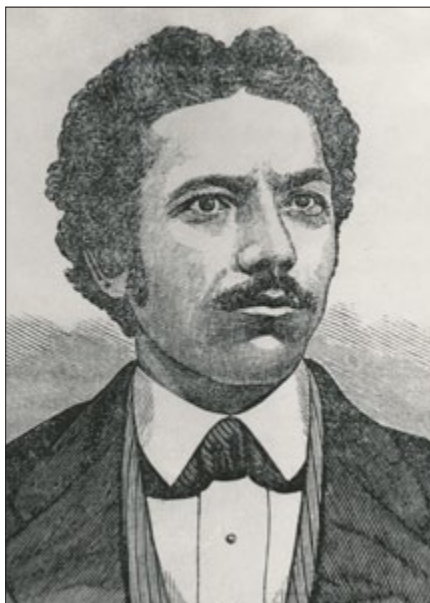
Daniel Šustek

cestovateľ, spisovateľ, stolár,
podnikateľ, krajský činiteľ

* 27. 1. 1846 Slovenská Ľupča
† 13. 3. 1927 Chicago, USA

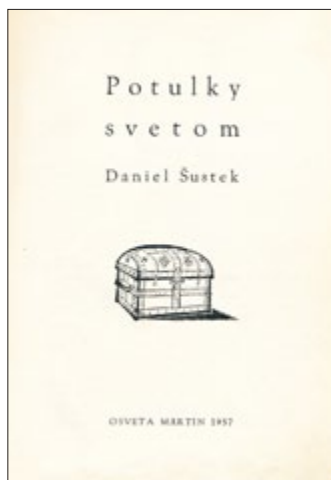
Daniel Šustek bol vyučený stolár. Svoje povolanie využil nielen v rodnej Slovenskej Ľupči, Banskej Bystrici, ale aj v ďalekej cudzine. V mladosti snívaj o cestovaní po moriach a oceánoch. Svoj sen aj naplnil. Najprv na vandrovkách, neskôr cielavedome precestoval celú Európu, Stredný východ a Severnú Ameriku.

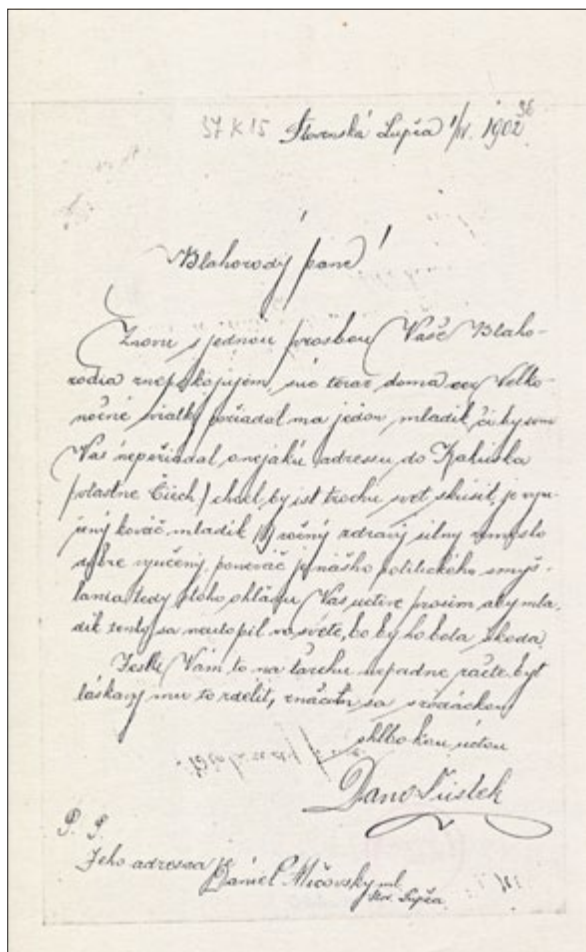
Narodil sa v Slovenskej Ľupči 27. januára 1846 Zuzane, rodenej Muránskej a Andrejovi Šustekovi. Mal sestru a dvoch bratov. Študoval na nižšom evanjelickom gymnáziu v Banskej Bystrici (1857 – 1859). Za stolára sa vyučil v rodnej Slovenskej Ľupči a táto profesia ho dlhé roky živila. V r. 1863 – 1864 pôsobil ako stolár v Banskej Bystrici. Okúsil aj chlieb na tovarišskej vandrovke. Podnikol veľa a ďalekých ciest. V rokoch 1872 – 1877 sa živil ako umelecký stolár a návrhár rozličných firiem v Chicagu. Bol aj farmárom v Lowe, no čoskoro sa vrátil k podnikaniu v Chicagu. Počas svojich ciest písal reportáže, cestopisné črty s výpoveďou o hospodárskych a sociálnych pomeroch,

ktoré posielal svojmu Ľupčianskemu spoluprádkovi Danielovi Gabrielovi Lichardovi. Ten ich publikoval v časopise Obzor. Cestopisy boli pre čitateľov veľmi zaujímavé a pútavé. Danielovi Šustekovi chýbalo vyššie vzdelanie, no jeho práce boli umelecky a faktograficky hodnotné. V roku 1874 pod názvom *Cesta cez Turecko a Egypt do Svätej*

■ Titulný list
a ukážka z knihy
Potulky svetom,
1957; zdroj:
ŠVK – Literárne
a hudobné
múzeum, Banská
Bystrica

■ Korešpondencia
adresovaná Andrejovi Halašovi
z roku 1902, zdroj: SNK –
Literárny archív, Martin

Zeme ich vydala Matica slovenská. Neskôr boli publikované *Potulky svetom* (výber, Martin, 1957), *Z ciest po Ázii, Obrázky z amerického života, Cesta do Palestíny, Zo stareho sveta*. Svojou tvorbou obohatil cestopisný žáner v slovenskej literatúre druhej polovice 19. storočia. Verne opísal pozitívne i negatívne javy v USA a osudy slovenských vystaňovalcov. Bol podporovateľom hospodárskych a politických aktivít Slovákov, dozorcom hlavného odboru Národného slovenského spolku a spoluzakladateľom Matice slovenskej v Amerike. Okrem slovenčiny ovládal francúzštinu, taliančinu, nemčinu a angličtinu.

Zomrel v Chicagu 13. marca 1927, kde je aj pochovaný.

Zlata Troligová

■ Literatúra a pramene

Slovenský biografický slovník. V. zväzok. R – Š.
Martin: Matica slovenská, 1992, s. 547 – 548.
ISBN 80-7090-216-7.

ŠUSTEK, Daniel. *Potulky svetom*. Martin: Osveta, 1957, 251 s.

Portrét Daniela Šusteka, zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum, Banská Bystrica.

Július Juraj Thurzo

námorný kapitán, spisovateľ

* 21. 2. 1882 Detva

† 16. 2. 1950 Radvaň

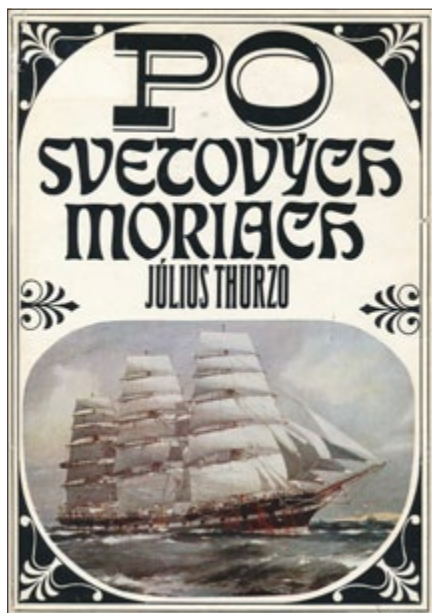
Z rodnej Detvy pod Poľanou sa do vzdialených svetadielov brázdil moria a oceány dostal ďalší moreplavec Július Juraj Thurzo. Bol nielen schopným námorníkom, ale aj bystrým pozorovateľom a spisovateľom svojich zážitkov. Jeho predkovia boli radvanskí prachári, starý otec stolárom. Otec Ján Thurzo bol župným cestmajstrom. Za prácou sa s rodinou presťahoval do Brezna, kde Július prežil svoje detstvo. Neskôr sa usadili v Banskej Bystrici. Na nižšom evanjelickom gymnáziu študoval v Banskej Štiavnici, na námorníckej akadémii vo Fiume, dnešnej Rijeke. Fiume pri Jadranskom mori bolo námorným prístavom Uhorska. O škole, ktorá vzdelávala zadarmo, sa dočítal v prospekte. Podmienkou bolo naučiť sa po taliansky. Po absolvovaní akadémie odplával ako praktikant do Brazílie. Prvú plavbu absolvoval v roku 1898 na lodi Mátyás Király. Zažil aj

■ Lodný kalamár Júliusa Thurzu, zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum, Banská Bystrica

stroskotanie či smrť členov posádky. Roku 1906 zložil skúšky námorného kapitána ďalekej plavby. Do vypuknutia prvej svetovej vojny sa plavil po svetových moriach a oceánoch. Kotvil v prístavoch Latinskej Ameriky, Karibského mora, Atlantického, Indického a Tichého oceánu, najviac v prístavoch Stredozemného, Čierneho a Azovského mora. Rozvážal uhlie, kávu a obilie. V roku 1912 ho vo Fiume na niekoľko mesiacov navštívila manželka Kornélia s dcérkou. V novembri sa už s námorníkmi plavil na novom parníku do Argentíny, kde trávil ďalšie Vianoce bez rodiny, v horúčave 45 °C. Počas prvej svetovej vojny vystriedal obchodné lode za vojnové. Prekonával ďalšie namáhavé a nebezpečné plavby, aj cez zamínovanú úžinu v Dardanelách. Slúžil v Pule, na Čiernom mori a na dolnom Dunaji. Jeho rodina prežívala vojnové roky v Radvani. Na Vianoce roku 1918 sa Július Thurzo zničený, ale šťastný vrátil domov. V roku 1919 sa zamestnal na Župnom úrade v Banskej Bystrici. Práca ho neuspokojovala a ešte koncom roka prijal miesto plavebného poradcu na československom veľvyslanectve v Belehrade. Presťahoval sa tam aj s rodinou. Pôsobil tam štyri roky. Potom sa

■ Obálka knihy *Po svetových moriach*, 1973, zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum, Banská Bystrica

vrátil do Bratislavy a na Poriečnom plavebnom úrade pre oblasť Dunaj získal miesto organizátora čs. lodnej dopravy, najmä Dunajplavby. Bol menovaný prístavným kapitánom. Neskôr ako prístavný riaditeľ sa zúčastňoval na medzištátnych konferenciách o lodnej doprave na Dunaji. Svojimi odbornými skúsenosťami sa značne zaslúžil o rozvoj našej riečnej plavby. Incioval aj založenie školy pre výchovu námorníkov na riečnych lodiach. Tvrdý život ho nezlomil a nezmenil, zostal nezištným. Od roku 1949 žil s rodinou v Banskej Bystrici-Radvani. Thurzo rád a dobre kreslil. Jeho kresby plachetníc, bárók i súčiastok sa žiaľ neskôr stratili. Ovládal nielen techniku plavby, ale aj cudzie reči, históriu a mentalitu rôznych národov. Dohovoril sa desiatimi jazykmi. Je nositeľom vyznamenania Rad sv. Sávu od juhoslovanského kráľa Alexandra. Prežil

tragickú smrť dcéry a vnučiek. Unavený cestovaním, vysilený prácou a chorobou zomrel 16. februára 1950 v Radvani, kde bol aj pochovaný. Na pohrebe sa zúčastnila delegácia slovenských lodníkov v uniforme. Neskôr boli jeho telesné pozostatky prevezené na Národný cintorín do Martina. Dom, ktorý v Radvani postavil, bol pri výstavbe sídliska zbúraný.

Svoju možno najromantickejšiu cestu talianskou plachtenicou Ausilio na ostrovy Veľkých Antíl opísal v cestopise *S plachtovkou do Karibského mora alebo po stopách Kolumbových*. Ďalší nazval *Pompero* po ničivom vetre, ktorý potopil plachtenicu Belvidere. Tretí, z prostredia prístavov Kantonu a Honkongu nesie meno *Tajffún*. Štvrtý cestopis *Okolo Austrálie* napísal po blahodarnom pobyte v kúpeľoch na Sliachi. Cestopis *Okolo Austrálie* už nedokončil. Jeho cestopisné črty vyšli posmrtné pod názvom *Po svetových moriach* (Bratislava, 1973).

V literatúre je Július Juraj Thurzo uvádzaný aj ako Július Thurzo – druhé meno bolo zapísané ako Georg, ale ho nepoužíval. Základná škola v Detve bola v roku 2004 premenovaná na Základnú školu Júliusa Juraja Thurzu. Roku 2002 pri príležitosti 120. výročia jeho narodenia Ministerstvo dopravy, pôšt a telekomunikácií SR vydalo pamätnú obálku, pošta v Detve použila príležitostnú pečiatku a Podpolianske múzeum v Detve usporiadalo výstavu z predmetov jeho pozostalosti. Kalamár, ktorý používal pri písaní počas plavieb na mori, sa zachoval v Štátnej vedeckej knižnici – Literárnom a hudobnom múzeu v Banskej Bystrici.

Zlata Troligová

■ Literatúra a pramene

- SKLENKA, Vladimír a Marcel PECNÍK, ed. *Radvan: monografia mestečka*. Banská Bystrica: Centrum pre rozvoj cestovného ruchu, 2008, s. 270 – 271. ISBN 978-80-970078-0-5.
- THURZO, Július. *Po svetových moriach*. Bratislava: Obzor, 1973, 199 s.
- Fotografia Júliusa Juraja Thurzu z knihy *Po svetových moriach*, 1973, zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum, Banská Bystrica.

Ján Jozef Tumler

kníhtlačiar, vydavateľ, kníhkupec

* 11. 3. 1754 Bratislava

† ?

Pochádzal z krémárskej rodiny. Kníhtlačiarstvu sa vyučil v tlačiarňi Jána Michala Landerera v Bratislave a Jozefa Kurzböcka vo Viedni. R. 1782 prišiel do Banskej Bystrice, kde žiadal mestskú radu o povolenie založiť tlačiareň, 1783 – 1796 majiteľ tlačiarne v dome na Lazovnej ulici, od 1794 podnik upadal, 1796 ho po konkurze spolu so skladosť nevyexpedovaných tlačí odkúpil Ján Štefáni za 2100 zl. Pri tlačiarňi zriadil Tumler i kníhkupectvo, dokladom sú zachované súpisy kníh, ktoré mal na sklade mimo jeho vydání, ako aj ďalšie ponukové letáky. Tlačili uňho tiež banskobystrickí vydavatelia a kníhkupci Quendl a Grimm, udržiaval kontakty aj s knihárom a kníhkupcom Jánom Gottfriedom Kollárom z Prešova.

Tumlerova tlačiarenská činnosť, vydavateľské i kníhkupecké aktivity dokumentujú proces formovania osvietenského tlačiarstva a vydavateľstva na Slovensku. Osvietenský prúd značne ovplyvnil obsahovú stránku jeho produkcie. Dominujúce postavenie získala literatúra vydávaná pre široké vrstvy obyvateľstva, čím sa pričínil o sprístupnenie tlačenej slova pre najširšie vrstvy obyvateľstva. Tlačiareň slúžila najmä potrebám obyvateľov mesta a jeho okolia. Nasvedčuje tomu jazyková skladba, z celkovej produkcie boli dve tretiny dokumentov vydané v slovenskom jazyku, zvyšnú časť tvorili tlače v latinčine, nemčine a maďarčine. Celkom vytlačil okolo 150 tlačí rôzneho druhu. Okrem náboženskej literatúry (duchovné piesne, smútočné kázne, modlitebné knižky, katechizmy a i.) sa orientoval aj na osvetové, hospodárske (napr. Jána Glosia o chove včiel *Obsah potřebných naučení a pravidel*, 1792), zdravotnícke publikácie a učebnice pre evanjelické školstvo (Cellariova kniha *Primitiva latina*), zastúpená bola aj právnická literatúra, politika a slovníky. Dlhý rad príležitostných tlačí k sobášom, životným jubileám a z príležitosti úmrtia zachoval rad životopisných

■ Titulný list diela tlačenej u Tumlera v r. 1789, zdroj: Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici

údajov o významných osobnostiach regiónu. Viac publikácií je venovaných na oslavu panovníka. Prvým vytlačeným dielom bol spis *Psáni jednobo Widenčana* (1783) o vzniku a uplatňovaní Tolerančného patentu v Uhorsku. Tumler priemerne ročne vydával 8 – 12 tlačí, najúspešnejším bol r. 1790 s 24 tlačami. Predpokladá sa, že všetko čo vytlačil, okrem príležitostných tlačí, vyšlo jeho nákladom. Tumler tlačil zväčša diela slovenských autorov, pričom viacerí mali spojitost s Banskou Bystricou, či už sa tu narodili, študovali, pôsobili alebo žili v okolí, napr. Ladislav Bartolomeides, Ondrej Plachý, Pavol Severini. Sám Tumler sa prejavil ako spisovateľ, písal v latinčine a v nemčine. R. 1785 – 1786 vydával mesačník *Staré noviny literárního umění*, ktorý bol tlačovým orgánom učenej spoločnosti Societas slavica. R. 1790 žiadal o povolenie tlačiť slovenské noviny, ktoré sa však z tohto obdobia nezachovali. V r. 1789, 1790 a 1793 tlačiar a vydavateľ slovenského *Nového a Starého kalendára* a nemeckého *Neue eingerichteter alter und neuer krackauer Schreib-Kalender*.

Tumler bol v dejinách slovenského kníhtlačiarstva výraznou postavou. Po dvestoročnej prestávke oživil tlačiarenskú činnosť v stredoslovenskom regióne, a otvoril tak novú tlačiarstvu éru, ktorú môžeme nazvať obdobím rozkvetu banskobystrickej kníhtlače.

Mária Bôbová

■ Literatúra a pramene

REPČÁK, Jozef. Tlačiareň Jána Jozefa Tumlera v Banskej Bystrici. In: *Kniha '78*. Martin: Matica slovenská, 1980, s. 174 – 181.

Ferko Urbánek

spisovateľ, dramatik, úradník

* 30. 7. 1859 Vsetín, Česko

† 10. 12. 1934 Bratislava

Ferko Urbánek, vl. m. František Ludovít Urbánek mal sedem rokov, keď sa s rodičmi presťahoval z rodného Vsetína na Morave do Dohnian pri Púchove. Otec, povolaním murár, si tam v roku 1865 kúpil gazdovstvo, postavil kostol i faru. Čoskoro sa zblížil s tamojšími obyvateľmi, pomáhal im vzdelávať sa, hospodársky a hmotne povzniesť. V dome dobre situovaných Urbánkovcov sa schádzali roľníci a robotníci, učili sa písať, čítať, spievali slovenské piesne. Za tento „vlastizradný skutok“ sa dostal na čiernu listinu a stretnutia musel zrušiť. Vlastenecká výchova zanechala spomienky v malom Ferkovi Urbánkovi. Prvé štyri triedy štúdia absolvoval na slovenskom gymnáziu v Kláštore pod Znievom. Po jeho zatvorení pokračoval na gymnáziu v Ostrihome a v Banskej Bystrici. Pôvodne mal ísť študovať do Prahy alebo do Brna, pretože jeho materinská reč bola česká, ale prevážili dobré vzťahy so slovenskými spoluobyvateľmi. V Banskej Bystrici so študentmi čítal a recitoval básne Sama Chalupku, redigoval a vydával písaný časopis *Budič* s prílohou *Zornička*. Pre srdcovú chorobu bol nútený v šiestej triede bansko-bystrického gymnázia štúdium zanechať. Už v Ostrihome trpel zdravotnými problémami a musel odolávať aj šovinistickým útokom profesorov, čo vyústilo v jeho pokus o samovraždu. Iste sa ťažko vyrovnával aj s faktom, že ako chlapec osirel a musel sa sám prebýjať a starať o živobytie. Zamestnal sa ako pomocník v lekárni v Malackách, potom ako pomocný notár a úradník v advokátskej kancelárii v Dolnom Kubíne. Prácu vykonával za stravu a byt. V roku 1883 sa vrátil do Dohnian a začal gazdovať na otcovom majetku. Vykonával popritom aj funkciu poštmajstra. Oženil sa s Marií Jelínkovou z Moravy. Porodila mu sedem detí (tri zomreli v detskom veku) a v roku 1904 predčasne umrela. V tom roku mu zhorel i dom. Po toľkom nešťastí sa presťahoval a zamestnal v Trnave ako tajomník v Spolku

sv. Vojtecha, kde pôsobil do roku 1918. Stal sa dokonca aj majiteľom tlačiarne a vydavateľstva. Neskôr žil v Petržalke u svojho syna. Posledná opona za jeho životom a dielom spadla 10. decembra 1934. Jeho hrob nájdeme na Ondrejskom cintoríne uprostred Bratislavy.

Ferko Urbánek mal už vo Vsetíne dvanásť bábok, s ktorými hral divadlo. Bábkové a divadelné hry hral aj v rodičovskom dome v Dohňanoch. Inšpiráciou mu boli slovenské piesne, povesti, príslovia a porekadlá. Ako študent gymnázia už sám písal frašky a zdramatizované činohry. Divadlu sa venoval ako herec, organizátor i autor. Počas pobytu v Dolnom Kubíne sa stretával s Hviezdoslavom a Kukučínom, ktorí ho povzbudzovali do ďalšej práce. Tam napísal svoju prvú celovečernú veselohru pod názvom *Pokuta za brieche*. Láska k ľudu a k jeho reči ho priviedli k opisovaniu postáv zo sedliackeho prostredia. O dramatickú tvorbu podnietil záujem aj Jozefa Gregora Tajovského, s ktorým počas jeho

učiteľského pôsobenia v Dohňanoch spolupracoval. Urbánkove hry boli veľmi navštevované, no hrali sa po stodolách za asistencie žandárov. V školách sa ozývala maďarčina a slovenského profesionálneho divadla nebolo. Po roku 1918 sa dostalo niekoľko jeho hier aj na javisko SND a uvádzali sa aj v mimo bratislavských profesionálnych divadlách. Hre *Rozmajrín* tleskali diváci v Hodoníne, Olomouci, Brne, Prahe, ale aj vo Viedni. Stvordejstvá povestí so spevmi a tancami *Zora* mala premiéru v Národnom dome v Banskej Bystrici v podaní hercov Divadelného združenia 7. októbra 1933. Ferko Urbánek napísal takmer sedemdesiat jednoaktoviek a celovečerných divadelných hier. Najznámejšie sú *Rozmajrín*, *Bludár*, *Škriatok*, *Hrob lásky*, *Už sú všetci v jednom vreci*, *Strsašidlo*, *Jánošík*, *Jánošíkov poklad*, *Žena*, *Pytlíakova žena*. Jeho hry boli vždy vypredané. Tri Urbánkove inscenácie: *Rozmajrín*, *Škriatok* a *Kamenný chodníček* do televízneho vysielania pripravil Karol L. Zachar. Niektoré jeho verše poznáme aj v zhudobnenej podobe (M. Schneider – Trnavský)

Z jeho nedokončeného životopisu v *Slovenskej lige* sa dozvieme o milovaných rodičoch, súrodencoch, láskach k manželke Márii, družke Márii z Viedne a k vdove Márii z Bratislavy. Divadelnú krv po ňom zdedili aj deti, vnuci a pravnuci.

Zlata Troligová

■ Literatúra a pramene

ČAVOJSKÝ, Ladislav. *Ferko Urbánek alebo Náš divadelný šlabikár*. Bratislava: Hlbiny, 2011, 208 s. ISBN 978-80-970986-0-5.

Encyklopédia slovenských spisovateľov.

2. zväzok. Bratislava: Obzor, 1984, s. 216 – 217.

MAŤAŠÍK, Andrej. *Majstri scény*. Bratislava:

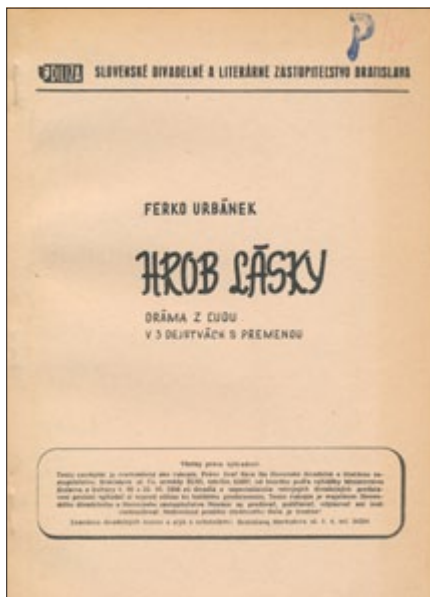
Perfekt, 2003, s. 14 – 15. ISBN 80-8046-249-6.

SOPÚŠEK, Eduard Alexander. Ferko Urbánek.

In: FERKO URBÁNEK. *Škriatok: činohra v 3 dejstvách*. Martin: Osveta, 1955, 80 s.

■ Portrét Ferka Urbánka v divadelnom kostýme, zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum, Banská Bystrica

■ Obálka knihy *Hrob lásky*, 1968, zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum, Banská Bystrica

Ján Vesel

právník, národovec

* 25. 9. 1862 Banská Bystrica

† 22. 3. 1931 Banská Bystrica

Študoval najskôr na banskobystrickom evanjelickom gymnáziu (1875 – 1880), potom na katolíckom gymnáziu (1880 – 1882), za národné povedomie bol však z oboch škôl vylúčený. Zmaturoval na evanjelickom gymnáziu v Banskej Štiavnici. V štúdiu pokračoval na teologickej akadémii v Bratislave, odkiaľ bol za národné aktivity taktiež vylúčený. Napokon nastúpil na právnickú fakultu v Budapešti a roku 1896 získal titul doktora práv JUDr.

Právnickú prax začal u Andreja Hanzlíka v Banskej Bystrici (1888 – 1891), potom 5 rokov pracoval ako koncipient v advokátskej kancelárii Samuela Medveckého. Následne si vo Zvolene založil vlastnú advokátsku kanceláriu, kde pôsobil do roku 1926. Vo Zvolene inicioval založenie Zvolenskej ľudovej banky a stal sa jej správcom. Po jej zlúčení s inými peňažnými inštitúciami sa roku 1921 stal predsedom generálnej správy Národnej banky, účastinnej spoločnosti v Banskej Bystrici. V rokoch 1926 – 1931 bol verejným notárom, presbyterom ev. cirkevného zboru a seniorálnym sudcom. Po celý čas bol aktívny v národnom živote a mal povesť vynikajúceho rečníka.

■ Fotografia s I. Žiakom Somolickým, zdroj: SNK – Literárny archív, Martin

Spoluorganizoval ľudové zhromaždenia, stal sa zakladajúcim členom obnovenej Matice slovenskej, bol funkcionárom viacerých stavovských a kultúrnych organizácií. Prispieval do Národných novín a iných slovenských periodík.

Ján Vesel bol ženatý a mal šesť detí. Manželka Kornélia, rodená Barányová, bola národná a kultúrna pracovníčka, predsedníčka Živeny a zakladajúca členka obnovenej Matice slovenskej v Banskej Bystrici. Všetky deti boli vychovávané v národnom duchu a uplatnili sa vo svojich profesiách, ako aj v boji proti fašizmu. Syn Ivan bol právnik a antifašista, počas SNP bol generálnym prokurátorom. Synovia Milan, Miloš a Mirko boli vojenský účastníci SNP, neskôr menovaní za generálov. Dcéra Elena, vydatá za Ľudvíka Nábělku, a dcéra Zora, vydatá Paulendová, herečka, sa tiež aktívne zúčastnili SNP.

Ján Vesel je pochovaný na evanjelickom cintoríne v Lazovej ulici spolu s ďalšími príslušníkmi svojej rodiny.

Jana Borgulová

■ Literatúra a pramene

KLIMOVÁ, Anna et al. *Kto bol kto v histórii Banskej Bystrice 1255 – 2000*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 2002, s. 211. ISBN 80-85169-62-2.

Portrétna fotografia Jána Vesela, zdroj: Národná banka Slovenska.

Jaroslav Vlček

literárny historik a kritik,
univerzitný profesor

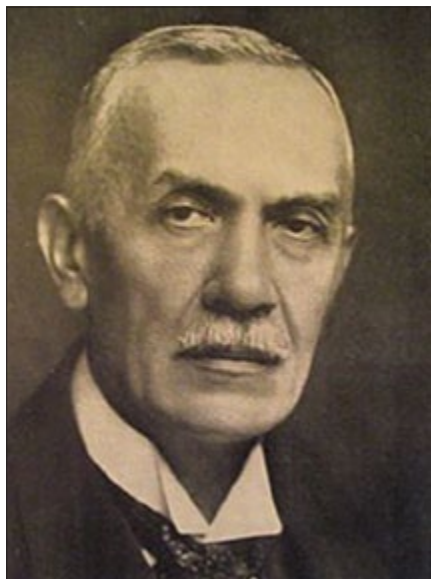
* 22. 1. 1860 Banská Bystrica

† 21. 1. 1930 Praha, Česko

Narodil sa v rodine českého stredoškolského učiteľa Václava Vlčka, ktorý od r. 1854 pôsobil na banskobystrickom gymnázii. Po páde Bachovského absolutizmu sa musel vysťahovať a s rodinou odišiel do Prahy (1861). Po jeho smrti (1870) sa matka so synom vrátila do Banskej Bystrice, kde Jaroslav Vlček absolvoval gymnaziálne štúdiá (1878). Potom odišiel na Filozofickú fakultu Karlovej univerzity v Prahe (štúdium češtiny a nemčiny). Ako vysokoškolský študent začal oboznamovať českú verejnosť s kultúrnou situáciou na Slovensku písaním „původních dopisov“ *Ze Slovenska* do „Slovanských listov“ (1879) a potom takmer celý život uverejňoval v českých časopisoch články a štúdie o slovenskej literatúre. Do slovenského „Orla“ (1879 – 1880) a „Slovanských pohľadov“ (1890 – 1895) písal kritické a podnetné *Listy z Čiech*, ktoré mali na Slovensku sprístupňovať český umelecký život. V Pokorného Knihovni československej ako jej druhý zväzok vydal knižnú štúdiu *Literatura na Slovensku, její vznik, rozvoj, význam a úspěchy* (1881). Ako študent založil v Prahe r. 1882 slovenský spolok Detvan, ktorého bol krátky čas aj predsedom.

Po vysokoškolskom štúdiu pracoval ako suplent na reálnom gymnázii v Brne (1882 – 1885) a stredoškolský učiteľ na cisársko-kráľovskej českej reálke v Prahe (1885 – 1901). Počas pôsobenia na strednej škole pripravil a r. 1885 vydal učebnicovú príručku *Přehled dějin literatury české* a publikoval kritickú štúdiu *Slovensko za posledních pět let* (Slovanský sborník 1883).

Výsledkom hlbšieho výskumu dejín slovenskej literatúry v druhej polovici 80. rokov bolo dielo *Dejiny literatury slovenskej* (1890). Výsledky nových výskumov z dejín slovenskej literatúry včlenil do rozsiahleho štvorzväzkového diela *Dejiny české literatury* (začalo vychádzať r. 1893), v ktorých spracoval českú i slovenskú literatúru od

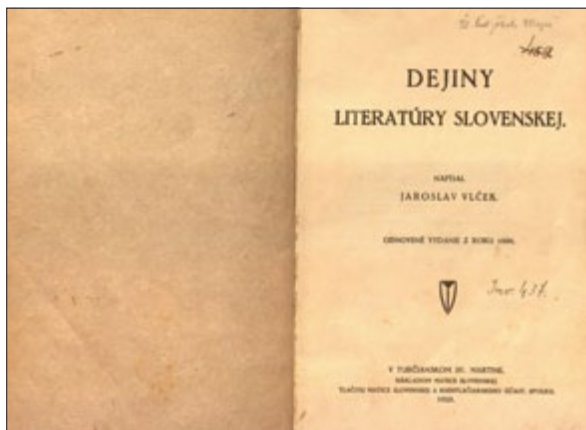
najstarších čias do 30. rokov 19. storočia. Ďalšie práce dotýkajúce sa histórie slovenskej literatúry zaradil do kolektívneho diela *Literatura česká XIX. století* (vznikalo na jeho podnet a redakcie v r. 1902 – 1907; zostalo nedokončené). Jaroslav Vlček sa všeobecne pokladá za zakladateľa modernej vedeckej slovenskej a českej literárnej histórie.

Roku 1898 sa habilitoval za docenta na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity a roku 1907 sa stal riadnym profesorom. Na akademickej pôde Karlovej univerzity zostal pôsobiť do konca života. Ako vysokoškolský profesor zasväcoval poslucháčov do tajov vedeckého myslenia a práce a vo vedeckovýskumnej práci sa sústredil na dejiny českej literatúry. Ako pozitivisticky zameraný vedec podal ucelený pohľad na literárne problémy a postavy v publikáciách *První novočeská škola básnická* (1896), *Několik kapitol z dějin naší poesie* (1898), *Několik kapitol z dějin naší slovesnosti*, *Nové kapitoly z dějin literatury české* (obidve 1912). V ďalších dielach rozširoval pohľad na slovenskú literatúru v monografických štúdiách *K dějinám literatury slovenskej* (1911) a *Slovensko od reakce Bachovy do zrušení Matice slovenskej* (1913).

Po oživotvorení činnosti Matice slovenskej (1919) sa popri funkcii vysokoškolského

■ Fotografia Jaroslava Vlčka s otcom, zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum, Banská Bystrica

■ Fotografie titulných listov kníh, zdroj: Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici

profesora stal významným matičným činovníkom (s Jozefom Škultétyom bol správcom). Výrazným spôsobom sa pričínal o rozvoj vedeckej a vydavateľskej činnosti Matice slovenskej, v ktorej založil edíciu Diela slovenských spisovateľov. Pod jeho redakčným vedením a s jeho kritickými poznámkami vyšli diela Ján Kollára, Karola Kuzmányho, Janka Matúšku, Viliama Pauliny-Tótha, Jozefa Miloslava Hurbana, Ľudovíta Štúra. Redakčne sa podieľal na vydaní 23. zväzkov „Čítania študujúcej mládeže“ a vydal tri zväzky „Zobraných spisov“ Hviezdoslavových.

Jaroslav Vlček zomrel uprostred tvorivej práce náhle v predvečer životného jubilea 21. januára 1930 v Prahe, roku 1989 bol prevezený na Národný cintorín v Martine.

Július Lomenčík

■ Literatúra a pramene

- BÁZLIK, Jaromír. Zo študijných rokov Jaroslava Vlčka v Banskej Bystrici. In: *Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Spoločenské vedy 8*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987, s. 219 – 230.
- MRÁZ, Andrej. *Medzi našimi literatúrami*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960, s. 9 – 60.
- PIŠŮT, Milan. Vývin slovenskej literárnej histórie a vystúpenie Jaroslava Vlčka. In: *Literárnohistorický zborník 4*. Martin: Matica slovenská, 1947, s. 1 – 26.
- ZAJAC, Peter. Literatúra na Slovensku a Dejiny literatúry slovenskej Jaroslava Vlčka. In: *Slovenská literatúra*. 1987, roč. 34, č. 6, s. 537 – 541. ISSN 0037-6973.
- Portrétna fotografia, zdroj: ŠVK – Literárne a hudobné múzeum, Banská Bystrica.

Mikuláš Zmeškal

úradník, hudobník, šľachtic

* 1759 Leštiny

† 23. 6. 1833 Viedeň, Rakúsko

V súčasnosti možno málo známou, ale určite pozoruhodnou osobnosťou 19. storočia bol Mikuláš Zmeškal. Narodil sa v roku 1759 v Leštinách na Orave. Pochádzal z významnej zemianskej rodiny Zmeškalovcov, ktorej počiatky sa s územím Slovenska spájajú od 16. storočia. Mikulášov predok Václav Zmeškal prišiel do Uhorska zo Sliezska a od roku 1546 pôsobil vo funkcii kapitána Oravského hradu. Rodičmi M. Zmeškala boli stoličný sudca Gabriel Zmeškal a Katarína Meehrwaldtová, ktorá pochádzala z významnej banskobystrickej meštianskej rodiny a zomrela, keď mal Mikuláš iba päť rokov.

O prepojení Zmeškalovcov s Banskou Bystricou svedčí aj fakt, že starší brat Mikuláša Zmeškala, Gabriel, sa narodil priamo v Banskej Bystrici.

Dôkazom toho, že M. Zmeškal mal k Banskej Bystrici vrelý vzťah, je aj jeho zachovaný portrét v Stredoslovenskom múzeu, ktorý zachytáva M. Zmeškala v období, keď bol na vrchole svojej kariéry. M. Zmeškal študoval na evanjelickom gymnázii v Banskej Bystrici a neskôr vo Viedni, kde vyštudoval právo. Tu začal pôsobiť ako úradník Uhorskej dvorskej kancelárie.

Popri svojom zamestnaní sa neúnavne venoval hudbe. Skomponoval 16 sláčikových kvartet, v ktorých vychádzal z tvorby raného a vrcholného klasicizmu. Ako hudobný skladateľ a violončelista nadviazal priateľstvo vo Viedni s takými významnými osobnosťami viedenského hudobného života, ako boli Ludwig van Beethoven (1770 – 1827), či Joseph Haydn. S Ludwigom van Beethovenom, ktorého M. Zmeškal podporoval pri jeho tvorbe, často aj finančne, si vytvoril veľmi pevné kamarátstvo. Z tohto obdobia sa zachovala aj korešpondencia medzi nimi, ktorá predstavuje vyše 150 listov. O význame M. Zmeškala svedčí aj fakt, že mu L. van Beethoven venoval skladbu „Quarteto serioso“ a J. Haydn mu venoval skladbu „6 zo Slnečných kvartet“.

Okrem priateľstva mali L. van Beethoven a M. Zmeškal aj spoločných priateľov. Medzi takých patrila významná grófska rodina Brunsvikovcov z Dolnej Krupěj. L. van Beethoven dokonca pôsobil priamo v Dolnej Krupěj u rodiny Brunsvikovcov ako vychovávateľ, a jeho známa sonáta „Mesačný svit“ sa spája s príslušníkmi tejto rodiny. Zaujímavosťou pre Banskobystričanov je, že v tom období sa tu stretla s L. van Beethovenom mladá grófska Terézia Brunsviková (1775 – 1861). Práve táto grófska založila v roku 1829 v Banskej Bystrici i. detskú opatrovňu na území Slovenska. V dome na Hornej Striebornej ulici, ktorý dodnes stojí, je umiestnená aj pamätná tabuľa, ktorá túto udalosť pripomína. Detská opatrovňa vznikla aj vďaka nadácii M. Zmeškala, ktorý nadáciu založil práve pre tieto potreby.

M. Zmeškal bol od roku 1819 vážne chorý. Trpel na dnu a dňa 23. júna 1833 skončil vo Viedni.

Vladimír Sklenka

■ Literatúra a pramene

SKLENKA, Vladimír. Slávni Banskobystričania: Mikuláš Zmeškal. In: *BB žurnál*. 7.10. – 21.10. 2004, roč. 4, č. 20, s. 20. ISSN 1335-9703.
Portrét Mikuláša Zmeškala zo zbierok Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici.
Foto: Jana Bedříková.

Ludovít Žello

obrodenecký básnik

* 7. 8. 1809 Banská Bystrica

† 21. 11. 1873 Malý Kőrös, Maďarsko

Ludovú školu vychodil v Banskej Bystrici, od r. 1821 v Pešti, kde ako chudobný chlapec bol pomocníkom Jána Kollára. Po štúdiách na ev. lýceu v Bratislave (1825 – 1829) pôsobil ako výpomocný učiteľ v Kistarcsi (1829), učiteľ v Rákoskeresztúre (1830 – 1834). V roku 1834 prešiel do Kis Kőrösu, kde pôsobil ako učiteľ v miešanom slovensko-maďarsko-nemeckom národnostnom prostredí.

Poéziu začal písať pod vplyvom Kollárovej *Slávy dcery*. Výsledkom tvorivého básnenia bola zbierka *Básně* (vyšla zásluhou učiteľa Janka Kadavého v Pešti 1842). Vo veršoch v programovom nadväzovaní na Jána Kollára zdôrazňoval ideu slovanskej vzájomnosti. V súvislosti s odlúčením od vlasti si viac uvedomoval lásku k národu a jeho kultúre a vyjadroval potrebu vzdelania a osvety.

Vo verejnosti najväčšiu pozornosť ako prvý veľký epos po Hollého *Svätoplukovi* zaznamenala epická báseň *Pád Miliducha* (napísal ju r. 1843 po česky, ale vyšla až v druhom ročníku almanachu Lipa 1862 prepísaná do spisovnej slovenčiny). Opäť zdôrazňoval potrebu jednoty medzi slovanskými národmi v duchu Kollárovho, Hollého a Šafárikovho odkazu. Opieral sa o Šafárikove *Slovanské starožitnosti*, v básnickej línii nadväzoval na Hollého epiku a usiloval sa priblížiť k tvorbe štúrovcov. Najviac však aj v tejto jeho tvorbe badať silný vplyv poézie Jána Kollára. Po úspechu pripravil pre druhý ročník almanachu Tábor epos v dvanástich spevoch *Rastislav* (almanach však nevyšiel a časopis Orol z nej odtlačil len väčšie úryvky v r. 1871 – 1875). Spracoval ho po vzore Hollého Svätopluka s rozšírením o pôsobenie slovanského učiteľa Metoda. Aj v Žellovej básnickej skladbe

zrádza Svätopluk Rastislava, ale uvedomuje si, že je „Kainom“ svojho rodu. Vracia sa na Velehrad, kde sa z uvedeného kajá. Pri tomto diele sa ukázalo, že jeho eposy boli už v v období nastupujúceho realizmu prežitkom a Žello svojou literárnou tvorbou sa oneskoril za novými vývinovými trendmi štúrovskej generácie.

Začiatkom 70. rokov 19. storočia sa rozhodol začleniť do vtedajších súbojov niekoľkými odvážnymi vlasteneckými básňami, v ktorých kritizoval odrodilstvo a nabádal k svornosti v kultúrnej práci pre národ. Najostrejšou z nich bola báseň *Päť oproti pästi* (Orol 1874) a báseň *Slovenskej šľachte* (Orol 1873).

Július Lomenčík

■ Literatúra a pramene

HURBAN, Jozef Miloslav. *Životopisy a články*.

Bratislava: Tatran, 1973, s. 235 – 244.

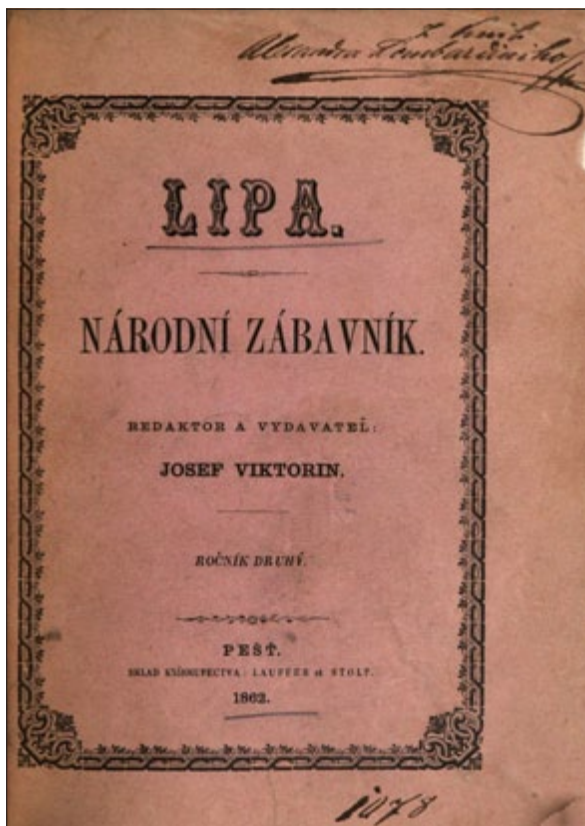
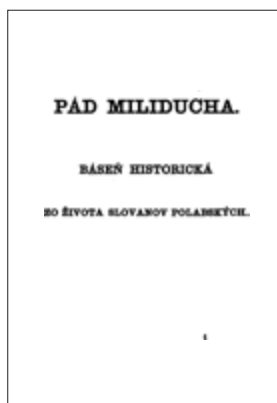
PIŠÚT, Milan et al. *Dejiny slovenskej literatúry*.

Bratislava: Obzor, 1984, s. 224 – 225.

Slovenský biografický slovník. VI. zväzok. T – Ž.

Martin: Matica slovenská, 1994, s. 493. ISBN 80-70901-11-X.

■ Historická báseň
Pád Miliducha uveřejněná
v almanachu Lipa, 1862

Izidor Žiak Somolický

básnik, redaktor, publicista

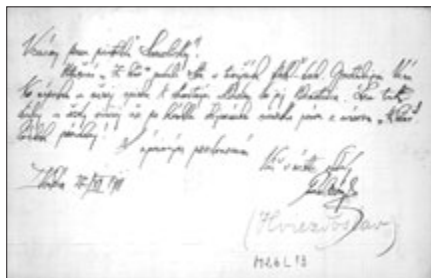
* 10. 2. 1863 Turčiansky Sv. Michal,
časť Somolice

† 25. 1. 1918 Banská Bystrica

Narodil sa v rodine mlynára. V roku 1877 prišiel študovať na banskobystrické gymnázium, kde k jeho spolužiakom patrili napr. aj Jozef Murgaš. V časoch zostrojúcej sa maďarizácie nedokázal pred profesorským zborom zatajiť svoje silné národné povedomie, ktorého prejavom boli aj schôdzky študentov u štúrovského básnika Jána Bottu, žijúceho v Banskej Bystrici. Na nich si spoločne sprítomňovali slávne kapitoly slovenského národného života, čo nezostalo dlho utajené. Za túto činnosť boli študenti i básnik prenasledovaní, ale aféra okolo tohto prípadu zásluhou riaditeľa gymnázia utíchla iba kvôli dobrému menu školy. Izidor Žiak Somolický si to však odniesol za všetkých. Šiestu triedu dokončil už súkromne, pričom bol nútený sa živiť ako pisár u známeho banskobystrického advokáta Andreja Hanzlíka. Ďalej už študovať kvôli finančnej núdzi nemohol. Táto skúsenosť poznačila Somolického natoľko, že nikdy nenadobudol pocit istoty a iskrivého sebedomia. Stal sa z neho bohém, ktorému pevné životné ciele neustále unikali – ušla sa mu vždy iba náhražka. Nebyť pochope-
nia Andreja Hanzlíka, ktorý ho celý život podporoval, nebola by jeho duša vzlietla ani do tej výšky, v akej sa zrodili jeho verše.

Začiatkom 80-tych rokov 19. stor. nadviazal živý styk so slovenskými časopismi a ich redaktormi, stal sa známym ako básnik, autor krátkych prozaických útvarov, besedníc a politických článkov. Cítil však stiesnenosť svojich osobných pomerov, ako aj chatrnosť vtedajšieho národného života v Banskej Bystrici. Neustále sa zaoberal myšlienkou odísť do Ameriky k organizátorovi slovenského života vydavateľovi Rovnianskovi. Aj táto slubná perspektíva sa mu rozplynula, podobne aj jeho krátke manželstvo. Nádej mu svitla v januári 1896, keď sa stal redaktorom Národných novín v Martine. Tri a pol roka, strávených v redakcii, sa stalo najdramatickejšou

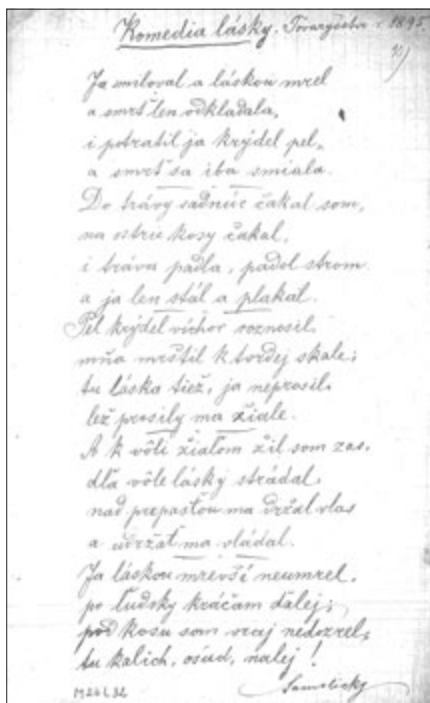

■ List Pavla Országha Hviezdoslava Izidorovi Žiakovi Somolickému, zdroj: SNK – Literárny archív, Martin

kapitolou jeho života. Niekoľkokrát bol odsúdený za autorstvo politických článkov na trest väzenia (celkom 18 mesiacov vo Vácove) a vysokú finančnú pokutu, pričom nie všetky boli z jeho pera, väčšina pochádzala od Svetozára Hurbana Vajanského. Somolického bohémstva náštira a kritický pohľad na oficiálnu martinskú spoločnosť zapríčinili jeho nútený odchod z redakcie. Ostala v ňom zatrpknutosť k Martinu a jeho pomerom, ale svoj vzťah k nemu po rokoch zmenil, lebo cítil zviazanosť s národným životom. K obdobiu pôsobenia v redakcii Národných novín patrí aj častá korešpondencia s mladým Jozefom Gregorom Tajovským. Poznali sa už z Banskej Bystrice, preto sa nádejní adept literatúry obrátil práve naňho s prosbou o radu a posudky básnických prvotín.

Somolického poézia spočiatku vzbudila až nezaslúžený obdiv, pretože kritici v ňom videli predovšetkým nového slovenského básnika. Neskoršie prešla sitom prísnejších umeleckých kritérií. Básnikovou poéziou prenikali pocity, ktoré ho sprevádzali v osobnom živote – osamelosť, smútok, sklamanie, nedostatok lásky. Sympatické je však ich sociálne ladenie. Zbierka básní *Na svite* (Ružomberok, 1898) bola nadšene prijatá. Básnik však svoj talent v nasledujúcom období nerozvinul do takej hĺbky, aby sa dostal na čelné miesto v našom písomníctve a zostal v tieni veľikánov. Do literárnych časopisov rozposielal aj časti cyklu básní *Z hôr*, samostatne nikdy nevyšiel. Vypomáhal si aj mravoučnými prozaickými knižkami – *Z kroka na krok*, *Chodil po pánoch*, *Striga*, *Čertove kúsky*, *Repozícia*, v ktorých pranieroval ľudské nedostatky.

Izidor Žiak Somolický sa zapísal do povedomia Banskobystričanov, ktorí si ho vážili ako inteligentného človeka, ktorý okrem iného ovládal niekoľko jazykov, samozrejme aj maďarčinu. Hoci celým svojím životom presviedčal o národnom uvedomení, nebol nepriateľom iných národov, ani maďarského. Dokumentuje to aj fakt, že ho vyhladávali mnohí inteligenti tzv. uhorskej orientácie, medzi nimi aj bratia Emil a Ľudvik Podhradský. Ctili si ho pre nezmieriteľnosť v obrane Slovákov i ako nadaného básnika. Obaja žili istý čas v Banskej Bystrici ako vyšší úradníci a Žiaka Somolického navštevovali u jeho zamestnávateľa Andreja Hanzlíka pre jeho dobre vybavenú knižnicu.

■ Rukopis básne Komédia lásky, 1895, zdroj: SNK – Literárny archív, Martin

Požiadali ho o revíziu svojich prekladov Sládkovičovej Maríny do maďarčiny a Petöfiho veršov do slovenčiny. Na uvedených prekladoch mal Somolický nemalý podiel, čo bolo nálezite uvedené v tlači.

Izidor Žiak Somolický nezabudol ani na študentské schôdzky v Bottovom byte. Ako dospelý rád podporoval slovenských študentov. V roku 1911 si v meste založili spolok Mor ho! na čele s Jánom Filipčom, zopakoval sa však scenár zo Somolického mladosti. Po prezradení bol Ján Filipča obvinený z vlastizrady a vylúčený zo všetkých stredných škôl v Uhorsku.

Pred začiatkom prvej svetovej vojny roku 1914 sa Somolický nechtiac stal aktérom politického škandálu v meste. Incident bol vyvolaný listom Alberta Mamateja, predsedu Amerického slovenského spolku, v záležitosti financovania slovenského alumnátu (t. j. ústavu pre výchovu kňazského dorastu). List dostali Dr. Thurzo, J. Vansa

■ Odhalenie pamätnej tabule v Lazovnej ulici na dome, v ktorom býval aj zomrel. Príhovor mal Konštantín Čulen, zdroj: SNK – Literárny archív, Martin

a Žiak Somolický, pričom ho mohli ako podozrivú zásielku otvoriť iba v prítomnosti polície. Povrávalo sa totiž o zneužití finančného príspevku na pomoc Srbom, z čoho vyplývalo, že zapredali vlasť. Menovaní boli eskortovaní na služnovský úrad a odtiaľ na políciu. Ich byty boli následne prehľadané a sledované. Keď sa dosvedčila ich nevina, boli prepustení.

Na sklonku života Somolický chorľavel a 25. januára 1918 v opatere Andreja Hanzlíka ako 55-ročný zomrel. Svojou osobnou drámou a jej lyrickým seba vyjadrením naznačil jednu z možných ciest poézie prechodného obdobia medzi Hviezdoslavom a Kraskom.

Pochovaný je na banskobystrickom katolíckom cintoríne. Na jeho pamiatku predstaviteľia MO Matice slovenskej

odhalili roku 1943 pamätnú tabuľu na dome č. 8 v Lazovnej ulici, kde býval a pracoval u svojho dobrodinca Andreja Hanzlíka.

Väčšina pozostalosti Izidora Žiaka Somolického sa nachádza v zbierkovom fonde SNK v Martine, časť z nej vlastní aj ŠVK – Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici.

Jana Borgulová

■ Literatúra a pramene

BORGULOVÁ, Jana. Izidor Žiak Somolický.

In: *Literárno-hudobné Pohronie 15*. Banská Bystrica: Literárne a hudobné múzeum, 1983, s. 23 – 33.

Portrétna fotografia Izidora Žiaka Somolického z roku 1896, zdroj: SNK – Literárny archív, Martin.

Osobnosti mesta Banská Bystrica 1

Spracovali

Mgr. Soňa Šváčová, PhD. (zostavovateľka)
PaedDr. Jana Borguľová, Mgr. Mária Bôbová, Mgr. Katarína Donovalová,
Mgr. Jozef Ďuriančík, Mgr. Eva Furdiková, Mgr. Martina Kubealaková, PhD.,
doc. PaedDr. Július Lomenčík, PhD., PhDr. Vladimír Sklenka, PhD.,
Mgr. Zlata Troligová, Mgr. Eva Urbanová, PhD.

Lektor

PhDr. Igor Graus, PhD.

Návrh obálky a grafická úprava

Ing. Peter Valach

Jazyková úprava

doc. PaedDr. Július Lomenčík, PhD.

Garant projektu

Mgr. Gana Guitcheva, PhD.

Koordinátor projektu

Jana Pelikánová

Vydavateľ

Dom národov – RADUANA

Rok vydania

2013

Tlač

DALI-BB, s. r. o., Banská Bystrica

Fotografie a archívne materiály

Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici – Literárne a hudobné múzeum;
Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici; Štátny archív v Banskej Bystrici,
pobočka Banská Bystrica; Slovenská národná knižnica – Literárny archív
v Martine; Rímskokatolícka cirkev – Biskupstvo Banská Bystrica,
súkromné archívy autorov

© Mesto Banská Bystrica

© autori textov a obrazových materiálov

ISBN 978-80-971556-0-5

ISBN 978-80-971556-0-5

